МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О. В. ОБИХОД, Л. О. МОСТЕПАНЮК

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Монографія

Київ
2026

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О. В. ОБИХОД, Л. О. МОСТЕПАНЮК

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Монографія

Київ
2026

УДК 344.131(477)
О-15

Рецензенти:

Вознюк Андрій Андрійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ;

Луценко Юрій Васильович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних дисциплін Таврійського національного університету імені В. В. Вернадського

Рекомендовано до друку Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 31 березня 2026 року (протокол № 6)

Обиход О. В., Мостепанюк Л. О.

О-15 Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби [Текст] : монографія / О. В. Обиход, Л. О. Мостепанюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2026. – 219 с.

ISBN_____

Монографія є комплексним і системним дослідженням кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби. У роботі, з огляду на положення чинного Кримінального кодексу України, досліджено історичний і міжнародний досвід самовільного залишення військової частини або місця служби, визначено об'єктивні та суб'єктивні ознаки цього кримінального правопорушення, особливості його кваліфікації, відмежування від суміжних діянь, а також з'ясовано питання покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби.

Видання призначене для працівників правоохоронних органів, науковців, студентів і курсантів закладів вищої освіти, усіх, хто цікавиться питаннями сучасного кримінального права.

ISBN_____

© Обиход О. В., Мостепанюк Л. О., 2026
© Національна академія внутрішніх справ, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....5

ВСТУП.....6

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....9

1.1. Історичний аспект регламентації кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби.....9

1.2. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби в деяких зарубіжних країнах.....37

РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....50

2.1. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби.....50

2.2. Об'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби.....72

2.3. Суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби.....95

2.4. Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби.....119

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ, ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ ДІЯНЬ І ПОКАРАННЯ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....131

3.1. Кваліфікуючі ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби.....131

3.2. Відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби від суміжних кримінальних правопорушень 149
3.3. Особливості покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби 159
ВИСНОВКИ 186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 194
ДОДАТКИ 216

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗСУ – Збройні Сили України

КК – Кримінальний кодекс

КНР – Китайська Народна Республіка

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ВСТУП

Захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, відповідно до ст. 17 Конституції України, є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Відповідно до ст. 65 Основного Закону України, захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Військова служба – це державна служба особливого характеру, яка пов'язана з обороною України, її незалежності й територіальної цілісності (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII). В умовах збройної агресії проти України, поряд з реалізацією завдань щодо оборони та захисту суверенітету держави, її територіальної цілісності й недоторканності, що здійснюють Збройні Сили України (далі – ЗСУ) та інші військові формування, нагальною є необхідність забезпечення військового правопорядку. Дотримання військовослужбовцями військового правопорядку є запорукою запобігання зниженню боєздатності ЗСУ, успішного виконання бойових завдань. Натомість до зниження бойової готовності військових підрозділів ЗСУ, загрози національній та військовій безпеці країни призводять порушення військового правопорядку, а також вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень)[1], відповідальність за вчинення яких передбачено в розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК).

Одним з найпоширеніших і найнебезпечніших військових кримінальних правопорушень є діяння, передбачене в ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця

[1] Далі в тексті роботи замість словосполучення «кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби» ми використовуватимемо термін «військові кримінальні правопорушення».

служби». Згідно зі статистичними даними Офісу Генерального прокурора, 2018 року було вчинено 2790 кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 407 КК України, за загальної кількості вчинених протиправних діянь – 487 133 кримінальні правопорушення, що становить 0,57 % від їх загальної кількості; 2019 року – 2464 (444 130 – 0,55 %); 2020 року – 2890 (360 622 – 0,8 %); 2021 року – 2028 (321 443 – 0,63 %); 2022 року – 6183 (362 626 – 1,7 %); 2023 року – 16 515 (475 595 – 3,47 %); 2024 року – 66 240 (492 479 – 13,45 %); за 10 міс. 2025 року – 161 461[1].

Кількість учинених кримінальних правопорушень, що передбачають відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, майже втричі збільшилася у зв'язку з початком повномасштабної війни на території України та значним збільшенням кількості військовослужбовців (2022), майже у 8 разів – порівняно з 2021-м і 2023 роками, майже у 80 разів – порівняно з 2021-м і 2025 роками. Очевидно, що активні бойові дії підвищують імовірність учинення цього кримінального правопорушення.

Наведені дані засвідчують серйозну небезпеку, яку можуть спричинити систематичні й поширені випадки вчинення аналізованого кримінального правопорушення. З огляду на значущість діяльності Збройних Сил України в реаліях сьогодення, а також на те, що саме ЗСУ гарантує державний лад, територіальну безпеку й цілісність держави, очевидним стає ризик втрати Збройними Силами належної обороноздатності. В умовах повномасштабної російсько-української війни означена ситуація може спричинити втрату можливості зберегти державний лад, територіальну безпеку й цілісність держави. Тому очевидним є висновок, що військові кримінальні правопорушення загалом і самовільне залишення військової частини або місця служби зокрема підривають обороноздатність, ефективність сил і засобів Збройних Сил України.

У теорії кримінального права активно досліджують питання військових кримінальних правопорушень і самовільного залишення військової частини або місця служби, що свідчить про

[1] Статистичні дані Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika

їх важливе кримінально-правове значення. Цю проблематику аналізували В. М. Александров, А. В. Андрушко, Н. О. Антонюк, О. М. Артеменко, В. А. Бугаєв, А. А. Вознюк, С. І. Дячук, М. І. Карпенко, Т. Ю. Касько, О. М. Кваша, М. І. Мельник, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, В. Й. Пашинський, Є. О. Письменський, Є. Б. Пузиревський М. М. Сенько, М. С. Туркот, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов, В. І. Шакун та ін. Однак значна кількість важливих аспектів кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби, передусім після внесення змін і доповнень до ст. 407 КК України й суміжних норм, у монографічних дослідженнях на достатньому рівні не висвітлено.

Вивчення окресленої проблематики надасть можливість розробити оновлені науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення норм закону про кримінальну відповідальність у цій сфері та роз'яснення щодо їх застосування працівниками правозастосовних органів і суду.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИЧНИЙ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

1.1. Історичний аспект регламентації кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби

Питання про історичний аспект кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) є цікавим і необхідним для вивчення. Результати такого аналізу дадуть змогу визначити передумови виникнення сучасної кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, визначити соціальну зумовленість її існування в чинному кримінальному законодавстві, недоліки й можливі шляхи її вдосконалення.

Історико-правову характеристику як самовільного залишення військової частини або місця служби, так і військових кримінальних правопорушень у сучасній кримінально-правовій науці здійснювали неодноразово і в межах окремих дисертаційних досліджень, і на рівні наукових статей. Попри появу публікацій щодо історіографічного аналізу військових кримінальних правопорушень, які все ж таки не відображають у повному обсязі глибину цього питання, ретроспективні положення кримінального законодавства про такі правопорушення є недостатньо вивченими.

Більшість дослідників стверджує, що історія української державності розпочинається з виникнення Київської Русі, де службу в збройних силах (княжих дружинах) регулювали особистою домовленістю князя з дружинниками. М. М. Сенько зазначає, що військово-кримінального законодавства в ті часи не було, а після розпаду Київської Русі його розвиток був тісно пов’язаний з розвитком військового законодавства інших держав, під владою яких протягом століть перебувало населення

українських земель (Великого князівства Литовського, Королівства Польського)[1].

Уперше законодавче регулювання військових кримінальних правопорушень зафіксовано в першому Литовському статуті, в усіх трьох редакціях якого (1529, 1566, 1588) передбачено відповідальність за ухилення від військової служби. М. І. Хавронюк виокремлює такі види тих військових злочинів, що цікавлять нас: самовільний, без відома гетьмана і його особистого дозволу від'їзд з війни до завершення бойових дій, неприбуття на війну за призовом, самовільне залишення караулу[2]. М. М. Сенько визначає такі їх види: 1) просте ухилення від військової служби, закріплене в 1 артикулі II розділу в усіх трьох редакціях Статуту; 2) ухилення від служби найманця (ішлося про від'їзд після військового огляду чи невихід у похід); 3) втеча з поля бою; 4) неприбуття у встановлений строк на місце несення служби; 5) самовільне залишення посту[3]. І от саме останній вид ухилення від військової служби, самовільне залишення посту, фактично можна вважати першим прообразом сучасної ст. 407 КК України. М. М. Сенько зазначає, що артикули Литовського статуту містили розвинуту систему кримінально-правових норм, у яких увагу було зосереджено на відповідальності за залишення місця служби чи неявку на службу під час військових дій[4], а суб'єктами цих діянь були лише землевласники, шляхтичі й найманці. Ширшого пояснення вчений на надає, і на підставі його дослідження інших видів ухилення від військової служби виокремити не можна.

Після заснування Запорозької Січі в другій половині XVI ст. в запорозькому війську встановлено військовий лад, що

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 12.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 7.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 13.

[4] Там само.

ґрунтувався на звичаєвому праві[1]. Згодом, упродовж 1617–1619 років, було укладено реєстр запорозького війська. Основним принципом організації Запорозької Січі було визнано військове товариство, саме тому дезертирство, яким вважали самовільне відлучення козака під різними приводами в степ під час походу проти ворога, було одним з найтяжчих злочинів[2].

У Соборному уложенні 1649 року було систематизовано злочини, учинені військовослужбовцями: 1) злочини, що є зрадою держави: перехід на бік ворога, здача міст, розголошення ворогу відомостей про свою армію; 2) злочини, що стосуються ухилення від військової служби: втеча зі служби або втеча з ратного поля; 3) інші злочини, що вчиняють військовослужбовці проти життя, здоров'я, честі й гідності місцевих мешканців під час походів і бойових дій: убивство, зґвалтування, завдання побоїв, знущання, образи; 4) майнові злочини: крадіжка, розбій, потрава посівів, спустошення дворів і городів[3].

1716 року було прийнято Військовий статут Петра I, що став підґрунтям законодавчого закріплення основної умови створення регулярної армії – військової дисципліни та порядку. Глава XII Військового статуту передбачала відповідальність за дезертирство та злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової служби, поля бою або частини під час бою. Загалом цей документ удосконалював розуміння злочинів, пов'язаних із самовільним залишенням військової служби:

а) законодавчо закріплено термін «дезертирство», яким вважали самовільне залишення військової служби без відповідного дозволу;

---

[1] Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін.]. 4-те вид. Львів : Світ, 1992. С. 173–174; Шкробот Н. М. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби. *Митна справа*. 2011. № 3 (75), ч. 2. С. 138.

[2] Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : в 3 т. Львів : Світ, 1990. Т. 1. С. 150.

[3] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 28.

б) як окремий склад злочину вперше розглянуто самовільне залишення поля бою всією військовою частиною, а самовільне залишення поля бою командирами вважали державною зрадою;

в) розмежовано відповідальність за неявку в строк без поважних причин у частину від дезертирства[1].

Прийняття 1743 року «Прав, за якими судиться малоросійський народ» розширило й закріпило кримінальну відповідальність за військові кримінальні правопорушення. Такими було визнано самовільне залишення військової служби без поважних причин, неявка чи запізнення на військову службу, втеча з поля бою під час бою[2]. М. І. Хавронюк серед кола діянь, що нас цікавлять, зазначав неприбуття на службу й дезертирство[3].

Наступним законодавчим актом, що регулював питання відповідальності за військові кримінальні правопорушення, став Статут Військово-кримінальний 1839 року. Кримінальну відповідальність було передбачено за втечу (відсутність у місці несення служби понад три доби) до ворога, втечу й відлучення з поля бою та з армії, втечу та самовільне відлучення з полків, неявка з відпустки на збори офіцерів чи самовільне відлучення понад одну добу в мирний час або на будь-який строк у воєнний час, запізнення офіцера з відпустки строком понад чотири місяці, відсутність нижчих військових чинів на місці служби строком до трьох діб[4]. До зазначених діянь також слід віднести ухилення від служби, втечу й самовільне відлучення[5]. За даними М. І. Хавронюка, до порушень військового благочиння належали провини, що порушували обов'язки та порядок

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 19.

[2] Там само.

[3] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 15.

[4] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 22.

[5] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 23.

служби, які передбачали дисциплінарні стягнення. Цей опис підходить до самовільного відлучення[1].

Звід військових злочинів, структурний елемент якого – Військовий статут про покарання, передбачав відповідальність за злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової служби, було прийнято 1869 року. Військовими злочинами загалом вважали порушення військової субординації, образу, насильницькі дії проти караулу та посадових осіб, ухилення від служби, втечу, самовільне відлучення чи неявку в строк на службу, перевищення влади та протизаконну бездіяльність, порушення обов'язків служби в караулі та під час чергування, втрату, псування та протиправне відчуження нижчими чинами казенної зброї та майна, послаблений нагляд за підлеглими, зловживання владою у відносинах з підлеглими[2]. М. І. Хавронюк з'ясував, що до військових злочинів належали утеча до ворога та з поля бою, залишення свого поста в бою чи свого місця в поході, несвоєчасне прибуття з відпустки, самовільне відлучення[3]. Самовільним залишенням служби вважали різні види втечі: відсутність на місці служби понад шість діб у мирний час, три доби у воєнний час й одну добу безпосередньо перед військовими діями. Для осіб, які прослужили менше ніж шість місяців, строки відсутності було подовжено, вони становили п'ятнадцять діб у мирний час і сім діб у воєнний[4]. Самовільне відлучення або нез'явлення в строк на службу для рядових, що перебували на військовій службі менше ніж шість місяців, – тривалістю понад 15 діб, для інших рядових – понад 6 діб, вважали за втечу та визнавали злочином. У випадку затримання солдата, що втік, якщо він приховував

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 26.

[2] Шершенькова В. А. Кримінальна відповідальність військових в Україні у XVIII–XIX ст.ст. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 178.

[3] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 18.

[4] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 22.

своє ім'я та звання, втечу вважали тривалою до того часу, поки його справжнє ім'я не було відомо[1].

Протягом 1918–1920 років на території сучасної України діяла значна кількість нормативно-правових актів, що встановлювали кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби, передусім – за дезертирство й утечу[2]. Зокрема, дезертирством вважали самовільне залишення військовослужбовцем служби й ухилення від неї. Натомість втеча мала кілька значень: а) самовільне залишення військовослужбовцем частини чи місця служби на строк понад шість діб за умови обов'язкової добровільної явки винного в частину чи підрозділ; б) самовільне залишення військової служби, якщо самовільна відсутність тривала хоч і менше ніж шість діб, але винний був затриманий правоохоронними органами; в) запізнення на службу без поважних причин на строк понад шість діб під час призначення, переведення, з відпустки; перехід з однієї частини в іншу без письмового розпорядження; г) повторне самовільне відлучення на строк менше ніж шість діб за добровільної явки винного до місця несення служби[3].

Після прийняття першого КК УСРР 1922 року всі військові злочини було об'єднано в главі VII, яка виокремлювала такі види військових злочинів: проти порядку підлеглості (ст. 201–203), проти порядку проходження військової служби (ст. 204–206), проти порядку користування військовим майном і його зберігання (ст. 207), проти порушень правил вартової служби (ст. 208), військові службові злочини (ст. 209), проти порядку несення служби на полі бою та в районі воєнних дій (ст. 210–214)[4].

М. І. Хавронюк зазначає, що в українському кримінальному законодавстві початку 20-х років XX ст. всі військові злочини

---

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 28.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 27.

[3] Там само. С. 28–29.

[4] Шершенькова В. А. Особливості розвитку законодавства про військові злочини в УРСР в період з 1921 по 1924 роки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 326.

об'єднували в самостійну главу й поділяли на кілька груп: ухилення від військової служби, злочини проти порядку служби та підлеглості, службові злочини, зрадницькі злочини та злочини воєнного часу. Самовільне відлучення вважали видом ухилення від військової служби, порушення правил караульної служби – видом злочинів проти порядку служби та підлеглості, самовільне залишення поля бою – видом зрадницьких злочинів[1]. У КК УСРР 1922 року чітко розмежовано два злочини: 1) втеча, якою вважали самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини чи місця служби з метою ухилитися від військової служби чи від участі в бойових діях, а так само неявка в строк на службу з цією метою; 2) самовільне відлучення, яким вважали самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини чи місця служби без мети ухилитися від військової служби та неявка в строк на службу без мети ухилитися від військової служби. Норми, що стосувалися відповідальності за ухилення від військової служби, були компіляцією аналогічних норм попередніх нормативно-правових актів, за винятком того, що за самовільне відлучення протягом шести діб встановлювали кримінальну відповідальність, а втечею визначали самовільне залишення частини незалежно від того, скільки прослужив винний військовослужбовець[2].

1927 року було прийнято КК УСРР, до якого окремою главою ввійшло Положення про військові злочини. Самовільне залишення військової частини або місця служби як окремий злочин у цьому нормативно-правовому акті не було передбачено, але виявлялося у формі втечі та самовільного відлучення. Утечею вважали самовільне залишення частини чи місця служби строком не більше ніж шість діб, або хоч і менше ніж шість діб, але вчинене з метою ухилитися від військової служби. Самовільним відлученням вважали самовільне залишення частини чи місця служби без мети ухилення від військової служби строком менше ніж шість діб, якщо вчинювалося винним систематично. Крім того, кримінально караними вважали самовільне залишення частини чи місця служби, вчинене в бойовій обстановці, неявку в строк без поважних причин на службу з відрядження, з відпустки

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 33.

[2] Там само. С. 34.

на збори, самовільне залишення поля бою чи здачу в полон ворогові[1].

За часів Другої світової війни законодавчі акти змінювалися через запровадження нових видів злочинів, за які було передбачено кримінальну відповідальність, криміналізацію адміністративних правопорушень і дисциплінарних проступків, посилення заходів кримінальної репресії. Зазначені зміни не стосувалися відповідальності за злочини, пов'язані із залишенням військової служби[2]. Після закінчення війни закони, які приймали на період дії воєнного часу, було скасовано.

Загальними недоліками радянського законодавства, яке встановлювало відповідальність за військові злочини, зазначає М. І. Хавронюк, були: неналежне врахування даних військово-судової статистики та судової практики мирних часів, часті зміни й нестабільність, надмірна ідеологізація, значна кількість бланкетних диспозицій, однак законодавство, до якого ці диспозиції відсилали, необхідного розвитку не мало[3].

У КК УРСР 1960 року класифікація військових злочинів за об'єктом охоплювала: 1) злочини проти підлеглості й військової честі; 2) злочини проти порядку проходження військової служби; 3) злочини проти військового майна; 4) розголошення військових відомостей; 5) порушення спеціальних обов'язків військової служби; 6) військові посадові злочини; 7) спеціальні види злочинів, учинені військовослужбовцями в районах воєнних дій і всупереч вимогам міжнародних конвенцій; 8) злочини, вчинені військовослужбовцями, які перебувають у полоні[4].

Інша класифікація містила такі види військових злочинів: 1) проти порядку підлеглості й військової честі; 2) проти порядку проходження військової служби; 3) проти порядку користування військовим майном й експлуатації техніки; 4) проти порядку несення караульної, внутрішньої та інших

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 31–32.

[2] Там само. С. 31–32.

[3] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 37.

[4] Шершеньова В. А. Система військових злочинів та покарань відповідно до законодавства СРСР та УРСР у 50–60-х рр. XX ст. *Митна справа.* 2011. № 2 (74), ч. 2. С. 91.

спеціальних служб; 5) які посягають на порядок збереження військової таємниці; 6) військові посадові злочини; 7) проти порядку несення служби на полі бою і в районі воєнних дій; 8) злочинні дії, які вчинені в полоні; 9) злочини, що порушили міжнародні конвенції[1].

М. І. Хавронюк пропонував таку класифікацію: 1) злочини проти порядку підлеглості й військової честі; 2) злочини проти порядку проходження військової служби; 3) злочини проти порядку експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; 4) злочини проти порядку несення спеціальних служб; 5) злочини проти порядку зберігання військової таємниці; 6) злочини проти порядку виконання військовими службовими особами своїх обов'язків, прав і повноважень; 7) злочини, що виявляються у вияві боягузтва й невиконанні військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах; 8) злочини проти законів і звичаїв ведення війни[2]. Крім того, учений за критерієм самостійності військових злочинів класифікував їх на: 1) такі, що мають самостійне значення, не мають аналогів серед загальнокримінальних злочинів і не потребують відмежування від них (непокора, невиконання наказу, самовільне відлучення, порушення правил несення бойового чергування); 2) такі, що є спеціальними нормами загальнокримінальних злочинів або мають аналогії з ними й потребують розмежування[3].

Отже, положення КК УРСР 1960 року вже встановлювали відповідальність за чотири суміжні злочини:

1) самовільне відлучення (ст. 239);

2) самовільне залишення частини або місця служби (ст. 240);

3) дезертирство (ст. 241);

4) самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242).

---

[1] Шершеньова В. А. Система військових злочинів та покарань відповідно до законодавства СРСР та УРСР у 50–60-х рр. XX ст. *Митна справа.* 2011. № 2 (74), ч. 2. С. 91.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 54.

[3] Там само.

Пункт «а» 1 ст. 239 передбачав відповідальність за самовільне відлучення з частини або місця служби військовослужбовця строкової служби, а так само нез'явлення його в строк без поважних причин на службу під час увільнення з частини, призначення, переведення, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад одну добу, але не більше ніж три доби, або хоч і менше однієї доби, але вчинене повторно протягом трьох місяців. Кваліфікуючою ознакою злочину (п. «б» ст. 239) було вчинення діяння у воєнний час, особливо кваліфікуючою (п. «в» ст. 239) – військовослужбовцем, який відбуває покарання в дисциплінарному батальйоні. Ця стаття визначала привілейований склад злочину – у п. «г» ст. 239 передбачено відповідальність за діяння, зазначені в п. «а», за пом'якшуючих обставин, але безпосередньо в ст. 239 їх не зазначали.

Кримінальну відповідальність за самовільне залишення частини або місця служби встановлювали за ст. 240: самовільне залишення частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а так само нез'явлення його в строк без поважних причин на службу під час увільнення з частини, призначення, переведення, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не довше ніж місяць (п. «а»); самовільне залишення частини або місця служби особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом чи військовослужбовцем надстрокової служби, а так само нез'явлення їх у строк на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не довше ніж місяць, або хоч і менше десяти діб, але довше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (п. «б»). Кваліфікуючими ознаками цього злочину (п. «в») була самовільна відсутність понад місяць, особливо кваліфікуючими (п. «г») – вчинення злочину у воєнний час, якщо самовільна відсутність тривала понад одну добу.

Дезертирством (ст. 241) вважали залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією самою метою на службу під час призначення, переведення, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу, вчинене військовослужбовцем строкової служби (п. «а»). Кваліфікований склад встановлював

відповідальність за вчинення тих самих діянь у воєнний час (п. «б»), особливо кваліфікований передбачав спеціального суб'єкта – особу офіцерського складу, прапорщика, мічмана або військовослужбовця надстрокової служби (п. «в») чи вчинення діяння у воєнний час (п. «г»).

Самовільне залишення частини в бойовій обстановці (ст. 242) вважали особливо тяжким злочином незалежно від його тривалості.

Обов'язковими й розмежувальними ознаками таких злочинів були:

– у ст. 239 КК України – строк до трьох діб або повторність протягом трьох місяців, а також наявність привілейованого складу злочину;

– у ст. 240 – строк від трьох діб до одного місяця (п. «а») або більше одного місяця (п. «в»), наявність спеціального суб'єкта в п. «б»;

– у ст. 241 – наявність мети – ухилення від військової служби;

– у ст. 242 – передбачено бойову обстановку як обов'язкову ознаку складу цього злочину.

На початку 90-х років XX ст. після здобуття Україною незалежності та прийняття Основного Закону держави активізувалася діяльність щодо пошуку принципово нових напрямів розвитку кримінального права. В Україні розпочалося активне розроблення нового КК, який відображав би потреби незалежної України й водночас був адаптований до вимог міжнародно-правових документів, концепцій та актів. Основою для проєктів КК став Модельний КК для держав – членів СНД[1], що, відповідно до постанови Міжпарламентської асамблеї країн СНД від 17 лютого 1996 року (№ 7-5), мав стати для країн – учасниць СНД рекомендаційним законодавчим актом. За кілька років до прийняття Модельного КК, ще 1993 року, авторський колектив під керівництвом В. М. Смітієнка за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку й законності був

[1] Афонін Д. С., Боксгорн А. В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 224–230.

підготовлений перший з проєктів КК[1]. Однак основою для чинного КК став інший проєкт – за № 1029 від 12 травня1998 року[2], який підготовила робоча група КМУ.

Глава XVIII цього проєкту КК мала назву «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби» й охоплювала 34 суспільно небезпечні діяння. Відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби було передбачено в ст. 356 проєкту КК, яка мала назву «Самовільне залишення частини або місця служби». Поряд із цією нормою в проєкті було передбачено ст. 355 «Самовільна відлучка» та ст. 357 «Дезертирство».

Частина 1 ст. 356 проєкту КК передбачала відповідальність за самовільне залишення частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а так само нез'явлення його в строк без поважних причин на службу під час звільнення з частини, призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не довше ніж місяць. Частина 2 ст. 356 злочином визначала самовільне залишення частини або місця служби особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом чи військовослужбовцем надстрокової служби, а так само нез'явлення їх у строк на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не довше ніж місяць, або хоч і менше ніж десять діб, але довше ніж три доби, вчинене повторно протягом року. У ч. 3 ст. 356 передбачено відповідальність за самовільне залишення частини або місця служби, а так само нез'явлення в строк на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, які зазначені в ч. 1 чи 2 цієї статті. Частина 4 цієї статті злочинним визначала самовільне залишення частини або місця служби, а так само нез'явлення в строк на службу без поважних причин,

[1] Проект Кримінального кодексу України. Підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В. М. Смітієнком, внесений народним депутатом О. Б. Маяковським на розгляд Верховної Ради України в першому читанні. *Іменем Закону.* 1997. № 20 (4946). 16 с.

[2] Кримінальний кодекс України: проект № 1029 від 12 трав. 1998 р., підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Київ : Укр. правнича фундація, 1994. 152 с.

вчинені у воєнний час, якщо самовільна відсутність тривала понад одну добу. Частина 5 ст. 356 – самовільне залишення частини або місця служби в бойовій обстановці, незалежно від тривалості[1].

Одразу можна дійти висновку, що на кваліфікацію діянь за ст. 356 проєкту КК України впливали б такі чинники:

– строк відсутності військовослужбовця в частині чи на місці служби;

– ознаки суб'єкта злочину (вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 356, особою офіцерського складу, прапорщиком, мічманом чи військовослужбовцем надстрокової служби, потребувало б кваліфікації за ч. 2 цієї статті);

– вчинення діяння повторно протягом одного року;

– час вчинення злочину – воєнний час (ч. 4 ст. 356);

– обстановка вчинення злочину – бойова обстановка (ч. 5 ст. 356).

Попередня норма, ст. 355 проєкту КК, передбачала відповідальність за самовільне відлучення. Злочином вважали самовільне відлучення з частини або з місця служби військовослужбовця строкової служби, а так само нез'явлення його в строк без поважних причин на службу: під час увільнення з частини, призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад одну добу, але не більше ніж три доби, або хоч і менше ніж доба, але вчинена повторно протягом трьох місяців. Кваліфікуючою ознакою (ч. 2 ст. 355) було вчинення таких діянь військовослужбовцем, який відбуває покарання в дисциплінарній частині, а особливо кваліфікуючою – вчинення діяння, передбаченого ч. 1, у воєнний час (ч. 3 ст. 355)[2].

Основною розмежувальною ознакою діяння, передбаченого ст. 355, від злочину, зазначеного в ст. 356, став термін відлучення чи залишення частини або місця несення служби: у ст. 355 йдеться про відсутність суб'єкта злочину в частині чи місці несення служби понад одну добу, але не більше ніж три доби, або хоч і менше ніж доба, але вчинена повторно

[1] Кримінальний кодекс України: проект № 1029 від 12 трав. 1998 р., підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Київ : Укр. правнича фундація, 1994. 152 с.

[2] Там само.

протягом трьох місяців. У ч. 1 ст. 356 передбачено довший термін: понад три доби, але не довше ніж місяць.

Під час розгляду цього проєкту КК України положення ст. 355 спричинили дискусію з приводу того, чи впровадити їх серед норм КК під час його прийняття, чи виключити. Законодавець обрав другий варіант – і в чинному КК такого злочину, як «самовільна відлучка», немає. Тобто КК України 2001 року декриміналізував самовільну відлучку, відповідальність за яку було передбачено в ст. 239 КК 1960 року і було запропоновано в ст. 355 проєкту КК України.

Інша норма, ст. 357 проєкту КК, передбачала відповідальність за дезертирство, яким розуміли самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією самою метою на службу під час призначення, переведення, з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу. Кваліфікуючою ознакою було вчинення дезертирства у воєнний час[1].

Відмежовуючи злочини, передбачені ст. 356 і 357 проєкту КК України, слід акцентувати на місці вчинення злочину: у ст. 356 йшлося про «частину або місце служби», у ст. 357 – про «військову частину або місце служби». Не цілком зрозуміло, чому законодавець виявив неуважність.

По-друге, злочин, передбачений у ст. 357 проєкту КК, мав чітко визначену мету – ухилення від військової служби, що і є другою відмежувальною ознакою для цих діянь.

Терміни «залишення чи нез'явлення», «суб'єкт вчинення (рядовий чи офіцер)» у диспозиції ст. 357 проєкту КК не зазначені.

Отже, проєкт КК, який підготувала робоча група КМУ[2], передбачав відповідальність за три діяння, які перегукуються із сучасною нормою, що встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України).

---

[1] Кримінальний кодекс України: проект № 1029 від 12 трав. 1998 р., підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Київ : Укр. правнича фундація, 1994. 152 с.

[2] Там само.

5 квітня 2001 року ВРУ прийняла КК України[1], який набрав чинності 1 вересня 2001 року. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) охоплені статтями розділу XIX Особливої частини КК України, у межах якого зосереджено всі військові злочини в 34 кримінально-правових нормах відповідних статей – із 401 до 435 КК України.

На думку С. О. Харитонова[2], слід визначати дев'ять видів військових злочинів: 1) проти порядку підлеглості та військової честі (ст. 402–406 КК України); 2) проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409); 3) проти порядку збереження та користування військовим майном (ст. 410–413); 4) проти порядку експлуатації озброєння та військової техніки (ст. 414–417); 5) проти порядку несення спеціальних служб (ст. 418–421); 6) проти порядку охорони державної таємниці (ст. 422); 7) проти порядку здійснення своїх повноважень військовими службовими особами «військові службові злочини» (ст. 425–426-1); 8) проти порядку виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах (ст. 427–432); 9) проти порядку дотримання звичаїв і правил війни (ст. 433–435).

Цей учений обстоював позицію, що злочини проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України) доцільніше називати «злочини проти порядку перебування на військовій службі», чим буде ліквідовано диспропорцію між загальним поняттям «військовий злочин», що міститься в ст. 401: «військовими злочинами визнаються... злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби...», – і групою військових злочинів[3].

Неправильною є позиція, відповідно до якої замість однієї групи злочинів проти порядку підлеглості й військової честі (ст. 402–406 КК України) виокремлюють дві групи: 1) злочини

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

[2] Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1. С. 27.

[3] Там само. С. 28.

проти порядку підлеглості; 2) злочини порядку дотримання військової честі[1].

Злочин, що передбачає відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, передбачено в ст. 407 КК України. З аналізу диспозицій ст. 407 КК випливає, що в ч. 2 ст. 407 КК уточнено коло осіб, які можуть бути притягнутими до відповідальності (порівняно зі згаданим вище проєктом КК і положеннями КК 1960 року). Відійшовши від практики детального перелічення всіх категорій військовослужбовців, які передбачено в ст. 240 КК 1960 року й ст. 356 проєкту КК, чинна редакція ст. 407 передбачає відповідальність військовослужбовців усіх інших видів, окрім військовослужбовців строкової військової служби. Також слід зазначити, що положення ст. 407 КК України містять таку кваліфікуючу ознаку, як «бойова обстановка», про що йшлося в декриміналізованій ст. 242 КК 1960 року. Можемо констатувати факт звуження текстового наповнення ст. 407 КК України, порівняно з положеннями ст. 240 КК 1960 року й ст. 356 проєкту КК, і визнати цей факт перевагою чинного КК.

Порівнюючи ст. 356 проєкту КК зі ст. 407 чинного КК України, слід зазначити про санкції та покарання, що їх наповнюють, про що детально буде йтися в підрозділі 3.3 монографії. Зауважимо лише про значне пом'якшення, порівняно з КК 1960 року та проєктом КК, санкцій, що передбачали вид і розмір покарання за вчинення самовільних відлучки чи залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу й дезертирство.

За період дії чинного КК з 2001 року положення ст. 407 станом на вересень 2024 року п'ять разів зазнали змін. Стисло проаналізуємо їх суть.

Перші зміни були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 року № 158-VIII. Положеннями цього Закону були розширені санкції ч. 2 ст. 407 КК України: до переліку

[1] Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1. С. 29.

покарань за вчинення цього злочину законодавець додав тримання в дисциплінарному батальйоні на строк від шести місяців до одного року[1]. Проте вже за кілька днів було внесено суттєвіші зміни до цієї норми загалом, і, звісно, положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 року № 158-VIII було скасовано.

Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року № 194-VIII, ст. 407 КК України набула нинішнього вигляду. Зміни від 12 лютого 2015 року стосувалися:

– відмови від покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк від шести місяців до одного року, яке було запроваджено в ч. 2 ст. 407 буквально кілька днів тому, і повернення до попередньої санкції, яка передбачала покарання у вигляді штрафу до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службових обмежень на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років;

– викладу ч. 4 ст. 407 КК України в новій редакції: «самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті». Тобто ця норма декриміналізувала самовільне залишення військової частини або місця служби під час воєнного стану або в бойовій обстановці. Обстановка цього злочину поповнилася «умовами особливого періоду». Також цей склад злочину отримав вказівку на суб'єкта – особу, зазначену в частинах першій або другій цієї статті. Вважаємо останнє уточнення зайвим, адже іншого суб'єкта, ніж передбачений у ч. 1 або 2 ст. 407 КК України, бути не може;

[1] Закон України від 5 лют. 2015 р. № 158-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64.

– появи нового особливо кваліфікуючого складу злочину в ч. 5 ст. 407 КК України: «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті». Фактично ці ознаки було визначено в попередній редакції ст. 407 в її четвертій частині. Зміни стосувалися вказівки на суб'єкта злочину[1].

Подальші зміни до цієї статті були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, коли розмір штрафу за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 407 КК України, було визначено в розмірі від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян[2].

Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 року № 2839-IX частину 5 ст. 407 КК України викладено в новій редакції, а саме: «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин військовослужбовцем, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці»[3]. Ці зміни було

[1] Закон України від 12 лют. 2015 р. № 194-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#Text.

[2] Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=407#w1_1.

[3] Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text.

спрямовано на спрощення змісту норми шляхом удосконалення філологічних правил її побудови.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» від 13 липня 2023 року абзац перший частини четвертої викладено в такій редакції: «4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану», а абзац перший частини п'ятої викладено в такій: «5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану»[1].

Останні зміни фактично встановили обов'язкову кваліфікуючу ознаку самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинених в умовах особливого періоду (крім воєнного стану – у ч. 4 ст. 407 КК) та в умовах воєнного стану (у ч. 5 ст. 407 КК) – тривалістю понад три доби. Ці зміни призвели до декриміналізації таких діяння, що тривали до трьох діб. Слід ураховувати, що зазначені в ч. 5 ст. 407 КК України діяння, але тривалістю до трьох діб, не підпадають під дію ст. 172-11 КУпАП.

Така позиція вже спричинила критику в наукових колах. Висловлено думку про те, що необхідно усунути практику застосування притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану й розглянути правові можливості щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення самовільного залишення військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану, унормувавши настання кримінальної відповідальності саме з

[1] Закон України від 13 лип. 2023 р. № 3233-IX. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text.

моменту самовільного залишення військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану[1].

Крім того, привертають увагу зміни, які безпосередньо стосуються аналізованої норми. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» від 20 серпня 2024 року № 3902-IX внесено низку змін до змісту аналізованої норми. Метою змін є вдосконалення під час дії воєнного стану кримінального законодавства у сфері злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, зокрема щодо встановлення юридично визначених механізмів звільнення військовослужбовців Збройних Сил України від відповідальності за вчинення військового правопорушення.

Відповідно до ч. 5 ст. 401 КК України, особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407, 408 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася з клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби[2].

---

[1] Ніколаєнко Т., Осінський О. Актуальні питання забезпечення військової дисципліни у разі самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 227. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-222-229.

[2] Закон України від 20 серп. 2024 р. № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6.

Отже, у ч. 5 ст. 401 КК України зазначено про можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби», ст. 408 «Дезертирство». З огляду на те, що в ст. 401 визначено можливість застосування цієї норми виключно щодо особи, яка вперше вчинила такі кримінальні правопорушення під час дії воєнного стану, доходимо висновку, що ч. 5 ст. 401 КК України поширює свою дію на осіб, які вперше вчинили злочини, передбачені саме ч. 5 ст. 407 та ч. 4 ст. 408 КК.

З огляду на викладене, можемо констатувати факт колізії: відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 року № 2839-IX[1], неможливим є застосування судом до особи, яка вчинила в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці правопорушення, передбачене ст. 403, 405, 407, 408, 429 КК України, звільнення від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК)[2].

Проте суди не дотримуються цієї законодавчої заборони, прямо порушуючи норми КК України. Наприклад, *вироком Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 303/2143/24 від 24 вересня 2024 року гр. А. був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України. А., будучи військовослужбовцем військової служби, призваним під час мобілізації на особливий період і перебуваючи на посаді начальника електростанції відділення технічного*

[1] Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text.

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

обслуговування автомобільної техніки взводу технічного забезпечення батальйону матеріального забезпечення військової частини, у порушення вимог ст. 17, 65 Конституції України, ст. 17 Закону України «Про оборону України», ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», ст. 11, 16, 129, 130, 199 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України й ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, не бажаючи переносити складнощі військової служби, з метою тимчасово ухилитися від проходження військової служби, через особисту недисциплінованість, без дозволу командування та начальників, яким підпорядкований за службою, 10 вересня 2022 року після завершення стаціонарного лікування в комунальному підприємстві «Волинська обласна клінічна лікарня» Волинської обласної ради та після закінчення рекомендованого військово-лікарською комісією при цьому медичному закладі строку відпустки за станом здоров'я без поважних причин не прибув у розташування військової частини та був відсутній на військовій службі без поважних причин до 15 листопада 2023 року, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи свою діяльність з проходженням військової служби. Гр. А. був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України. Суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі на строк 5 (п'ять) років. На підставі ст. 75 КК України гр. А. звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на 3 (три) роки[1].

Відповідно до ч. 5 ст. 407 КК України, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а також ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, караються позбавленням волі на строк від п'яти

[1] Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 верес. 2024 р. у справі № 303/2143/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121842551.

до десяти років. Згідно з положеннями ч. 5 ст. 12 КК України, ідеться про тяжкий злочин. Тож постає питання щодо доцільності надання можливості звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які в умовах воєнного стану вчинили, хоча й уперше, умисний тяжкий злочин.

Крім того, у цій нормі використано мовну конструкцію «може бути звільнена від кримінальної відповідальності». Це означає, що навіть за наявності передумов, передбачених новою ч. 5 ст. 401 КК України, суд вправі, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності[1].

Проєктом Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби», реєстр. № 13260 від 05.05.2025 р. з метою вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства у частині застосування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння вказаної категорії кримінальних правопорушень запропоновано кілька змін і доповнень до положень чинного КК[2]. Так, пропонується:

1) виключити частину 5 ст. 401 КК, згідно з якою військовослужбовець може бути звільнений від кримінальної відповідальності за вперше вчинене під час дії воєнного стану діяння, передбаченого ст. 407, ст. 408 КК, за умови, що: а) він

[1] Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України від 6 черв. 2024 р. № 11322 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902

[2] Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби», реєстр. № 13260 від 05.05.2025 р. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56341.

добровільно звернувся із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до місця служби для продовження проходження військової служби, б) наявна письмова згода командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження ним військової служби;

2) доповнити Прикінцеві та Перехідні положення КК новим пунктом 24, яким визначити схожу підставу звільнення від кримінальної відповідальності за вперше вчинене таке саме правопорушення, за умови, що військовослужбовець: а) добровільно повернувся до відповідного місця служби, б) продовжив виконання обов'язків військової служби не менше трьох місяців (у разі скасування чи припинення воєнного стану або звільнення з військової служби за станом здоров'я – незалежно від терміну)[1].

На думку М. І. Хавронюка, вказаний проєкт Закону не вирішує проблеми самовільного залишення військовослужбовцями військової частини чи іншого місця служби. На відміну від чинного КК, проєкт Закону ані пропонує зміни до КК, які визначають умовою звільнення від кримінальної відповідальності згоду командира про можливість продовження проходження військової служби відповідним підозрюваним або обвинуваченим, ані містить відповідної відсилки до КПКП. При цьому зміни до Перехідних положень КПК визначають, що така згода командира є обов'язковою. Цим створюється колізія між законами, яка на практиці може заблокувати виконання положень КК. Адже якщо командир не надасть згоди, то виконати положення абзацу 1 п. 24 Прикінцевих та Перехідних положень КК виявиться неможливим. Окрім того, проєкт Закону не враховує наявність непоодиноких випадків, коли військовослужбовців, що вчинили діяння, передбачене ст. 407 КК, ніхто не розшукує, а за обліком особового складу вони вважаються такими, що продовжують проходити військову службу. Вчений вважає, що зазначені колізії можуть

[1] Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби», реєстр. № 13260 від 05.05.2025 р. URL : https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56341.

створити значні бюрократичні складнощі і використовуватися з корупційною метою[1].

Натомість М. І. Хавронюк пропонує доповнити норми КК іншою статтею, яка б передбачила можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи за вперше вчинене самовільне залишення місця служби (ст. 407 КК), дезертирство (ст. 408 КК), ухилення від виконання обов'язків військової служби іншим способом (ст. 409 КК), а також ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період (ст. 336 КК), якщо вона: а) до вручення їй письмового повідомлення про підозру добровільно з'явилася для виконання відповідного обов'язку до місця проходження служби або територіального органу військового управління, або до органу правопорядку чи прокурора; б) невідкладно почала або продовжила виконання обов'язків військової служби не менше двох або трьох місяців, що офіційно підтверджено відповідним командиром військової частини (начальником установи)[2].

Згідно з Концепцією реформування кримінального законодавства України та Указу Президента України від 7 вересня 2019 року № 584/2019 «Питання Комісії з питань правової реформи», в Україні активізовано підготовку й узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність шляхом розроблення нового КК України. Проаналізувавши проєкт нового КК України[3], ми виявили, що підрозділ 1 «Злочини» та підрозділ 2 «Проступки» розділу 10.2 «Кримінальні правопорушення проти порядку проходження військової служби» книги десятої «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби» передбачають відповідальність за ті діяння, які нині караються відповідно до положень ст. 407 чинного КК України «Самовільне залишення військової частини або місця служби». Зокрема, ст. 10.2.3 «Самовільне залишення місця служби» встановлює

[1] Щотижневий аналіз 06–12 травня 2025 року. URL : https://pravo.org.ua/analytical-materials/analytical-materials-shhotyzhnevyj-analiz-06-12-travnya-2025-roku/#link2.

[2] Там само.

[3] Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2023). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

відповідальність військовослужбовця, який на строк понад 7 діб самовільно: а) залишив місце служби; б) ухилився від виконання обов'язків військової служби; в) не з'явився вчасно без поважної причини на службу в разі його призначення, переведення, відрядження, відпустки, лікування або звільнення з розташування військової частини. Такі дії пропонується визнавати злочином 3-го ступеня, що, відповідно до положень ч. 4 ст. 2.5.9 «Ступені тяжкості злочину», вважається таким, що спричинив значну шкоду. Положення ст. 10.2.5 «Самовільне залишення місця служби до семи діб» передбачають, що військовослужбовець, який на строк від однієї до семи діб самовільно: а) залишив місце служби; б) ухилився від виконання обов'язків військової служби; в) не з'явився вчасно без поважної причини на службу в разі його призначення, переведення, відрядження, відпустки, лікування або звільнення з розташування військової частини вчинив проступок.

Цікаво, що дезертирство запропоновано декриміналізувати, натомість вважати ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь (ст. 10.2.2) вчинення умисного злочину, передбаченого статтею 10.2.3, поєднаного з підбурюванням іншого військовослужбовця до дезертирства або з метою назавжди ухилитися від військової служби (дезертирство). Тобто в проєкті нового КК дезертирством визнається ухилення від військової служби назавжди. Але дезертирство пропонується визнавати обставиною, яка обтяжує покарання в разі вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби[1].

Порівнюючи положення ст. 10.2.3 проєкту нового КК з положеннями чинної ст. 407 КК, слід акцентувати на істотному спрощенні тексту заборони: з доволі об'ємної ст. 407, яка має п'ять частин, розробники проєкту нового КК значно звузили й полегшили зміст пропонованої норми. Серед новел:

– загальною є тривалість самовільного залишення місця служби: понад сім діб, якщо йдеться про злочин, або від однієї до семи діб, якщо йдеться про проступок (у тексті чинної норми

[1] Ленда О. В. Деякі військові кримінальні правопорушення у проекті нового Кримінального кодексу України. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки (Київ, 23 трав. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України. 2023. С. 68.

терміни варіюються: понад три доби (ч. 4 і 5 ст. 407 КК), понад три доби, але не довше ніж місяць (ч. 1 ст. 407), понад десять діб, але не довше ніж місяць, або хоч і менше ніж десять діб, але більше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407), понад один місяць (ч. 3 ст. 407);

– розширено коло суб'єктів, яким є лише військовослужбовець без диференціації строкової чи будь-якого іншого виду служби (у тексті чинної норми йдеться про військовослужбовців строкової служби (ч. 1 ст. 407) або військовослужбовців (крім строкової служби) (ч. 2 ст. 407).

Зменшення обсягу пропонованих статей 10.2.3 та 10.2.5 відбулося шляхом спрощення їх диспозицій через усунення значної кількості строків самовільного залишення військової частини або місця служби, що призвело фактично до посилення кримінальної відповідальності за такі діяння (на перший погляд) і винесення за межі диспозицій цих статей кваліфікуючих ознак з одночасним їх передбаченням у положеннях Загальної частини проєкту нового КК.

Проаналізуємо покарання за ці діяння детальніше. Відповідно до положень ст. 3.2.5 «Санкції за злочини», за злочин 3-го ступеня встановлено штраф у розмірі від 1000 до 2000 розрахункових одиниць або ув'язнення на строк від 3 до 4 років. Відповідно до ч. 3 ст. 3.2.1 «Види покарань за злочини і проступки», за вчинення проступку встановлюються як основні такі види покарань: грошове стягнення в розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць, безоплатні роботи від 1 до 3 місяців, обмеження свободи пересування від 15 днів до 3 місяців, арешт на той самий строк. Відповідно до положень ст. 1.3.2, розрахункова одиниця, яка встановлена для визначення розмірів предмета або засобу вчинення кримінального правопорушення, а також спричинення ним майнової шкоди й розміру штрафу та грошового стягнення, дорівнює 200 гривням.

Нескладно порахувати, що відповідальність за діяння, передбачене ст. 10.2.3 «Самовільне залишення місця служби», може передбачати накладення штрафу в розмірі від 200 000 до 400 000 грн, а ст. 10.2.5 «Самовільне залишення місця служби до семи діб» – від 10 000 до 20 000 грн.

Отже, питання кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів у різні періоди існування нашої держави було

регламентовано по-різному: починаючи з відсутності будь-якої відповідальності за злочини цієї категорії (за часів Київської Русі, X–XI ст.) – і до існування чотирьох суміжних кримінально караних діянь, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби (у КК 1960 року).

Однак, зазначає М. М. Сенько, становлення військово-кримінального законодавства України не слід ототожнювати з історією розвитку кримінального законодавства держав, до складу яких належала Україна в різні періоди[1], адже відповідальність за злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової частини або місця служби, в Україні передбачали й норми національного права. Зокрема, за часів Козаччини Україна була автономною, мала власну державність, правову систему та специфічне військово-кримінальне законодавство. У XVIII ст. нормативно-правовим актом, що регулював питання відповідальності за злочини, пов'язані із самовільним залишенням військової частини або місця служби в Україні, були «Права, за якими судиться малоросійський народ». За часів діяльності Центральної Ради, гетьманату й Директорії Україна також намагалася створити власний закон про кримінальну відповідальність, що передбачав відповідальність за військові злочини загалом.

Отже, історія розвитку військово-кримінального законодавства тісно пов'язана зі становленням армії в державі: як загальне законодавство з'являється і розвивається разом з виникненням і становленням держави, так і військове законодавство (кримінально-правові аспекти) тісно пов'язане зі створенням Збройних Сил у різні періоди становлення Української держави[2].

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 217 с.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 28–29; Шкробот Н. М. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби. *Митна справа*. 2011. № 3 (75), ч. 2. С. 136–143.

1.2. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби в деяких зарубіжних країнах

Завдяки активній міжнародній співпраці ми маємо можливість ґрунтовно ознайомлюватися з правовими системами інших держав і вивчати їх особливості.

Слід зауважити, що проблемні питання кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) загалом досліджували сучасні українські вчені, які дійшли важливих теоретичних висновків як у контексті проведення порівняльно-правового дослідження загалом (А. В. Савченко, М. І. Хавронюк) чи безпосередньо військових кримінальних правопорушень (М. І. Карпенко, С. О. Харитонов), так і щодо конкретних складів військових кримінальних правопорушень, передусім – ст. 407 КК (М. М. Сенько). Проте іноземний досвід вирішення проблемних питань кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби не досліджували з огляду на специфіку окремих типів правових сімей. Тож аналіз наукових робіт надає можливість стверджувати, що проблематика відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби не має остаточного розв'язання.

Компаративістське дослідження кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби потребує обґрунтування основних положень, які стануть основою монографічного дослідження:

1) необхідність і доцільність дослідження особливостей кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби відповідно до положень кримінального законодавства основних правових сімей сучасності;

2) дослідження цього законодавства в зіставленні з нормами національного кримінального права, на основі чого й будуть сформульовані висновки щодо наявності чи відсутності відповідних положень, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби;

3) предметом дослідження мають стати лише ті норми, що безпосередньо стосуються особливостей кримінальної

відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби;

4) увагу буде зосереджено на питаннях особливостей відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби.

Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби передбачена в законодавстві різних зарубіжних країн, оскільки це частина правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, що своєю чергою обумовлюються нормами міжнародного права[1]. У нашому випадку правова доктрина й законодавство держав англо-американської, континентальної (романо-германської), далекосхідної правових сімей можна розглядати як підґрунтя порівняльно-правової характеристики. Кримінальне законодавство різних країн передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, проте ознаки їх складів можуть різнитися. М. І. Хавронюк вважає, що характерною ознакою військово-кримінального законодавства зарубіжних країн є охоплення не лише військово-кримінальних норм, а і норм формального права та норм дисциплінарної відповідальності[2].

На перший погляд, національним особливостям відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби загалом відповідає законодавство зарубіжних країн. Таке твердження ґрунтується на результатах порівняльно-правового аналізу відповідних кримінально-правових норм, водночас наявне різноманіття щодо визначення особливостей складів відповідних діянь, адже окремі специфічні аспекти притаманні законодавству певних країн.

Щодо однієї з найбільших країн – представниць англо-американської правової сім'ї, Сполучених Штатів Америки, слід

[1] Ленда О. В. Особливості кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в правових сім'ях світу. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph* / Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 409. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-18.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 74.

зауважити, що відповідальність за деякі групи злочинів у федеральному кримінальному законодавстві США передбачено в межах інших кодексів. Стосовно військових злочинів – це Єдиний кодекс військової юстиції, прийнятий 10 серпня 1956 року, що міститься у главі 47 розділу 10 «Збройні Сили» Зводу законів США[1], і «Настанови для військових судів Сполучених Штатів» у редакції 1969 року. Учений А. В. Савченко зауважує, що для притягнення винних до кримінальної відповідальності за окремі військові злочини слід безпосередньо звертатися до змісту Женевських конвенцій 1949 року, Гаазької конвенції 1907 року, Женевського протоколу від 3 травня 1996 року, про що йдеться в § 2441 «Військові злочини» глави 118 розділу 18 Зводу законів США[2].

Положення Єдиного кодексу військової юстиції США регулюють питання юрисдикції та компетенції військових судів, порядок їх створення, процедуру розгляду кримінальних справ. У ньому міститься перелік кримінально караних діянь військовослужбовців, які є або загальнокримінальними, або військовими злочинами[3]. Водночас система військових злочинів представлена 19 статтями розділу X цього нормативно-правового акта, і, на думку М. І. Карпенка, її можна класифікувати так:

– злочини проти порядку підлеглості: ст. 90 (напад або умисна непокора керівництву), ст. 91 (непокірна поведінка щодо прапорщика чи унтер-офіцера), ст. 92 (недотримання порядку або регулювання);

– злочини проти порядку проходження військової служби: ст. 86 (відсутність без дозволу), що фактично повністю відповідає змісту диспозицій ст. 407 КК України, ст. 85 (відсутність або дезертирство), ст. 115 (маскування);

– злочини, що посягають на військове майно: ст. 103 (захоплене або покинуте майно), ст. 108 (військова власність

[1] Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. С. 84.

[2] Там само. С. 86.

[3] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 78.

Сполучених Штатів Америки, шкода, руйнування або протиправна поведінка)[1].

Єдиний кодекс військової юстиції 1956 року передбачає кримінальну відповідальність за передбачені і в КК України діяння: дезертирство (ст. 85), самовільне відлучення (ст. 86) та неявку в строк (ст. 87). Дезертирством (ст. 85) є залишення без відповідного дозволу місця служби, установи чи місця виконання службових обов'язків з умислом назавжди ухилитися від військової служби, уникнути небезпечних обов'язків служби або ухилитися від виконання важливого завдання чи служби. Особливість дезертирства полягає в ухиленні не тільки від несення військової служби, а й у тимчасовій самовільній відсутності військовослужбовця з метою уникнути виконання конкретних обов'язків, пов'язаних із небезпекою або таких, що командування розглядає як важливі[2]. Суб'єктом такого злочину є, зокрема, і будь-який військовослужбовець, що без правильно оформленого звільнення з військової служби переходить на інше місце служби, або особа, яка, запропонувавши свою відставку і не переконавшись, що вона прийнята, залишила своє місце служби чи припинила виконувати службові обов'язки без відповідного на те дозволу з умислом ухилитися від служби назавжди.

Самовільне відлучення (ст. 86) та неявка в строк (ст. 87) є видами тимчасового ухилення від військової служби, що полягає в умислі суб'єкта лише протягом певного проміжку часу перебувати поза межами місця служби і подальшому бажанні повернутися до виконання службових обов'язків. Мінімальний термін для початку кримінальної відповідальності за самовільне відлучення чи неявку в строк – три доби, залежно від строку ухилення від військової служби самовільне відлучення диференціюють так: від 3 до 30 діб і понад 30 діб.

У Великій Британії, що також є представницею англо-американської правової сім'ї, основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання кримінальної відповідальності за військові злочини, були закони «Про армію»

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 318.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 79.

та «Про резерв збройних сил»[1]. У цих нормативно-правових актах містилося кілька норм, що передбачали відповідальність за суміжні із ст. 407 КК України діяння. Зокрема, у ст. 38 Закону про армію було передбачено кримінальну відповідальність за самовільну відсутність, яка мала дві форми: самовільне ухилення і неправомірне залишення корабля. Мінімальний термін відсутності, необхідний для початку кримінальної відповідальності, – одна доба. За цим законом дезертирством (ст. 37) вважали самовільне залишення (чи неповернення) у військове формування, на корабель чи до місця служби з умислом назавжди ухилитися від військової служби. Строк ухилення від військової служби в разі дезертирства не встановлено, він значення для кваліфікації не мав.

Якщо зазначені вище діяння вчиняли резервісти чи представники територіальної армії Великої Британії, для кваліфікації залучали інший нормативно-правовий акт – Закон про резерв збройних сил. Його норми передбачали кримінальну відповідальність таких категорій осіб за самовільне неприбуття для несення постійної служби, тренувань і зборів без поважних причин (ст. 73). Залежно від обставин такі діяння могли кваліфікувати як дезертирство або як самовільну відсутність. Крім того, відповідно до положень цього нормативно-правового акта, кримінальну відповідальність встановлювали за різні способи підбурення та пособництва до вчинення самовільної відсутності чи дезертирства, а також за імітацію дезертира чи самовільно відсутнього резервіста з метою дати останньому можливість ухилитися від проходження служби (ст. 75)[2].

2006 року набув чинності Закон «Про збройні сили», який замінив попередні закони «Про армію», «Про військово-повітряні сили», «Про дисципліну у військово- морському флоті»[3].

Отже, склади військових злочинів, що передбачені в законодавстві Великої Британії та США, схожі між собою. Основу цього законодавства становлять злочини проти порядку

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 37.

[2] Там само. С. 38.

[3] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 43.

проходження військової служби та комплектування військ, проти порядку виконання військових обов'язків у воєнний і мирний час. Відмітно, зазначає М. І. Хавронюк, що військово-кримінальне законодавство цих країн не передбачає відповідальності за дії, спрямовані проти законів і звичаїв війни[1].

У Великій Британії та США взаємодія кримінального й військово-кримінального права виявляється у використанні військовою судовою практикою прецедентів, утворених як військовими судами, так і судами загальної юрисдикції, і навпаки. Причому для обох галузей характерним є взаємодоповнення щодо вирішення певного питання[2]. Специфічність військового кримінального права полягає в самостійності джерел, цілком відокремлених від загального права.

Кримінальне законодавство країн – представниць континентальної чи романо-германської правових сімей має певні особливості. До прикладу, чинна редакція КК Німеччини не охоплює всього кола кримінально караних діянь, адже, за підрахунками західнонімецьких юристів, до норм закону про кримінальну відповідальність Німеччини, у яких містяться кримінально-правові приписи, належать понад чотириста законів[3].

Для представників аналізованої правової сім'ї характерною є наявність спеціальних законів, що регулюють питання відповідальності, зокрема військовослужбовців[4]. КК Польщі та Норвегії в самостійні частини виокремлюють положення про відповідальність військовослужбовців за військові злочини.

Військовий кримінальний кодекс Норвегії 1902 року в главі 4 (Незаконна відсутність, утеча й інше ухилення від військової служби) у § 34–37 визначає військові злочини та

---

[1] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 143.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 43.

[3] Кримінальне право Німеччини. URL: http://zen.in.ua/n/n%D1%96mechchina-federativna-respubl%D1%96ka-n%D1%96mechchina/krim%D1%96nalne-pavo.

[4] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 65.

правопорушення, які за КК України передбачено в ст. 407–409. Зокрема, абз. 1 § 34 передбачає відповідальність за незаконне залишення або відсутність особи на місці, де вона повинна перебувати згідно з військовим обов'язком. Така особа підлягає покаранню у виді штрафів або арешту[1].

КК Польщі поруч із Загальною та Особливою частинами містить окрему Військову частину, яка охоплює конкретні склади військових злочинів. Своєю чергою систему військових злочинів поділяють на шість глав, що охоплює злочини проти обов'язку несення військової служби; проти засад військової дисципліни; проти правил поведінки з підлеглими; проти засад поводження зі зброєю і військовою технікою; проти засад несення служби та злочини проти військового майна[2]. Глава XXXVIII Військової частини КК Польщі присвячена загальним положенням, що стосуються військовослужбовців, і визначає спеціальні обставини, що виключають кримінальну відповідальність, види покарання, підстави пом'якшення покарання та відмови від нього.

Схожі положення містяться у Військово-кримінальному законі ФРН, Військово-кримінальному кодексі Франції, КК Швеції, Фінляндії[3].

Військово-кримінальне право ФРН вирізняється нормативною впорядкованістю і структурованістю джерел, стійким дотриманням загальноправових принципів, забезпеченням суворої юридичної техніки. Єдиним джерелом військово-кримінального права ФРН є Військово-кримінальний закон[4]. Відповідно до § 15 Військово-кримінального закону ФРН, самовільним відлученням вважають тимчасове ухилення

---

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 320.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 48.

[3] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 186.

[4] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 46.

військовослужбовця від служби шляхом залишення підрозділу чи неявки на службу строком понад три доби. Для кваліфікації необхідно встановити відсутність в умислі ухилення від військової служби. Крім того, передбачено відповідальність за дезертирство, яким є самовільне залишення військовослужбовцем підрозділу чи місця служби з метою ухилитися від проходження військової служби назавжди незалежно від строку ухилення. Обставиною, яка пом'якшує відповідальність у такому випадку, є затримання особи протягом місяця з дня залишення служби й наявність у неї бажання дослужити строк військової служби до кінця[1].

Згідно зі ст. 398 Кодексу військової юстиції Франції 2006 року, будь-яке самовільне залишення військової частини або місця служби вважають дезертирством. Мінімальний термін відсутності військовослужбовця у військовій частині або місці служби – шість днів. На кшталт законодавства Великої Британії, у французькому законодавстві також передбачено відповідальність за підмовництво до дезертирства. М. М. Сенько визначає різні види відповідальності за дезертирство, вчинене на території країни (ст. 398–400); поєднане з втечею за кордон (ст. 401–407); у військовий час чи на території, де оголошено надзвичайний стан (ст. 399, 407); з приєднанням до озброєної банди (ст. 408); з переходом на бік ворога (ст. 409); в обстановці небезпеки потрапити в полон чи під час ведення бою (ст. 410, 411); двох або більше осіб (ст. 400); зі зброєю в руках (ст. 406)[2].

Положення КК Республіки Болгарія диференціюють самовільне залишення військової частини або місця служби залежно і від строку ухилення, і від мети: ухилення на строк від однієї до трьох діб або хоч і менше ніж одна доба, але вчинене систематично чи групою осіб, вважають кримінально караним діянням відповідно до ст. 380 КК, а самовільне залишення військової частини з метою назавжди ухилитися від служби відповідно до ст. 382 КК. КК Республіки Болгарія, зазначає М. М. Сенько, не використовує термін «дезертирство», хоча

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 40.

[2] Там само. С. 39, 40.

передбачає склад злочину, який відповідає складу дезертирства в кримінальному праві України (ст. 408 КК України)[1].

Аналіз кримінального законодавства континентальної правової сім'ї засвідчив, що особливостями військових кримінальних правопорушень є:

1) поступове розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду серед європейських держав і, відповідно, приведення їх національних кримінальних кодексів у відповідність з положеннями міжнародних нормативно-правових актів про відповідальність за міжнародні злочини (зокрема воєнні злочини)[2];

2) поширення в низці країн (Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Сан-Марино, Фінляндія, Франція, ФРН, Швейцарія) дії військово-кримінальних кодексів, у яких і визначено військові злочини та встановлено кримінальну відповідальність за їх вчинення[3]: у більшості країн військове кримінальне право є самостійною галуззю законодавства. Винятки становлять країни СНД і Балтії, республіки, що входили до складу колишньої Югославії, а також Болгарія, Угорщина, КНР, В'єтнам, Монголія, Польща, Румунія, Чехія, Швеція. У цих країнах норми про військові злочини включено в тексти КК у вигляді окремих розділів, параграфів або глав;

3) відповідальність за злочини проти військової служби, вчинені у воєнний час або в бойовій обстановці, визначається лише законодавством воєнного часу: глава 21 «Злочини військовослужбовців» КК Швеції в мирний час не є чинною, відповідальність за військові злочини застосовують лише в тому випадку, коли Швеція знаходиться в стані війни; у Нідерландах

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 43.

[2] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 314.

[3] Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. С. 315; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 313.

також, поряд з Військовим КК, є Закон про злочини воєнного часу[1];

4) наявність у КК європейських держав чимало таких діянь, аналогів яких немає в КК України. Це втрата прапора частини або наруга над ним (КК Литви); представлення військовослужбовцем неправдивого донесення (КК Естонії); явне вираження незадоволення розпорядженням чи наказом начальника, образа начальника, навіть за його відсутності, ухилення від несення військової служби, поєднане із залишенням меж країни (КК Болгарії); самовільне використання військового транспорту з метою, не пов'язаною з військовою службою (КК Польщі); намагання перешкодити зверненню підлеглого із заявою чи проханням (КК Норвегії); контакти з противником, підрив волі до битви, зневажливе ставлення до військової підготовки (КК Швеції)[2];

5) виокремлення самостійної, суміжної зі ст. 407 КК України, групи злочинів проти порядку забезпечення призову й мобілізації та проти альтернативної служби: ухилення у воєнний час від трудової мобілізації (КК Молдови), невиконання в період воєнного стану покладеної на особу оборонної повинності (КК Естонії, КК Болгарії), порушення обов'язків з військового обліку людей, тварин, транспортних засобів, невиконання розпоряджень, пов'язаних з підготовкою і проведенням мобілізації, порушення обов'язків під час медичного огляду військовослужбовців і допризовників, ухилення від виконання альтернативної служби в мирний час та відмова від її виконання (КК Болгарії)[3].

Серед представників далекосхідної правової сім'ї слід зосередити увагу на законодавстві КНР, Південної Кореї та Японії.

Кримінальний кодекс КНР від 14 березня 1997 року в ст. 420–451 «Злочини військовослужбовців проти службового обов'язку» розділу II Особливої частини передбачає кримінальну відповідальність низки спеціальних суб'єктів: офіцерів, кадрових працівників, рядових і осіб, що навчаються у

[1] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 313.

[2] Там само. С. 318.

[3] Там само. С. 347.

військових навчальних закладах, які перебувають на військовій службі в Народно-визвольній армії КНР; офіцерів, кадрових працівників, рядових та осіб, що навчаються у військових навчальних закладах, перебувають на службі у військах Китайської народної озброєної міліції, та резервістів, що виконують військовий обов'язок[1].

Зокрема, КК КНР не передбачає відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. У ст. 430 КК КНР передбачено відповідальність за самовільне залишення свого поста, зраду і втечу за кордон або зраду й неповернення з-за кордону у період несення державної служби. Положення ст. 435 КК КНР визначає, що дезертирством є залишення місця служби або неявка на службу з метою ухилитися від військової служби назавжди.

Проведений аналіз злочинів військовослужбовців засвідчує, що більшість диспозицій передбачає вчинення діянь в умовах воєнного часу чи наближених до нього, що логічно передбачає більш суворе покарання. М. І. Карпенко доходить висновку, що більшість кримінально-правових норм під час прийняття чинного КК зберегла «дух» попереднього кримінального законодавства, коли Китай відстоював свою незалежність у XX столітті й для цього потрібні були сильна армія та сувора дисципліна серед військовослужбовців[2].

Аналіз КК Республіки Корея від 18 вересня 1953 року дає підстави стверджувати, що він є симбіозом як доволі архаїчних, так і сучасних моделей кримінально-правових норм загальносвітового рівня, що не містить визначень традиційних категорій, понять, інститутів, не має чітко вираженої системи Особливої частини, яка ґрунтувалася б на особливостях родового об'єкта злочину, наділена відомою пробільністю в кримінальній караності низки суспільно небезпечних діянь[3]. Серед переліку військових злочинів у КК Республіки Корея

[1] Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. С. 348.

[2] Там само. С. 406.

[3] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 363–364.

виявлено такі діяння, як ст. 93 «Перехід на сторону ворога», ст. 94 «Надання допомоги ворогу шляхом набору солдатів», суб'єктом яких є військовослужбовці.

КК Японії, що прийнятий 27 квітня 1907 року, є поєднанням систем континентального і загального права. За весь період дії КК Японії не зазнавав жодних суттєвих змін і, попри давність, характеризується надмірною лаконічністю, архаїзмом юридичної мови, своєрідним понятійно-категорійним апаратом і юридичної техніки. Ознайомлення зі змістом частини другої КК («Злочини»), зазначає М. І. Карпенко, засвідчує відсутність у ній правових норм, які передбачали б відповідальність військовослужбовців за військові злочини[1].

Отже, система військових правовідносин в арміях різних держав загалом схожа, оскільки має однакові основні принципи їх побудови: єдиноначальність, підлеглість, дисципліна. Тому у військово-кримінальному законодавстві інших держав (крім США, Великої Британії, Франції, ФРН), на думку М. І. Хавронюка, немає істотних відмінностей: воно майже завжди містить норми, що охороняють порядок підпорядкованості, проходження військової служби, виконання службових обов'язків різними суб'єктами військових правовідносин у мирний та воєнний час[2]. Проте військові традиції інших країн, норми військової моралі та спосіб комплектування збройних сил впливають на військово-кримінальне законодавство, ставлячи під його охорону специфічні відносини.

У національній юридичній площині неодноразово обстоювали думку про визначення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), вчинені у воєнний час чи в бойовій обстановці, спеціальним законодавством України, яке діяло б тільки з початком воєнного часу. Такі дії пропонували поєднати з переглядом визначених у розділі XIX КК України військових

[1] Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. С. 365.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 127.

кримінальних правопорушень, залишивши лише ті, що не мають аналогів серед загальнокримінальних діянь[1].

Водночас є і позиція, що прийняття такого закону буде недоречним, оскільки він повинен або дублювати положення Загальної частини КК України, без яких кваліфікація військових злочинів і призначення за них покарання неможливі, або ж під час застосовування норм такого закону потрібно буде використовувати норми чинного КК України, що нівелюватиме сенс прийняття окремого законодавчого акта[2].

Ми не поділяємо таке твердженням, оскільки, з огляду на позитивний зарубіжний досвід існування військового законодавства в окремому вигляді, обстановку агресивної війни, що зберігається в Україні з 24 лютого 2022 року, усвідомлюючи невідворотність потреби ґрунтовного реформування військового кримінального законодавства, вважаємо висловлену пропозицію обґрунтованою і такою, що потребує подальшого розвитку.

Отже, вивчення зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби є корисним для вдосконалення національного законодавства. Відповідальність за схожі кримінальні правопорушення передбачено в іноземному кримінальному законодавстві, коло таких порушень надзвичайно широке, однак правову регламентацію здійснюють по-різному.

Проведений порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби за законодавством зарубіжних країн дає підстави стверджувати про наявність кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за вчинення схожих діянь в інших країнах. Залежно від юридичних технологій, належності національного законодавства до певної правової сім'ї, з огляду на місце збройних сил країни в політичній системі суспільства, відповідальність за різні вияви самовільного залишення військової частини або місця служби передбачена або військово-кримінальними кодексами, або окремим розділом про військові злочини КК зарубіжних держав.

---

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 360.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 316.

РОЗДІЛ 2
ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

2.1. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби

У теорії кримінального права поширеною є думка, що кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби посягають на встановлений порядок несення військової служби, яким охоплюється порядок проходження військової служби[1]. Тому сутність родового об'єкта військових кримінальних правопорушень, зазначає С. О. Харитонов, окреслювали по-різному: військово-службові обов'язки, військово-правова норма в її реальному бутті чи військова безпека держави[2]. Проте найпоширенішою є концепція, згідно з якою об'єктом військових кримінальних правопорушень є військовий правопорядок або порядок проходження військової служби[3]. На жаль, і в ній спостерігаються розбіжності: об'єктом військових кримінальних правопорушень учені визнають порядок несення та проходження військової служби, який визначений низкою законів України, військовою присягою, військовими статутами, положеннями про проходження військової служби різними

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 9; Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. С. 67; Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. С. 50–51; Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 9.

[2] Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 247.

[3] Там само.

категоріями військовослужбовців, наказами відповідних начальників та іншими нормативно-правовим актами[1] або суспільні відносини зі встановленого законодавством України порядку несення або проходження військової служби[2] чи суспільні відносини зі встановлення порядку несення служби[3].

На думку М. І. Хавронюка, родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є встановлений у Збройних Силах України порядок несення військової служби, який закріплено в законах, військовій присязі, військових статутах та інших актах законодавства. Такий порядок є обов'язковим для виконання всіма військовослужбовцями, оскільки суворе й точне його дотримування становить суть військової дисципліни та є необхідною умовою забезпечення постійної боєздатності Збройних Сил України й інших військових формувань[4]. Військовий правопорядок охоплює відносини начальників, підлеглих та інших військовослужбовців, порядок проходження військової служби та несення спеціальних служб, порядок використання військового майна, озброєння, техніки й зберігання військової таємниці, порядок здійснення військовими службовими особами своїх обов'язків, прав і повноважень[5].

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби В. О. Бугаєв розглядає військовий правопорядок як складову загального правопорядку в Україні. Дослідник доходить висновку, що військовий правопорядок є формою провадження військово-службової діяльності, закріпленої законами, зокрема військовими статутами й іншими нормами військового законодавства та є

---

[1] Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України :* у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ : Форум, 2005. Кн. 3. С. 444.

[2] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 80.

[3] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 845.

[4] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 40.

[5] Там само.

необхідною ознакою будь-якого діяння, що кваліфікується як військове кримінальне правопорушення[1]. М. М. Сенько розглядає суспільні відносини, які виникають з приводу встановленого порядку несення або проходження військової служби, як родовий об'єкт, а критерієм визначення однорідності безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень, що становлять родовий об'єкт усіх військових кримінальних правопорушень, є схожість учасників суспільних відносин, які виникають між державою та військовослужбовцями, а також схожість соціальних інтересів, які виникають у зв'язку з наявністю таких відносин[2]. М. С. Туркот вважає, що родовим об'єктом аналізованих кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з регулюванням порядку проходження або(та) несення військової служби із забезпечення військової безпеки держави[3]. На думку С. О. Харитонова, специфічним родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є суспільні відносини, що складаються та функціонують під час несення (проходження) військової служби як основи нормальної діяльності воєнної організації України[4]. Порушуючи відповідні правила (порядки) несення певних видів військової служби, її суб'єкт спричиняє шкоду або ставить під загрозу її спричинення нормальну діяльність воєнної організації України, від боєздатності якої залежать цінність вищого порядку – безпека держави, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від можливих загроз[5]. Удосконалюючи власну думку, дослідник згодом розширив розуміння родового об'єкта військових кримінальних правопорушень, вважаючи ним правовідносини, які складаються і функціонують під час здійснення військовослужбовцями військової служби, що є

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 63.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 61–62.

[3] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 38.

[4] Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1. С. 26.

[5] Там само.

основою нормальної діяльності воєнної організації України, відповідають законодавству України й охороняються кримінальним законодавством від кримінально протиправних посягань[1].

За переконаннями С. О. Харитонова, особливості правового статусу військовослужбовця (військовозобов'язаного), які традиційно розглядають як головний фактор виокремлення воєнно-кримінального законодавства, визначаються характером військової служби, її пріоритетністю, порівняно з іншими видами діяльності. Саме особливий характер діяльності військовослужбовців обумовлює необхідність виокремлення інтересів військової служби як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та встановлення спеціального режиму кримінальної відповідальності військовослужбовців[2]. Правовідносини, які виникають у процесі проходження чи несення військової служби військовослужбовцями, доволі повно та чітко врегульовані Конституцією України, окремими законами, військовими статутами, положеннями Військової присяги, наказами міністра оборони України й іншими нормативно-правовими актами, і саме вони визначають зміст військової служби та є підґрунтям нормальної діяльності воєнної організації України. Порушення цих правовідносин під час проходження чи несення військовослужбовцем військової служби впливає саме на нормальну діяльність воєнної організації держави, спричиняє їй шкоду, тому їх як родовий об'єкт військових кримінальних правопорушень охороняє кримінальне законодавство від кримінально протиправних посягань[3].

Отже, родовий об'єкт військових кримінальних правопорушень охоплює і порядок проходження, і порядок несення військової служби, оскільки ці поняття органічно пов'язані між собою.

Для детального з'ясування сутності цих термінів необхідно насамперед проаналізувати нормативно-правові акти, що регламентують порядок несення або проходження військової служби.

Правовою основою військового обов'язку і військової служби є, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про

[1] Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 248–249.

[2] Там само. С. 248.

[3] Там само. С. 248.

військовий обов'язок і військову службу», Конституція України, закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», інші закони України, а також прийняті відповідно до них укази Президента України й інші нормативно-правові акти щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби, служби у військовому резерві та статусу військовослужбовців, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[1]. Метою військового обов'язку є підготовка громадян України до захисту Батьківщини, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Частина 3 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що військовий обов'язок передбачає підготовку громадян до військової служби, приписку до призовних дільниць, прийняття в добровільному порядку (за контрактом) і призов на військову службу, проходження військової служби, виконання військового обов'язку в запасі, проходження служби у військовому резерві, дотримання правил військового обліку[2].

Військова служба, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності й територіальної цілісності[3]. Натомість Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV передбачає, що військова служба у Збройних Силах України й інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Там само.

[3] Там само.

державною службою особливого характеру, яка полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб (за винятком випадків, визначених законом), пов'язаній із захистом України[1]. На перший погляд, дефініція терміна «військова служба» є однакова в обох випадках, проте внаслідок детального аналізу зазначеного поняття доходимо висновку, що Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить ширше визначення завдань військової служби: оборона України, її незалежності й територіальної цілісності. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» завданням військової служби визначає захист України.

Особливостями військової служби військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження зборів є: 1) виконання військовослужбовцями (військовозобов'язаними) в особливому порядку службових обов'язків (обов'язків військової служби); 2) регламентація їхньої діяльності військовим законодавством, яке не поширюється на інші види діяльності; 3) рішення специфічних завдань воєнної безпеки держави специфічними засобами[2].

Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» містить положення, відповідно до якого порядок проходження військової служби, права й обов'язки військовослужбовців визначаються законами України, положеннями про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців, що затверджуються Президентом України, й іншими нормативно-правовими актами[3].

Наприклад, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 550-XIV визначає організацію та порядок несення гарнізонної і вартової служб, права й обов'язки посадових осіб гарнізону та військовослужбовців, які

---

[1] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

[2] Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 248.

[3] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

залучаються для несення цих служб[1]. Водночас Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, а також військовозобов'язаних і резервістів під час проходження навчальних (перевірочних) та спеціальних зборів щодо її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг[2]. Положення «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України», затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 (далі – Положення), визначає порядок проходження громадянами України військової служби в Збройних Силах України, регулює питання, пов'язані з проходженням військової служби під час виконання громадянами військового обов'язку в запасі та які виникають у зв'язку з проходженням у Збройних Силах України кадрової військової служби особами офіцерського складу до їх переходу в установленому порядку на військову службу за контрактом або звільнення з військової служби[3].

Проходження військової служби здійснюють: а) громадяни України – у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом; б) іноземці й особи без громадянства – у добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського і старшинського складу Збройних Сил України.

Частина 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» виокремлює такі види військової служби: 1) строкова військова служба; 2) військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; 3) військова служба за контрактом осіб рядового складу; 4) військова служба за контрактом осіб сержантського й старшинського складу; 5) військова служба (навчання) курсантів вищих військових

[1] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 550-XIV «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text.

[2] Там само.

[3] Указ Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008 «Про затвердження Положення «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/sp:max50:nav7:font2#Text.

навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; 6) військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; 7) військова служба за призовом осіб офіцерського складу; 8) військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період[1].

Положення передбачає, що військова служба в Збройних Силах України відбувається в добровільному порядку або за призовом. У добровільному порядку громадяни проходять військову службу (навчання) за контрактом курсантів у вищих військових навчальних закладах, а також закладах вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки; військову службу за контрактом осіб рядового складу; військову службу за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військову службу за контрактом осіб офіцерського складу. За призовом громадяни проходять строкову військову службу; військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період; військову службу за призовом осіб офіцерського складу[2].

У ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлено момент початку та закінчення проходження військової служби, тобто визначено часові межі її проходження. Початком проходження служби визнають: 1) для громадян, призваних на строкову військову службу, – день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту; 2) для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, зокрема військовозобов'язаних, які проходять збори, і резервістів під час мобілізації – день зарахування до списків особового складу військової частини; 3) для громадян, які не проходили військову службу, і військовозобов'язаних – день призначення на посаду курсанта вищого військового

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Указ Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008 «Про затвердження Положення «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/sp:max50:nav7:font2#Text.

навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу; 4) для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб офіцерського складу – день відправлення у військову частину з комісаріату[1].

Моментом закінчення проходження військової служби є день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини в порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби[2].

Слід зазначити, що особи, які вчиняють аналізоване кримінальне правопорушення, чітко знають, вимоги яких нормативно-правових актів вони порушують, про що чітко зазначають у резолютивній частині вироку. *У справі № 129/2428/23, провадження № 1-кп/129/512/2023, Гайсинський районний суд Вінницької області встановив: старший солдат О., будучи військовослужбовцем військової служби, призваним за мобілізацією та проходячи військову службу на посаді інструктора їдальні взводу матеріального забезпечення роти матеріального забезпечення військової частини ЗСУ, в порушення ст. 17, 65 Конституції України, ст. 1, 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», положень Військової присяги, ст. 11, 16, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст. 1–4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, близько 14 год 9 березня 2023 року, діючи умисно, з метою тимчасового ухилення від проходження військової служби в умовах воєнного стану, самовільно залишив розташування військового підрозділу військової частини й ухилявся від проходження військової служби, перебуваючи в різних областях України, доки 27 березня 2023 року добровільно не повідомив представникам*

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Ленда О. В. Проблемні питання нормативного визначення об'єкту самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 108. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.51.

ЗСУ про своє місце перебування, чим припинив вчинення кримінального правопорушення. Дії О. були кваліфіковані за ч. 5 ст. 407 КК як самовільне залишення військової частини, вчинене військовослужбовцем (крім строкової служби) в умовах воєнного стану[1].

Крім того, у контексті родового об'єкта військових кримінальних правопорушень проходженням військової служби можна визнавати проходження військовозобов'язаними та резервістами зборів. Порядок проведення навчальних (або перевірних) зборів визначають нормативно-правові акти, а саме: Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008, Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, затверджене Указом Президента України від 29 жовтня 2012 року № 618/2012, Інструкція з організації і проведення Навчальних зборів з військовозобов'язаними у військових частинах і установах Збройних Сил України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 11 листопада 2009 року № 560. Згідно з п. 8 Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, початком проходження резервістом служби у військовому резерві вважають день видання наказу керівника органу військового управління, командира (начальника) військової частини (установи) про прийняття (зарахування) громадянина на службу у військовому резерві та призначення на посаду, яка комплектується резервістами. Закінченням проходження резервістом служби у військовому резерві вважають день закінчення строку контракту або інший день, зазначений у п. 30. абз. 2 п. 120-1 зазначеного Положення, але не раніше ніж день видання наказу командира військової частини про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві. Часом вчинення військових кримінальних правопорушень резервістами є не

[1] Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 9 листоп. 2023 р. у справі № 129/2428/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114784712.

будь-який час проходження служби у військовому резерві, а тільки час проходження ними зборів.

Проходження військової служби військовослужбовцями всіх категорій передбачає початковий і кінцевий моменти перебування на військовій службі, у проміжок між якими військовослужбовці можуть періодично залучатися до несення спеціальних видів військової служби, таких як бойове чергування, прикордонна, вартова (вахтова), патрульна або внутрішня служба[1].

Встановлений законодавством порядок несення та проходження військової служби – це сукупність таких, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства[2]; це сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, їх службової та бойової діяльності й регламентованих нормами права й підзаконними нормативними актами[3]; система правовідносин, що виникають на основі дії норм військового законодавства, у галузі будівництва, життя та діяльності Збройних Сил України, інших військ і військових формувань, створених відповідно до закону[4]; відносини, що виникають у процесі життєдіяльності військ, закріплених у різних актах законодавства[5].

Встановлений порядок проходження військової служби зобов'язує військовослужбовців строкової служби постійно

---

[1] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 21.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. С. 1175.

[3] Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. С. 918.

[4] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 58.

[5] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 80.

перебувати в розташуванні військової частини чи місця служби, а офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом – у службовий час не залишати їх без дозволу відповідного начальника[1]. Тобто військовий порядок – це постійне й неухильне виконання військовослужбовцями обов'язків щодо проходження військової служби[2].

Термін «порядок несення та проходження військової служби» охоплює: порядок підлеглості та військової честі; порядок проходження військової служби; порядок експлуатації озброєння і військової техніки та користування військовим майном; порядок несення спеціальних служб; порядок зберігання військової таємниці; порядок здійснення повноважень військовими службовими особами Збройних Сил України й інших військових формувань; порядок виконання військового обов'язку в особливих умовах; порядок дотримання звичаїв і правил ведення війни[3].

Для того щоб зрозуміти, чи було посягання на порядок несення чи проходження саме військової служби, необхідно встановити, чи було покладено відповідними актами законодавства на військовослужбовця обов'язок діяти в певний спосіб, або, навпаки, утримуватися від певної поведінки.

---

[1] Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. С. 933.

[2] Ленда О. В. Встановлений порядок несення та проходження військової служби як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 244; Ленда О. В. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення: *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 594. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-593-597.

[3] Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. С. 918; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. 1175.

Підставою виникнення правовідносин, пов'язаних з несенням чи проходженням військової служби, є відповідний юридичний факт. Якщо його немає, то такі відносини з позицій права визнають нікчемними – такими, що не тягнуть жодних правових наслідків. Неправильні дії працівників органів управління, унаслідок порушень з боку яких особа була призвана на військову службу незаконно, не можуть погіршувати становище громадянина[1].

Порядок проходження військової служби охоплює ті суспільні відносини, які виникають у зв'язку з регулюванням процесу життєдіяльності Збройних Сил України й інших військових формувань, пов'язаного з виконанням покладених на ці військові формування завдань[2]. Порядок несення військової служби охоплює вужче коло суспільних відносин, а саме ті, що виникають у зв'язку з регулюванням діяльності, пов'язаної з реалізацією військовослужбовцями спеціальних прав, обов'язків щодо виконання завдань бойового чергування, внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) і патрульних служб на певний період[3]. Зокрема, несення військової служби слід тлумачити як безпосереднє виконання обов'язків щодо охорони й оборони певних об'єктів чи території, забезпечення діяльності військових формувань або їх підрозділів. За своєю сутністю несення військової служби може здійснювати тільки особа, яка проходить військову службу, або військовозобов'язаний чи резервіст під час зборів[4].

Без «проходження військової служби» неможливі подальші дії, такі як «організація та несення військової служби», що забезпечують військову безпеку держави. На думку М. С. Туркота, несення військової служби означає пов'язаний з

---

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. С. 1181.

[2] Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. С. 917–918.

[3] Там само. С. 918.

[4] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 1001.

виконанням спеціальних завдань більш суворий режим проходження військової служби на певний період: бойове чергування (бойова служба), гарнізонна служба, служба у варті (на вахті), у складі патруля, добового або прикордонного наряду. Несення деяких видів спеціальних служб, таких як бойове чергування, прикордонна або вартова служба, навіть у мирний час визнають виконанням бойового завдання[1].

Термін «проходження військової служби» є загальним поняттям, яке, поряд з обов'язками щодо несення військової служби, містить також і виконання інших військових обов'язків, які фактично несення військової служби не стосуються. Це можуть бути виконання обов'язків відповідно до штатної посади, пов'язаних із призначенням на посаду чи переміщенням по службі, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації, виїзди у відрядження, проходження лікування в лікувальних закладах[2]. Перебуваючи на лікуванні в лікувальному закладі, у відпустці, на навчальних зборах, будучи тимчасово відстороненим від виконання службових обов'язків, військовополоненим, заручником, військовослужбовець продовжує проходити військову службу, але в зазначений період може тимчасово не виконувати службових обов'язків відповідно до основної посади й не мати відношення до несення спеціальних служб[3]. Отже, порядок проходження військової служби, на думку М. С. Туркота, охоплює ті суспільні відносини, що виникають у зв'язку з регулюванням процесу життєдіяльності Збройних Сил України, пов'язаного з виконанням покладених на них завдань[4].

Водночас термін «порядок несення військової служби» охоплює вужче коло суспільних відносин, а саме ті з них, що виникають у зв'язку з регулюванням діяльності, пов'язаної з реалізацією військовослужбовцями спеціальних прав та обов'язків щодо виконання завдань бойового чергування,

[1] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 18.

[2] Там само. С. 21.

[3] Там само. С. 21–22.

[4] Там само. С. 23.

внутрішньої, прикордонної, вартової (вахтової) та патрульної служб на певний період[1].

Порядком несення військової служби слід вважати належний стан врегульованості нормами права та підзаконними нормативно-правовими актами тих суспільних відносин, що виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців безпосередньо під час їх служби чи бойової діяльності, а також результат виконання військовослужбовцями встановлених правил і норм поведінки[2]. Отже, необхідно зазначити, що порядок несення військової служби – це сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі діяльності Збройних Сил України й чітко врегульовані законами, Військовою присягою, військовими статутами, положеннями про проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців та іншими нормами військового законодавства. Військова дисципліна становить сутність суворого дотримання цього порядку, саме вона забезпечує виконання завдань, покладених на Збройні Сили України.

Отже, несення військової служби є вужчим поняттям, ніж проходження військової служби.

Видовий об’єкт військових кримінальних правопорушень є критерієм внутрішньої класифікації кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України, і надає можливість класифікувати військові кримінальні правопорушення на окремі структурно визначені групи[3]. Тобто видовим є той об’єкт, на який посягають суспільно небезпечні діяння окремого виду. Кримінально-правові норми всередині системи військових кримінальних правопорушень взаємодіють між собою, і ця взаємодія відбувається між родовим поняттям військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 401 КК України, і конкретними складами кримінальних правопорушень,

[1] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 23.

[2] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 621.

[3] Харитонов С. О. Об’єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 250.

розміщених у відповідних статтях, які мають цілком відповідати ознакам цього головного (родового) поняття[1]. Певна взаємодія спостерігається в межах розмежування деяких складів правопорушень, тотожних за елементами їх складів.

Видовим об'єктом кримінальних правопорушень проти порядку проходження або несення військової служби, передусім – пов'язаних з ухиленням від несення чи проходження військової служби, є частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає недотримання або порушення тих приписів національного законодавства у військовій сфері, які зобов'язують беззаперечно дотримуватися вимог військової дисципліни як складової військового правопорядку[2].

Правильною та обґрунтованою видається позиція С. О. Харитонова з приводу визнання видовими об'єктами військових кримінальних правопорушень правовідносин у сфері порядку підлеглості та військової честі; порядку перебування на військовій службі; порядку збереження та користування військовим майном; порядку експлуатації озброєння та військової техніки; порядку несення спеціальних служб; порядку охорони державної таємниці; порядку здійснення своїх повноважень військовими службовими особами; порядку виконання військового обов'язку в бою та інших особливих умовах; порядку дотримання звичаїв і правил війни[3]. Логічною є думка, що зазначені відносини охоплені ширшим родовим поняттям – суспільні відносини, що складаються й функціонують під час несення чи проходження військовослужбовцями військової служби. Вони є фундаментом нормальної діяльності воєнної організації держави й мають усі їх суттєві ознаки, причому не позбавлені своїх специфічних ознак, що зумовлені відповідними сферами військової служби. Тому є всі підстави визнавати ці суспільні відносини видовими об'єктами

[1] Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1. С. 25.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 72.

[3] Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 250.

військових правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена в розділі XIX Особливої частини КК України[1].

Поширеною думкою щодо змісту безпосереднього об'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби є встановлений порядок проходження військової служби[2]. М. І. Карпенко вважає, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є суспільні відносини, які передбачають встановлений порядок проходження військової служби в Збройних Силах України й інших військових формуваннях та охороняються в разі посягання на них зазначеною нормою КК[3]. Т. Ю. Касько обґрунтовує позицію, що безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби є суспільні відносини, що забезпечують порядок перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби[4]. М. І. Хавронюк безпосереднім об'єктом конкретного військового кримінального правопорушення розглядає ті відносини, проти яких спрямоване конкретне посягання[5].

Учиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, винний посягає на те коло суспільних відносин, що виникають з приводу проходження військової служби. Проте порядок проходження військової служби охоплює і порядок виникнення відносин військової служби, строки служби, визначену систему військових звань, порядок їх

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 107.

[2] Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.; Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання ; КОО, 2000. С. 678; Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : коммент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 125.

[3] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 70.

[4] Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. С. 6, 10.

[5] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 40.

присвоєння, правила атестації військовослужбовців, порядок переміщення за посадою і пересування по службі, переміщення, відрядження та відпустки військовослужбовців, умови й порядок припинення військової служби.

М. М. Сенько зміст безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, вбачає вужчим за обсягом. Низка нормативно-правових актів регламентує підстави та строк законного перебування військовослужбовців поза межами військової частини або місця служби, чим забезпечено чітке виконання завдань Збройних Сил України та підтримання боєздатності армії. Такий порядок, на думку дослідника, слід називати «порядок перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби»[1].

Самовільно залишаючи військову частину або місце служби, військовослужбовець, усупереч отриманому наказу чи обов'язкам, відповідно до яких він має перебувати у визначеному місці, залишає його. У разі невчасного з'явлення без поважних причин на службу військовослужбовець, усупереч встановленим вимогам, не перебуває у військовій частині або на місці служби, а існує поза ними. Саме встановлений порядок перебування військовослужбовців у військовій частині чи на місці служби забезпечує виконання ними покладених обов'язків, підтримання постійної боєздатності та є складовою порядку проходження військової служби. Тому під час вчинення правопорушення, передбаченого ст. 407 КК, порушуються саме ті суспільні відносини, які виникають з приводу порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби[2].

Безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби слід вважати ті суспільні відносини, які виникають з приводу встановленого порядку перебування військовослужбовців у військовій частині чи на місці служби. У разі самовільного залишення військової частини або місця служби суспільна небезпека кримінального правопорушення полягає в тому, що винний, усупереч наказу чи обов'язкам, відповідно до яких він повинен перебувати у

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 54.

[2] Там само. С. 54–55.

визначеному місці, залишає це місце (військову частину або місце служби) або не прибуває, не з'являється у військовій частині або на місці служби. Саме ця обставина унеможливлює виконання ним своїх службових обов'язків, а також наказів безпосереднього керівництва[1].

Н. А. Орловська та Ю. П. Степанова зазначають, що зміст суспільних відносин, які охороняють порядок проходження військової служби, видається ширшим за обсягом[2], аніж тих, на які посягає суб'єкт кримінального правопорушення під час самовільного залишення військової частини або місця служби, про що зазначають дослідники[3], оскільки порядок проходження військової служби в ЗСУ, який регламентується підзаконними нормативно-правовими актами, охоплює загальні правила перебування особи на військовій службі й вимоги до неї, строки військової служби, види військових звань і правила їх присвоєння, пониження чи позбавлення, вимоги під час призначення на посаду, порядок направлення чи відрядження військовослужбовців, прийняття, призупинення та продовження служби.

Вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, самовільно полишаючи військову службу на певний час, військовослужбовець не може порушити зазначений порядок загалом, а лише окремі його складові. Тому ми поділяємо думку[4], що безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби є суспільні відносини, пов'язані зі встановленим порядком перебування військовослужбовця у військовій частині або місці служби. На цій підставі Н. А. Орловська та Ю. П. Степанова стверджують,

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 62.

[2] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 512.

[3] Міщук І. П., Слюсарчук Є. А. Особливості визначення безпосереднього об'єкта складу самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 132.

[4] Там само. С. 133.

що порядок проходження військової служби є видовим, а не безпосереднім, об'єктом діяння, передбаченого ст. 407 КК України[1].

Порядок несення та проходження військової служби є формою життєдіяльності Збройних Сил України та формою забезпечення військової безпеки. Тому порядок проходження та несення військової служби слід розглядати як родовий об'єкт кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, а суворе дотримання порядку несення та проходження військової служби своєю чергою є засобом забезпечення військової безпеки.

Безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби слід визнавати ті суспільні відносини, які передбачають встановлений порядок проходження військової служби в Збройних Силах України й інших військових формуваннях щодо забезпечення порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби й охороняються в разі посягання на них зазначеною нормою КК України.

Додатковий факультативний об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4, 5 ст. 407 КК України, може бути наявний у разі вчинення зазначених діянь в умовах особливого періоду, воєнного стану чи в бойовій обстановці, оскільки не виключається їх посягання на основи національної безпеки України, пов'язаної з її державною незалежністю, територіальною цілісністю[2].

М. М. Сенько, який на дисертаційному рівні досліджував проблемні питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, детально проаналізував структуру суспільних відносин як об'єкта зазначеного кримінального правопорушення і визначив, що елементами суспільних відносин, які виникають з

[1] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 512.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 70–71.

приводу перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби, є:

1) суб'єкти відносин – військовослужбовець і держава, між якими виникають зазначені відносини;

2) предмет відносин – встановлений законодавством порядок перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби;

3) соціальний зв'язок – права й обов'язки між суб'єктами відносин, що виникають з приводу встановленого порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби[1].

Дослідник вважає, що учасниками (суб'єктами) суспільних відносин, які виникають з приводу встановленого порядку перебування у військовій частині або на місці служби, є військовослужбовець і держава. Під час вчинення діяння, передбаченого ст. 407 КК України, військовослужбовець, який є безпосереднім учасником цих суспільних відносин, сам заподіює їм шкоду, виключаючи себе з цих відносин та не виконуючи встановленого правового обов'язку перебувати у військовій частині або на місці служби. Такий механізм заподіяння шкоди можливий лише під час вчинення кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, оскільки в такому випадку суб'єкт наділений певними правовими обов'язками. Тобто шкода суспільним відносинам заподіюється зсередини: винний, не виконуючи обов'язку перебувати у військовій частині або на місці служби, своїми діями розриває соціальний зв'язок і негативно впливає на предмет суспільних відносин, порушуючи встановлений порядок перебування у військовій частині або на місці служби[2].

Коли йдеться про структуру об'єкта військових кримінальних правопорушень, ми поділяємо запропоновану С. О. Харитоновим концепцію, що охоплює: 1) суб'єкт суспільних відносин, яким є держава в особі відповідних органів воєнної організації України, з одного боку, і військовослужбовці – з другого; 2) предмет суспільних відносин – порядок несення чи проходження військової служби; 3) зміст суспільних відносин у

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 63.

[2] Там само.

формі суспільно значущої діяльності, яка виявляється у зв'язку між суб'єктами правовідносин щодо порядку проходження військової служби[1].

М. М. Сенько зауважував, що в назві розділу XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» з якоїсь причини немає вказівки на порядок проходження військової служби як частину родового об'єкта військових кримінальних правопорушень. Очевидною є невідповідність назви розділу XIX Особливої частини КК та змісту ст. 401 Кодексу, для усунення чого дослідник пропонував у назві розділу вказати на «проходження військової служби». Поділяючи таку пропозицію, ми пропонуємо назвати розділ XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення або проходження військової служби (військові кримінальні правопорушення)»[2].

Встановленим порядком несення та проходження військової служби, тобто військовим правопорядком, слід визнавати сукупність закріплених у нормативно-правових актах суспільних відносин, що виникають у процесі життя і бойової діяльності військ[3]. У контексті змісту ст. 401 КК України військовий правопорядок – це встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, посягання на який можливе з боку суб'єктів військових кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX Особливої частини КК. Військовий правопорядок ототожнюється з порядком проходження або несення військової служби.

---

[1] Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 249.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 53.

[3] Ленда О. В. Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання) :* зб. тез Всеукр. наук. конф. здобувачів вищої освіти (Львів, 18 листоп. 2022 р.) / упоряд. Ю. М. Шевців. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 203.

2.2. Об'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби

У теорії кримінального права об'єктивною стороною кримінального правопорушення вважають зовнішній його вияв, що характеризується діянням (дією чи бездіяльністю), наслідками, причиновим зв'язком між діянням і наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами й знаряддями вчинення кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення та необхідною підставою відповідальності[1].

Особливість військових кримінальних правопорушень, зазначає С. О. Харитонов, полягає в специфічному характері діяння як ознаках об'єктивної сторони – порушення певних обов'язків або встановлених спеціальних правил поведінки, адже військові кримінальні правопорушення незалежно від свого вияву завжди становлять порушення встановленого порядку (обов'язків) несення військової служби[2]. Порядок несення або проходження військової служби регламентований Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», статутами Збройних Сил України, законами України, а також прийнятими відповідно до них указами Президента України й іншими нормативними актами щодо забезпечення обороноздатності держави, виконання військового обов'язку, проходження військової служби й статусу військовослужбовців і міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Самовільне залишення військової частини або місця служби посягає на порядок несення або проходження військової служби. Дотримання вимог військової дисципліни зобов'язує кожного військовослужбовця завжди перебувати у визначеному військовим командуванням місці служби й сумлінно виконувати

[1] Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 18 с.; Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 103–104.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 218.

військові обов'язки. Самовільно залишаючи військову частину або місце служби, військовослужбовець ухиляється від виконання обов'язків військової служби, порушує вимоги порядку її проходження та військової дисципліни[1]. Суспільну небезпечність порушення спеціальних правил можна усвідомлювати лише інформаційним шляхом, що вимагає від суб'єкта кримінального правопорушення знання останніх. Незнання правил, тобто непідготовленість військовослужбовця до виконання специфічних функцій, виключає усвідомленість суспільної небезпечності їх порушення та може стати підставою для непритягнення особи до кримінальної відповідальності за умови, що військовослужбовець у конкретному випадку не повинен був їх знати[2]. Вичерпного переліку порушень спеціальних правил поведінки нормативні акти не містять, адже передбачені в різних за юридичною силою нормативно-правових актах. Саме тому виникає невизначеність їх порушень, що формалізується як настання суспільно небезпечних наслідків.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, описана в КК у такий спосіб: «самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно без поважних причин на службу». Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення містить ознаки, які характеризують дві форми діяння:

1) самовільне залишення військової частини або місця служби;

2) нез'явлення вчасно без поважних причин на службу.

М. І. Мельник вважає, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, має складну структуру форм його вияву:

1) самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад три доби, але не довше ніж місяць (ч. 1 ст. 407);

2) нез'явлення військовослужбовця строкової служби вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 54.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 55.

частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не довше ніж місяць (ч. 1 ст. 407);

3) самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю: а) понад десять діб, але не довше ніж місяць; б) хоч і менше ніж десять діб, але довше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407);

4) нез'явлення військовослужбовця (крім військовослужбовця строкової служби) вчасно на службу без поважних причин тривалістю: а) понад десять діб, але не довше ніж місяць; б) хоч і менше ніж десять діб, але довше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407);

5) самовільне залишення військової частини або місця служби будь-яким військовослужбовцем тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407);

6) нез'явлення вчасно на службу без поважних причин будь-якого військовослужбовця тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407)[1].

Слід додати, що, відповідно до законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 року № 2839-IX та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» від 13 липня 2023 року № 3233-IX, об'єктивна сторона цього правопорушення охоплює також самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, і самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. 1288 с.

службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану[1].

М. М. Сенько до форм об'єктивної сторони відносив і самовільне залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно на службу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці[2]. Вважаємо таку позицію неправильною, оскільки окреслені обставини були такими, що обтяжували відповідальність. Отже, кваліфікованими й особливо кваліфікованими ознаками кримінального правопорушення є тривалість самовільного залишення військової частини або місця служби чи невчасного з'явлення на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407), вчинення таких діянь в умовах особливого періоду тривалістю понад три доби (ч. 4 ст. 407), в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці тієї самої тривалості (ч. 5 ст. 407 КК України).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, полягає в залишенні суб'єктом кримінального правопорушення без дозволу начальника розташування військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з військової частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Такі самовільні ухилення від військової служби визнають кримінально караними, якщо вони тривали понад три доби, але не довше ніж місяць (ч. 1 ст. 407), понад десять діб, але не довше ніж місяць, або хоч і менше ніж десять діб, але довше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407); понад один місяць (ч. 3 ст. 407), вчинені в умовах особливого періоду тривалістю понад три доби (ч. 4 ст. 407), вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці тривалістю понад три доби (ч. 5 ст. 407 КК України).

---

[1] Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70.

Своєрідний характер порушень порядку несення військової служби полягає в єдності дії та бездіяльності: одна супроводжується іншою, за кожною дією прослідковується бездіяльність і навпаки[1]. Порушення спеціальних правил поведінки характеризується невиконанням особою вимог, які їй пред'явлені. Зовнішнім виявом такої поведінки є ставлення особи до нормативних приписів, а не до матеріальних об'єктів[2].

На переконання М. М. Сенька, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, може бути вчинене двома способами: шляхом дії – *самовільного залишення військової частини або місця служби* чи шляхом бездіяльності – *нез'явлення вчасно на службу без поважних причин*[3]. С. О. Харитонов вважає, що порядок несення військової служби порушують шляхом неналежної поведінки військовослужбовця, і зауважує, що самовільне залишення військової частини або місця служби вчиняють лише активною поведінкою[4].

Залишення військової частини або місця служби є самовільним у разі, коли його вчиняють неправомірно та без дозволу прямого або безпосереднього начальника винного. Термін «самовільне» означає свавілля, яке суперечить статутним вимогам щодо можливості перебування за межами частини лише за наявності відповідного дозволу. Наявність цієї ознаки означає, що особа усвідомлює порушення встановленого порядку та факт незаконності перебування поза межами військової частини або місця служби й бажає цього[5]. *Самовільним* є *залишення* частини або місця служби, вчинене

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 58.

[2] Там само. С. 59.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70.

[4] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 60.

[5] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70.

без дозволу начальника (командира)[1]. Самовільним залишенням частини або місця служби вважають залишення без дозволу командира розташування військової частини в службовий час, що встановлено розпорядком дня, або в інший час під час виконання в розташуванні частини службового завдання; території навчального центру, табору в будь-який час; будь-якого іншого місця служби, де особа повинна постійно чи тимчасово виконувати покладені на неї обов'язки[2]. Неправомірним залишення військової частини або місця служби визнають у разі вчинення його всупереч встановленим правилам перебування військовослужбовців поза межами військової частини або місця служби. Проте для притягнення особи до кримінальної відповідальності недостатньо, щоб залишення військової частини або місця служби було лише неправомірним[3].

Отже, «самовільністю» слід вважати вчинення дій всупереч вимогам нормативно-правових актів, без наявності відповідного дозволу.

Згідно з вироком Харківського міського суду від 17 січня 2023 року (справа № 643/3243/22), О. вчинив самовільне залишення місця служби в умовах воєнного стану за таких обставин. О. під час проходження військової служби, перебуваючи на посаді старшого водія батальйону оперативного призначення військової частини, у квітні 2022 року, діючи умисно, в умовах воєнного стану, без дозволу командування та за відсутності поважних причин тимчасово, незаконно ухилився від проходження військової служби.

24 квітня 2022 року О. самовільно залишив вогневу позицію взводного опорного пункту, яка розташовувалася на перехресті доріг і в період з 24 квітня 2022 року до 28 листопада 2022 року перебував поза місцем дислокації зазначеної військової частини, обов'язки з військової служби за посадою не виконував, поза місцем служби в медичні установи

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1254.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 71–79.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70.

України не звертався, правоохоронні органи, органи державної влади або органи місцевого самоврядування про свою належність до військової служби, про вчинене ним ухилення від військової служби та про його причини не повідомляв, а протиправно й самочинно звільнений від обов'язку військової служби час проводив на власний розсуд. Дії О. кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України[1].

Положення ст. 31, 32 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України[2] визначають відносини підлеглості серед військовослужбовців згідно з військовими званнями й посадами: начальники, яким військовослужбовці підпорядковані за службою, зокрема тимчасово, є прямими начальниками для цих військовослужбовців. Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником (ст. 31). За своїми військовими званнями начальниками є: а) військовослужбовці сержантського й старшинського складу – для військовослужбовців рядового складу однієї з ними військової частини; б) військовослужбовці молодшого офіцерського складу – для військовослужбовців молодшого сержантського і старшинського складу однієї з ними військової частини та військовослужбовців рядового складу; в) майори, капітани 3-го рангу, підполковники, капітани 2-го рангу – для військовослужбовців рядового, молодшого й старшого сержантського та старшинського складу; г) полковники, капітани 1-го рангу, бригадні генерали, коммодори, генерал-майори, контр-адмірали, генерал-лейтенанти, віце-адмірали – для військовослужбовців рядового, сержантського й старшинського складу й молодшого офіцерського складу; д) генерали, адмірали – для військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу (ст. 32).

Згідно зі ст. 216 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовці строкової військової служби у вільний від занять і робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення – і в межах

[1] Вирок Харківського міського суду від 17 січ. 2023 р. у справі № 643/3243/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108443681.

[2] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

гарнізону. Військовослужбовці офіцерського, сержантського (старшинського) складу, які проходять службу за контрактом, що виїжджають за межі гарнізону, письмово повідомляють про це командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової військової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється[1]. Військовослужбовці строкової служби звільняються з розташування військової частини командиром роти у визначені командиром військової частини дні й години та у встановленому ним порядку. Звільненому видають записку про звільнення за підписом командира роти і з відтиском печатки військової частини. У ній зазначають тривалість дозволу перебування військовослужбовця поза військовою частиною. Записка про звільнення дійсна лише в межах гарнізону, у якому розмішена конкретна військова частина. Крім командира роти, давати звільнення мають право йому рівні за посадою і вищого рівня командири[2].

З огляду на викладене, обґрунтованою є думка, що залишення військовослужбовцем частини чи місця служби з дозволу прямого або безпосереднього начальника, навіть якщо він і не володіє правом надавати звільнення, хоч і є неправомірним, але не є самовільним, а отже, такі дії не містять ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України[3]. М. І. Карпенко вважає, що відповідальність покладається на начальника, який допустив порушення порядку звільнення[4].

---

[1] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 241.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70; Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 126–127.

[4] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 242.

Військова частина або місце служби як безпосереднє альтернативне місце вчинення кримінального правопорушення – це будь-які військові частини, підрозділи, команди, заклади, установи, формування, де згідно з посадовими обов'язками чи наказами або вказівками командування суб'єкт повинен перебувати на службі. М. М. Сенько вважає, що розташуванням військової частини слід вважати територію казарменого, табірного, похідного чи бойового розташування частини, де особа, зарахована на військову службу, включена в списки частини[1]. М. І. Карпенко стверджує, що розташування військової частини – це територія казарменого чи табірного (лагерного), похідного чи бойового розташування військової частини[2]. М. І. Мельник доводить, що *військовою частиною є* територія військової частини, межі якої можуть і не позначатися огорожею, але зазвичай визначаються наказом командира частини з ілюстрацією їх на плані (схемі)[3]. Територією військового корабля визнають територію військової частини. Водночас слід ураховувати, що межі території військової частини й межі військового гарнізону не збігаються.

Самовільний вихід з одного підрозділу в інший тієї самої військової частини або вихід з місця проведення занять у випадку відсутності залишення її розташування не становить складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. У випадку відокремленого територіального розміщення підрозділів військової частини залишення без дозволу розташування підрозділу слід розглядати як самовільний вихід із розташування військової частини[4].

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 70.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 242.

[3] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1121.

[4] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 243.

Відповідно до ст. 366 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військова частина та її підрозділи розташовуються на полігоні в приміщеннях або наметних таборах. Межі полігону (табору), за які особовому складові виходити заборонено, оголошують у наказі по частині[1].

Під час перебування військовослужбовця в службовому відрядженні місцем його служби будуть вважати місце, зазначене в посвідченні про відрядження. У разі нез'явлення військовослужбовця до частини або місця служби після закінчення терміну законної відсутності місцями підготовки та безпосереднього вчинення злочину є ті, у яких військовослужбовець перебував на законних підставах, тобто лікувальний заклад, місце проведення відпустки, звільнення, військова частина, з якої вибув військовослужбовець (під час переведення та повернення з відрядження).

У випадку, коли місце служби не збігається з розташуванням військової частини, слід користуватися положеннями ч. 4 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»: військовослужбовців вважають такими, що виконують обов'язки військової служби: а) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); б) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; в) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); г) під час виконання державних обов'язків, зокрема у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; д) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни й охорони правопорядку[2].

Отже, місцем служби, крім військової частини, можна вважати будь-яке інше місце, де військовослужбовець

[1] Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

[2] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

зобов'язаний упродовж певного часу виконувати службові обов'язки чи перебувати за наказом начальника: місце виконання службових завдань або господарських робіт поза розташуванням частини, проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, пересування в складі команди – ешелон, поїзд, колона[1]. Тобто це місце фактичного виконання особою обов'язків несення військової служби. М. М. Сенько уточнює, що місцем служби може бути: а) для військовослужбовців, які перебувають у відрядженні, – місце відрядження, зазначене в посвідченні про відрядження; б) для військовослужбовців, які проходять військову службу в цивільних установах і закладах, – розташування цих установ чи закладів; в) для військовослужбовців, які перебувають у лікувальному закладі, – розташування лікувального закладу; г) для військовослужбовців, які перебувають поза межами частини у зв'язку з виконанням спеціальних обов'язків щодо військової служби або виконанням наказу, – місце виконання цих обов'язків або наказу; д) для військовослужбовців, яких перевозять у складі групи (не в складі військової частини), – ешелон, команда, колона[2].

Нез'явлення вчасно на службу без поважних причин як друга форма об'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення полягає в тому, що військовослужбовець, який залишив розташування військової частини на законних підставах, не повертається без поважних причин у військову частину чи місце несення служби у встановлений термін[3]. Тобто військовослужбовець перебуває поза межами військової частини або місця служби на законних підставах: у звільненні, відрядженні, відпустці, лікувальному закладі та, маючи для цього об'єктивні можливості, без поважних причин не

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 243.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 72.

[3] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 241.

з'являється чи з'являється із запізненням на службу[1]. М. І. Мельник зазначає, що *нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу* – це його нез'явлення на службу в термін, зазначений у відповідному документі[2], адже обов'язком військовослужбовця під час звільнення з частини, призначення, переведення, повернення з відрядження, з відпустки або з лікувального закладу є повернення на службу в термін, який зазначено в дозвільних документах: записці про звільнення, приписі, посвідченні про відрядження, відпускній картці, документах лікувального закладу.

Зокрема, у справі № 344/14681/23, провадження № 1-кп/344/1188/23, Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області встановлено, що О., будучи військовослужбовцем, призваним на військову службу за призовом під час мобілізації до ЗСУ в умовах воєнного стану, вчасно не з'явився на службу без поважних причин. 2 грудня 2022 року близько 09 год 00 хв О., діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, проходячи військову службу за призовом під час мобілізації, з метою тимчасового ухилення від виконання обов'язків військової служби в умовах воєнного стану не з'явився вчасно з лікувального закладу на службу без поважних причин до розташування військової частини й незаконно без поважних причин перебував поза її розташуванням до 28 березня 2023 року. 28 березня 2023 року О. з'явився до органу досудового розслідування та повідомив про своє бажання та готовність проходити військову службу в ЗСУ. Дії О. було кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України[3].

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 73.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1123.

[3] Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19 жовт. 2023 р. у справі № 344/14681/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114285171.

Встановлення факту нез'явлення під час притягнення військовослужбовця до кримінальної відповідальності за нез'явлення вчасно без поважних причин на службу недостатньо. М. М. Сенько зазначає, що необхідно з'ясувати, чи мав можливість винний військовослужбовець за конкретних обставин справи з'явитися на службу. Якщо ж він унаслідок об'єктивних обставин не мав можливості цього зробити, у такому разі немає вольової ознаки діяння, тому кримінальна відповідальність повинна бути виключена у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення[1]. Фактичний момент з'явлення військовослужбовця повинен бути задокументований, а час повернення військовослужбовців зі звільнення зазначають у книзі обліку звільнених. Отже, необхідною умовою відповідальності за нез'явлення вчасно без поважних причин на службу є обов'язок особи з'явитися на службу, обумовлений нормативними актами, який також може виникати з наказу або вказівки начальника.

Відповідно до вироку Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області (справа № 308/11100/22) від 17 січня 2023 року, А., будучи військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації військової частини під час дії особливого періоду через особисту недисциплінованість, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, не бажаючи переносити складнощі військової служби, з метою ухилитися від проходження військової служби 16 березня 2015 року до розташування військової частини без поважних причин не з'явився та був відсутній на військовій службі до 19 травня 2015 року, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи свою діяльність з проходженням військової служби. Дії А. було кваліфіковано за ч. 4 ст. 407 КК України як нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинене в умовах особливого періоду, вчинене військовослужбовцем.

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 74.

Очевидно, що суд, вказуючи на форму об'єктивної сторони «нез'явлення вчасно без поважних причин на службу», не конкретизує підстави таких дій[1].

Нез'явлення вчасно на службу не є кримінальним правопорушенням у разі, якщо воно має поважні причини. У ч. 11 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що поважними причинами неприбуття призовників до призовних дільниць у строк, установлений територіальним центром комплектування та соціальної підтримки, які підтверджені відповідними документами, визнають: а) перешкоду стихійного характеру, хворобу призовника або інші обставини, які позбавили його можливості особисто прибути в зазначені пункт і строк; б) смерть близького родича (батьків, дружини, дитини, рідних брата, сестри, діда, баби) або близького родича його дружини[2].

Очевидно, що ця норма має оцінний характер, адже містить термін «інші обставини, які позбавили його можливості особисто прибути в зазначені пункт і строк». До таких обставин можна віднести непередбачену зупинку руху транспорту, що призвело до неможливості прибути у встановлений термін іншим способом, затримання військовослужбовця органами влади, надання невідкладної допомоги хворим батькам, якщо її не можна було отримати інакше[3].

Поважними причинами затримки військовослужбовців у відрядженні понад строки, визначені в посвідченні про відрядження, на думку М. І. Мельника, можуть бути непередбачені перешкоди в сполученні, пожежа або стихійне лихо, що трапилися в сім'ї військовослужбовця, тяжка хвороба членів його сім'ї або осіб, на вихованні яких він перебував. Поважною причиною затримки зі звільнення є затримка військовослужбовця військовим

[1] Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17 січ. 2023 р. у справі № 308/11100/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108429593.

[2] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[3] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 128; Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 57.

комендантом, органами державної влади у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза розташуванням частини чи місця служби[1].

Отже, обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ст. 407 КК є відсутність поважних причин нез'явлення вчасно на службу. Поважними причинами, на думку М. М. Сенька, є об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцеві вчасно з'явитися в частину[2]. Перелік можливих випадків нез'явлення військовослужбовців строкової служби вчасно без поважних причин на службу, передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 407 КК України (у разі звільнення з частини, призначення або переведення, з відрядження, відпустки, лікувального закладу), не є вичерпним. Можливі випадки, коли військовослужбовець перебував поза розташуванням частини у зв'язку з виконанням певного завдання (посильного направляють за місцем проживання офіцера, щоб повідомити його про необхідність з'явлення в частину) і не з'являється вчасно без поважних причин на службу, ухиляється від неї понад три доби, але не довше ніж місяць. За ці дії військовослужбовець повинен підлягати відповідальності за ч. 1 ст. 407 КК України. Однак такі випадки нез'явлення вчасно без поважних причин на службу не передбачені й у законі не визначені[3].

Відмежовуючи самовільне залишення військової частини або місця служби та нез'явлення вчасно без поважних причин на службу, слід зазначити таке. Самовільне залишення військової частини або місця служби – це завжди активна, вольова, свідома поведінка, натомість нез'явлення вчасно без поважних причин на службу полягає в бездіяльності та є пасивною поведінкою. Самовільно залишаючи військову частину або місце служби, особа вчиняє такі дії незаконно й самовільно, а в разі нез'явлення вчасно без поважних причин на службу – законно.

---

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1123.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 76.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 87.

Іншим випадком нез'явлення вчасно без поважних причин на службу є повна відсутність особи у військовій частині або місці служби (коли особа вперше в житті повинна з'являтися у військовій частині чи на місці служби).

Під час відмежування самовільного залишення місця служби, коли особа перебуває у відрядженні чи в лікувальному закладі, від нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин з відрядження або лікувального закладу слід ураховувати, що в першому випадку особа залишає лікувальний заклад чи місце, де вона перебуває у відрядженні, самовільно, без дозволу прямого або безпосереднього начальника, а в другому йдеться про ситуацію, коли військовослужбовець вибув з відрядження або лікувального закладу на законних підставах, але не прибув вчасно на службу без поважних причин.

Терміни самовільного залишення військової частини або місця служби мають важливе значення для кримінальної відповідальності за ст. 407 КК України. Зокрема, у нормі йдеться про такі терміни: а) для військовослужбовця строкової служби – понад три доби, але не довше ніж місяць (ч. 1 ст. 407); б) для військовослужбовця (крім строкової служби) – понад десять діб, але не довше ніж місяць, або хоч і менше ніж десять діб, але довше ніж три доби, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407); в) понад один місяць (ч. 3 ст. 407); г) понад три доби (ч. 4, 5 ст. 407 КК України).

М. І. Мельник зазначає, що «місяцем» у ст. 407 КК України слід вважати календарний місяць (від 1 січня до 1 лютого, від 15 лютого до 15 березня тощо, незалежно від кількості днів у певному місяці)[1]. Термін «не більше місяця» означає фактичну тривалість самовільної відсутності з моменту залишення частини або закінчення встановленого строку явки в частину або до місця служби, що або дорівнює календарному місяцю, або не перевищує його (наприклад, з 10 січня до 29 січня, з 1 лютого до 1 березня, з 5 березня до 5 квітня)[2]. Тобто між початковим і кінцевим моментами самовільного залишення частини або місця служби чи нез'явлення вчасно на службу має

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1121.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 71–79.

пройти один календарний місяць незалежно від кількості днів у ньому. Поняття «понад місяць» охоплює будь-яке перевищення місячного терміну (один місяць і 5 годин, один місяць і 20 діб)[1].

Під час встановлення конкретних строків самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу слід ураховувати, що тривалість зазначених у диспозиції ст. 407 КК України дій є важливою ознакою аналізованого кримінального правопорушення.

Без наявності умислу бути відсутнім понад один місяць навіть двічі вчинене самовільне залишення військової частини або нез'явлення вчасно без поважних причин на службу тривалістю щоразу по 28–29 діб слід кваліфікувати залежно від виду суб'єкта за ч. 1 або 2 ст. 407 КК України[2].

Якщо військовослужбовець строкової служби вперше був самовільно відсутній 10 діб, а другий – 23 діб, не маючи наміру в обох випадках ухилитися від служби на строк понад один місяць, вчинене ним слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 407 КК України, хоча загальна тривалість у такому разі й перевищує місячний строк. Проте у випадку, коли є два чи більше факти самовільного залишення місця служби тривалістю одного з них менше ніж місяць, а другого – понад один місяць, йдеться про реальну сукупність кримінальних правопорушень, тоді дії слід кваліфікувати за ч. 1, 2 ст. 407 або за ч. 1, 3 ст. 407 КК України[3].

Тимчасова поява в розташуванні військової частини військовослужбовця, який ухиляється від несення обов'язків військової служби, без бажання приступити до виконання цих обов'язків не перериває тривалості самовільного залишення військової частини. У випадку появи військовослужбовця, який був самовільно відсутній довше ніж три доби, у військовій частині чи місці служби, але за відсутності доповіді

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 71–79.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1121.

[3] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1123; Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 71–79.

відповідному командиру про повернення та невиконання обов'язків з військової служби, термін самовільної відсутності не переривається[1].

Час, протягом якого військовослужбовця утримували на гауптвахті у зв'язку з його затриманням або він перебував на стаціонарному лікуванні у зв'язку з хворобою, не приховуючи належності до військової служби, до часу відсутності його у військовій частині чи місці служби не зараховують[2].

Строк знаходження військовослужбовця, хоч і поза межами військової частини, але у сфері діяльності компетентних органів, які мають повноваження щодо вирішення питання про подальше проходження служби цим військовослужбовцем чи щодо дачі його діям правової оцінки (особа затримана чи заарештована в дисциплінарному чи адміністративному порядку, до неї застосовано запобіжний захід у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності за інше кримінальне правопорушення, виконує законний наказ чи розпорядження органу державної влади), підлягає виключенню зі строку незаконного перебування поза межами військової частини з моменту, коли військовослужбовець заявив у зазначені органи про своє ухилення від військової служби[3]. Тобто фактичний строк перебування військовослужбовця поза межами військової частини чи місця служби зараховують до строку самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу відповідно до ст. 407 КК України лише за умови, що таке перебування є незаконним, самовільним і недозволеним.

У судовій практиці трапляються випадки самовільного залишення військової частини або місця служби від кількох днів до кількох десятків місяців. До прикладу: *у справі № 490/927/19 Центрального районного суду м. Миколаєва встановлено, що В. 4 вересня 2018 року, проходячи військову службу за*

---

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 246.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1124.

[3] Там само. С. 1121.

контрактом у військовому званні сержанта на посаді командира відділення зенітного артилерійського взводу зенітної ракетно-артилерійської батареї зенітного ракетного-артилерійського дивізіону, будучи обізнаним в умовах і порядку проходження військової служби, діючи умисно, не маючи поважних причин для звільнення від обов'язків військової служби, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, не з'явився вчасно до місця несення служби й незаконно перебував за межами військової частини, проводячи час на власний розсуд за місцем свого проживання до 25 жовтня 2018 року. Фактично В. був відсутній на службі 50 календарних днів.

Окреслені вище дії В. кваліфіковано за ч. 4 ст. 407 КК України як нез'явлення вчасно на службу без поважних причин військовослужбовця (крім строкової служби), вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану[1].

В іншому випадку, *у справі № 303/420/19 Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області встановлено, що Г., будучи військовослужбовцем військової частини, призваним на військову службу в межах мобілізації, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, з метою тимчасово ухилитися від несення обов'язків військової служби та з мотивів небажання переносити складнощі військової служби, через особисту недисциплінованість і несумлінне ставлення до виконання службових обов'язків 21 жовтня 2014 року самовільно залишив військову частину й без поважних причин ухилявся від її проходження до 16 січня 2019 року, чим вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 407 КК України*[2]. *У цьому прикладі Г. був відсутній на службі 4 роки та майже 100 календарних днів.*

У першому випадку В. було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки 6 місяців, у другому, коли особа була відсутня на службі майже 4,5 роки, суд призначив йому покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки. В

[1] Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 4 лют. 2019 р. у справі № 490/927/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79610891.

[2] Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 січ. 2019 р. у справі № 303/420/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79539023.

обох випадках особи на підставі ст. 75 КК були звільнені від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на рік. Тому тривалість самовільного залишення військової частини або місця служби має впливати не лише на кваліфікацію, а й на вид і розмір покарання.

Замах на діяння, передбачене відповідною частиною ст. 407 КК України, наявний у випадках: а) якщо винний мав умисел самовільно залишити військову частину або місце служби понад три доби, але був затриманий до закінчення цього терміну[1]; б) якщо особа залишила військову частину й мала бажання бути відсутньою понад один місяць, але була затримана до закінчення місячного терміну; в) у випадках, коли військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину або місце служби чи не з'явився вчасно без поважних причин на службу, затримують до того, як його дії набудуть закінченого характеру[2].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, є діянням із формальним складом: його описано в КК так, що в диспозиції ст. 407 КК не зазначають суспільно небезпечні наслідки. Отже, для наявності складу кримінального правопорушення не потрібно встановлювати наявність суспільно небезпечних наслідків і причинового зв'язку між ними й діянням. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, є закінченим з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби або з моменту нез'явлення особи вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу після закінчення мінімальної тривалості діяння, визначеної в КК України.

Щодо діяння, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК України, слід зазначити, що воно є закінченим з моменту перебігу

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 245.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 68.

встановленого строку самовільного залишення або нез'явлення на службу військовослужбовця у випадку відсутності умислу щодо ухилення від служби на триваліший строк (понад місяць). Самовільне залишення військової частини або місця служби закінчується в конкретний момент, коли військовослужбовець прибув до військової частини чи місця служби, або був затриманий, або з'явився з повинною[1].

Отже, у випадку вчинення діяння, передбаченого ст. 407 КК України, створюється кримінально протиправний стан, який триває протягом певного проміжку часу. Тому важливе значення має встановлення моменту початку та закінчення аналізованого кримінального правопорушення. На думку деяких дослідників, ці моменти по-різному визначають для різних категорій військовослужбовців, які є суб'єктами діяння, зазначеного в ст. 407 КК України: для військовослужбовців строкової служби початком самовільного залишення військової частини або місця служби слід вважати фактичний момент їх залишення, натомість для військовослужбовців інших, крім строкової, видів військової служби встановлюють регламент службового часу, де визначають строки й тривалість виконання ними основних заходів, що випливають з обов'язків військової служби. Регламент службового часу під час несення спеціальних видів служб (бойового чергування, вартової служби) визначають військові статути, накази, інструкції та інші нормативно-правові акти. Тому початковим моментом самовільного залишення військової частини або місця служби цими категоріями військовослужбовців є момент фактичного залишення військової частини або місця служби під час виконання ними службових обов'язків[2].

Друга форма об'єктивної сторони правопорушення (нез'явлення вчасно без поважних причин на службу) має інший

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1126.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 64–65.

момент початку – закінчення встановленої тривалості правомірного перебування поза службою[1].

Початковим моментом самовільного залишення військової частини чи місця служби є день, коли військовослужбовець самовільно покинув розташування військової частини чи місце служби, а початковим моментом нез'явлення вчасно на службу – наступний день після очікуваного дня з'явлення у військову частину чи місце служби[2]. Тобто момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби слід вважати початком кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, а його закінченням – день повернення в частину або затримання поза межами частини. Початком нез'явлення на службу вважають закінчення установленого строку з'явлення, а кінцем – час повернення в частину або затримання особи відповідним органами влади[3].

Під час встановлення початкового моменту нез'явлення вчасно без поважних причин на службу можуть виникати складнощі у випадках відсутності у військовослужбовця документа із зазначеним строком прибуття на службу або коли цей строк не був визначений йому усним розпорядженням. У таких ситуаціях початковий момент самовільної відсутності слід починати рахувати з моменту отримання військовослужбовцем реальної можливості з'явитися у військову частину або до місця служби[4]. Якщо у відпускному квитку або в іншому документі, який є підставою перебування військовослужбовця поза межами частини або місця служби, зазначено лише дату повернення, то самовільну відсутність слід обчислювати з наступного дня після зазначеної в документі дати, оскільки повернення

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 65.

[2] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 1126.

[3] Пелецький В. О. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики самовільного залишення частини або місця служби. *Проблеми законності.* 2011. Вип. 117. С. 250.

[4] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 65.

військовослужбовця на службу о будь-якій годині в день, зазначений у відпускному квитку або іншому документі, слід вважати правомірним. Якщо ж, крім дати, зазначено ще й годину повернення на службу, то самовільна відсутність розпочинається після спливу вказаної години[1].

На переконання М. М. Сенька, закінченням самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу слід вважати час, з якого військовослужбовець припинив самовільну відсутність на військовій службі. Припиненням самовільної відсутності на службі, на думку вченого, є: а) момент повернення військовослужбовця в розташування військової частини чи до місця служби; б) момент добровільного з'явлення винного до відповідних органів із зізнанням про самовільне залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу; в) момент затримання винного правоохоронними органами або представниками частини чи громадянами у зв'язку із самовільним залишенням ним військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу; г) момент виникнення непереборної сили, що перешкоджала винному з'явитися в частину чи до місця служби; д) момент виникнення інших обставин, унаслідок яких зникає ознака самовільної відсутності у військовій частині або на місці служби[2].

Під час вчинення діянь, передбачених ч. 1–3 ст. 407 КК України, можлива добровільна відмова у випадку після самовільного залишення винним військової частини або місця служби чи після його нез'явлення вчасно без поважних причин на службу, однак до моменту закінчення мінімальної тривалості відсутності. В умовах особливого періоду, воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4, 5 ст. 407 КК України) добровільна відмова можлива лише до моменту самовільного залишення винним військової частини або місця служби чи моменту нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, оскільки

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 66.

[2] Там само.

цей склад набуває ознак закінченого з того самого моменту, коли розпочалося ухилення винного від військової служби[1].

Отже, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, має такі ознаки:

1) діяння, яке виражається у двох формах: дії – самовільному залишенні військової частини або місця служби, бездіяльності – нез'явленні вчасно без поважних причин на службу;

2) спосіб – самовільність залишення військової частини або місця служби, якою є вчинення дій усупереч вимогам нормативно-правових актів, без наявності відповідного дозволу;

3) місце вчинення – військова частина або місце служби, тобто територія, де військовослужбовець зобов'язаний упродовж певного часу виконувати службові обов'язки чи перебувати за наказом начальника;

4) час вчинення кримінального правопорушення: а) від трьох діб до одного місяця (ч. 1 ст. 407); б) від десяти діб до одного місяця (ч. 2 ст. 407); в) понад один місяць (ч. 3 ст. 407); г) понад три доби (ч. 4, 5 ст. 407 КК України).

2.3. Суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність»[2]. Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, відповідно до положення ч. 2 ст. 18 КК України, є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа[3]. Відповідно до положень ч. 2 ст. 401 КК України, суб'єктами в статтях розділу XIX Особливої частини КК України є військовослужбовці Збройних Сил

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 67–68.

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

[3] Там само.

України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом[1]. На підставі викладеного доходимо висновку, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, може бути лише спеціальний суб'єкт – військовослужбовець. Отже, військовослужбовець як суб'єкт військового кримінального правопорушення, крім обов'язкових ознак загального суб'єкта кримінального правопорушення (фізична осудна особа, що досягла певного віку), повинен мати додаткові спеціальні ознаки, що передбачені положеннями КК або випливають з нього, обмежуючи коло осіб, які несуть відповідальність за військові правопорушення.

Досягнення певного віку є однією з умов, яка надає громадянину право вступати на військову службу в добровільному порядку, а державі – право вимагати від відповідної категорії осіб виконання військового обов'язку. Положення ст. 22 КК «Вік кримінальної відповідальності» не цілком поширюються на військові кримінальні правопорушення, адже необхідно враховувати вік, з якого можливий призов чи зарахування осіб на військову службу. Відповідно до змісту положень ч. 1 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», на строкову військову службу призивають придатних для цього за станом здоров'я громадян України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років[2]. 18 років – це вік кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 407 КК України, суб'єктом якої визнають лише військовослужбовці строкової служби.

Відповідно до ч. 9 ст. 1 цього Закону, військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу. Видами військової служби (абз. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») є, зокрема, військова служба (навчання)

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-ІІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

[2] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки. Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 20 зазначеного Закону, на військову службу за контрактом приймають громадян, які пройшли професійно-психологічний відбір і відповідають установленим вимогам проходження військової служби, зокрема ті, яким 17 років виповнюється в рік початку військової служби та які не мають військових звань офіцерського складу, а також військовослужбовці, резервісти, військовозобов'язані, які не мають військових звань офіцерського складу, громадяни призовного віку, особи, які здобули вищу освіту за ступенем не нижчим від бакалавра, віком від 20-ти до 30 років, які успішно завершили курс військової підготовки офіцерського складу у вищому військовому навчальному закладі або військовому навчальному підрозділі закладу вищої освіти[1].

Але вік курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, може становити навіть 16 років, якщо 17 років їм виповнюється в рік зарахування до навчального закладу. Ця обставина не виключає відповідальності, а визнається такою, що пом'якшує покарання[2].

На строкову військову службу призивають громадян віком від 18-ти до 27 років (до змін законодавства 2024 року); на військову службу за контрактом приймають громадян віком від 18-ти до 40 років; на військову службу до вищих військових навчальних закладів приймають осіб від 17-ти до 30 років, зокрема й тих, яким 17 років виповнюється в рік зарахування їх на навчання. Крайній термін перебування на військовій службі також різниться для різних категорій військовослужбовців: для військовослужбовців строкової служби – 28 років; для військовослужбовців рядового, сержантського, старшинського складу, які проходять службу за контрактом, а також офіцерів молодшого складу – 45 років; для старших офіцерів: майорів

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 87–88.

(капітанів 3-го рангу), підполковників (капітанів 2-го рангу) – 50 років, полковників (капітанів 1-го рангу) – 55 років; для службовців вищого офіцерського складу – 60 років[1].

Отже, 17 років – це вік кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 407 КК України, суб'єктом якої визнають будь-яких військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби. У ч. 3–5 ст. 407 КК України, де суб'єктом зазначено військовослужбовця будь-яких видів військової служби, вік відповідальності – також 17 років.

Доходимо висновку, що вік військовослужбовців для складу аналізованого кримінального правопорушення має опосередковане значення. Кримінальній відповідальності підлягають особи, які на момент вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби за ч. 1 ст. 407 КК України досягли 18 років, за ч. 2–5 ст. 407 – 17 років. Тобто йдеться про той вік, після досягнення якого особа може бути призваною чи зарахованою на певний вид військової служби[2]. Отже, військовослужбовці будь-яких категорій мають необхідну вікову ознаку в разі вчинення ними діяння, передбаченого ст. 407 КК України, визнаються суб'єктами кримінального правопорушення.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними[3].

Зміст ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» регламентує, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає в

---

[1] Харитонов С. О. Військовослужбовець як суб'єкт військового злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків : Право, 2015. С. 379.

[2] Ленда О. В. Вік кримінальної відповідальності у ст. 407 КК. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28 квіт. 2023 р.). Тернопіль : ЗУНУ. 2023. С. 267.

[3] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаною з обороною України, її незалежності й територіальної цілісності. Тобто безпосередньо з норми закону випливає, що виконувати військовий обов'язок можуть лише особи, придатні до неї за станом здоров'я, зокрема і психічного. Від призову на строкову військову службу в мирний час звільняються громадяни України, які визнані особами з інвалідністю або за станом здоров'я не придатними до військової служби в мирний час (ч. 1 ст. 18 «Звільнення від призову на строкову військову службу» цього Закону)[1]. Отже, неосудність у військовослужбовців зводиться до мінімуму.

Військова служба передбачає значні фізичні та психічні навантаження, а також володіння спеціальними навичками та вміннями. Свідомість і рівень розвитку, здатність особи усвідомлювати значущість військової служби, здатність і можливість опанувати військову спеціальність – ці риси мають бути притаманні військовослужбовцю[2].

Отже, вік військовослужбовців і стан осудності для правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, мають опосередковане значення.

Відповідно до положень ст. 65 Конституції України, захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України[3]. Таке положення дублюється і в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову

---

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Харитонов С. О. Військовослужбовець як суб'єкт військового злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків : Право, 2015. С. 380.

[3] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1991 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

службу»[1]. Проте це не означає, що суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, можуть бути лише громадяни України.

Згідно з положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 6 жовтня 2015 року № 716-VIII, коло осіб, які можуть проходити військову службу на території України, розширено[2]. «Військовий обов'язок не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні. У випадках, передбачених законом, іноземці й особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу в Збройних Силах України», – таке положення зафіксовано в ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Частина 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» визначає, що до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці й особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу в Збройних Силах України. Іноземці й особи без громадянства, які проходять військову службу, є військовослужбовцями (ч. 3 ст. 2). Проходження військової служби здійснюють іноземці й особи без громадянства в добровільному порядку (за контрактом) на посадах, що підлягають заміщенню військовослужбовцями рядового, сержантського й старшинського складу Збройних Сил України (ч. 2 ст. 2). Частина 12 ст. 2 передбачає, що іноземець або особа без громадянства, який (яка) вперше приймається на військову службу до Збройних Сил України, бере офіційне зобов'язання

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Закон України від 6 жовт. 2015 р. № 716-VIII. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12?find=1&text=%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BC%D0%B0%D0%BD#Text.

неухильно додержуватися Конституції та законів України, сумлінно виконувати обов'язки військової служби[1].

До іноземців та осіб без громадянства, які виявили бажання бути прийнятими на військову службу до Збройних Сил України за контрактом на посади рядового, сержантського й старшинського складу, висувають низку вимог: а) відсутність судимості; б) перебування в Україні на законних підставах; в) досягнення встановленого віку (18 чи 20 років); г) придатність до військової служби за станом здоров'я; д) проходження професійно-психологічного відбору; е) достатній рівень фізичної підготовки[2].

Військова служба прийнятих на військову службу за контрактом іноземців й осіб без громадянства передбачає встановлення випробувального строку на два місяці. Особливість військової служби таких осіб полягає в тому, що під час дії особливого періоду зазначеній категорії військовослужбовців гарантують можливість припинення (розірвання) контракту за власним бажанням[3].

Щодо отримання іноземцями й особами без громадянства офіцерських військових звань Збройних Сил України встановлено обмеження: отримання офіцерських військових звань Збройних Сил України можливе лише після отримання особою без громадянства чи іноземцем громадянства України у встановленому законом порядку[4].

Тому будь-які дискусії щодо невизнання іноземця чи особи без громадянства суб'єктом діяння, передбаченого ст. 407 КК України й військових кримінальних правопорушень загалом, втрачають значення[5].

---

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Ленда О. В. Іноземці та особи без громадянства як суб'єкти кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 берез. 2023 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2023. С. 160.

Потребує аналізу правовий статус осіб, що проходять альтернативну службу. Відповідно до змісту ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-XII, альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби й має на меті виконання обов'язку перед суспільством[1].

Загалом ідея визнання державами права громадян на відмову від військової служби за релігійними переконаннями, зазначає В. Й. Пашинський, виникла в 60-х роках XX ст. в пацифістському русі як виклик мілітаризму[2]. Комісія ООН з прав 1971 року людини виступила з ініціативою гармонізації державами національного законодавства про військовий обов'язок відповідно до міжнародно-правових актів з прав людини. Результатом стало прийнято кількох резолюцій Генеральної Асамблеї ООН з рекомендаціями визнати право громадян на відмову від військової служби за переконанням совісті. Держави-учасниці визнали право на відмову від військової служби за переконанням, погодилися розглянути питання введення різних форм альтернативної служби, які не пов'язуються зі службою у військових частинах, а повинні мати цивільний характер, бути суспільно корисними, уникаючи будь-якого характеру покарання[3].

На думку В. Й. Пашинського, інститут альтернативної служби поряд із загальним військовим обов'язком діє в понад 20 країнах (Німеччина, Франція, Бельгія, Данія, Україна). Альтернативної служби немає в США, Канаді, Великій Британії, оскільки їх армії повністю комплектуються на контрактній основі. Термін альтеративної служби здебільшого в 1,5–2 рази довший, ніж строкової служби[4].

Альтернативна служба – це служба, яку пропонують замість строкової служби для виконання обов'язку перед

---

[1] Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975-XII. «Про альтернативну (невійськову) службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/1975-12#top.

[2] Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. С. 95.

[3] Там само.

[4] Там само. С. 96.

суспільством. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і вони належать до таких, що діють згідно з чинним законодавством, релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. Такими є: адвентисти-реформісти, адвентисти сьомого дня, євангельські християни, євангельські християни-баптисти, покутники, свідки Єгови, харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), християни віри євангельської (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами), християни євангельської віри, товариство Свідомості Крішни[1].

Не підлягають направленню на альтернативну службу громадяни, які звільнені відповідно до законодавства від призову на строкову військову службу та яким відповідно до законодавства надано відстрочку від призову на строкову військову службу (на строк дії відстрочки)[2].

Загальний строк альтернативної служби в півтора раза перевищує строк військової служби, встановлений для солдатів і сержантів, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України й інших військових формуваннях. Для осіб, які мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки бакалавра або магістра, строк альтернативної служби також у півтора раза перевищує строк військової служби, встановлений для осіб, які мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень[3].

---

[1] Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листоп. 1999 р. № 2066 «Про затвердження Переліку релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#top.

[2] Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975-XII. «Про альтернативну (невійськову) службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/1975-12#top.

[3] Ленда О. В. Військовослужбовець і особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу: питання співвідношення. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених :* зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. акад. прав. наук України (Київ, 18 трав. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. С. 994.

Чисельність громадян, які були направлені на альтернативну (невійськову) службу протягом 2011–2014 років, становила: 2011 року – 499 осіб; 2012 року – 436 осіб; 2013 року – 215 осіб; 2014 року – 475 осіб[1].

Стаття 5 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» встановлює, що альтернативну службу громадяни проходять на підприємствах, в установах та організаціях, які перебувають у державній або комунальній власності, діяльність яких пов'язана із соціальним захистом населення, охороною здоров'я та захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним і сільським господарством[2]. Отже, у такому випадку ми не можемо констатувати таку обов'язкову для визнання особи військовослужбовцем ознаку, як перебування її на військовій службі. Тож особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу, не може бути визнана військовослужбовцем будь-якого виду служби й не може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України.

Деякі науковці виокремлюють ще одну ознаку суб'єкта військових кримінальних правопорушень, що має неоднорідний зміст. Ідеться про відсутність у військовослужбовця судимості взагалі й відсутність накладення адміністративного стягнення за вчинення корупційного правопорушення для військовослужбовців Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України та Служби безпеки України. Військовослужбовці строкової служби Збройних Сил України не підлягають призову, якщо були засуджені за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі або обмеження волі, зокрема зі звільненням від відбуття покарання[3].

---

[1] Альтернативна служба. *Вікіпедія :* [сайт]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki.

[2] Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975-XII. «Про альтернативну (невійськову) службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/1975-12#top.

[3] Харитонов С. О. Військовослужбовець як суб'єкт військового злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків : Право, 2015. С. 379.

Отже, суб'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби визнають осіб, які проходять такі види військової служби: строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації чи на особливий період, військову службу за контрактом осіб рядового складу, сержантського і старшинського складу, військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, військову службу за контрактом і за призовом осіб офіцерського складу, а також службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Фактично коло суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, 30 березня 2021 року було розширено у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» від 30 березня 2021 рок у № 1357-IX[1] і визнанням видом військової служби військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, а суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, – відповідно осіб із числа резервістів. Резервістами, згідно з ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», є особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування в мирний час та особливий період. Резервісти зобов'язані прибувати до військової частини, у якій вони проходять службу у військовому резерві, за викликом командира цієї військової частини. На військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період у визначеному цим Законом порядку для оперативного доукомплектування Збройних Сил України й інших військових формувань призивають громадян України, які уклали контракти

[1] Закон України від 30 берез. 2021 р. № 1357-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text.

про проходження служби у військовому резерві та/або зараховані до військового оперативного резерву[1].

Для повного з'ясування ознак суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення необхідно детально розглянути моменти початку, призупинення та закінчення проходження військової служби.

Зокрема, ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначає, що початком проходження військової служби вважають: 1) день відправлення у військову частину з обласного збірного пункту – для громадян, призваних на строкову військову службу; 2) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи) – для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом, зокрема військовозобов'язаних, які проходять збори, і резервістів під час мобілізації; 3) день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу закладу вищої освіти – для громадян, які не проходили військову службу, і військовозобов'язаних; 4) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або день прибуття до Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу Служби зовнішньої розвідки України – для громадян, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період і на військову службу за призовом осіб офіцерського складу; 5) день зарахування до списків особового складу військової частини – для громадян України, які проходять службу у військовому резерві за контрактом, зараховані під час такої служби до військового оперативного резерву, і призиваються на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період; 6) день відправлення у військову частину з відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки – для громадян України, які зараховані до військового оперативного резерву після їх звільнення з військової служби та призиваються на

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період[1].

В. М. Александров визначає час виникнення військово-службових відносин: за призовом – це день відправлення громадян у військову частину з військового комісаріату; для офіцерів запасу – день вибуття до місця проходження служби, що зазначено в приписі військового комісаріату; для військовозобов'язаних і жінок, що приймають на військову службу за контрактом, – день зарахування до списків особового складу військової частини; служба за контрактом курсантів, слухачів вищих військових навчальних закладів – день видання наказу про призначення на посаду, а як офіцера – дата присвоєння офіцерського звання після закінчення військового навчального закладу[2]. Отже, фактичною підставою виникнення військово-службових відносин за контрактом є наявність юридичного факту, пов'язаного з початком військової служби – набрання чинності контрактом про початок її проходження.

Дослідник доходить висновку, що в повному обсязі військово-службові відносини виникають після зарахування осіб до списків військової частини, складання Військової присяги та призначення на військову посаду[3]. Ми не цілком поділяємо таку позицію, оскільки в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» зазначено, що громадяни України, які призвані або добровільно вступили на військову службу, складають Військову присягу. Однак початок проходження військової служби теж чітко визначено в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» і не пов'язаний зі складанням особою Військової присяги. Таку думку обстоює і М. І. Хавронюк: задля визнання особи суб'єктом військового кримінального правопорушення не має значення факт складання нею Військової присяги. Винятком із цього правила може бути ситуація, коли складання присяги є необхідною умовою визнання особи суб'єктом кримінального правопорушення,

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. С. 10.

[3] Там само.

наприклад, у ст. 418–421 КК України, де складання Військової присяги фактично є допуском особи до несення певного виду служби[1]. Тому слід констатувати, що факт складання Військової присяги юридичного значення для визнання особи військовослужбовцем не має.

Отже, складання Військової присяги не пов'язано з набуттям особою статусу військовослужбовця, це факт, який має позитивне морально-політичне, виховне та психологічне значення[2]. Тому правильною є думка, що складання Військової присяги не пов'язано з набуттям особою статусу військовослужбовця і під час встановлення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, не має значення факт складання чи нескладання ним Військової присяги.

Отже, визначення початку військової служби цілком залежить від способу залучення до неї громадян[3].

Призупинення військової служби здійснюють у разі, коли військовослужбовець, який самовільно залишив військову частину або місце служби, дезертирував зі Збройних Сил України чи інших військових формувань або добровільно здався в полон. Початком призупинення військової служби є день внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі заяви чи повідомлення командира (начальника) військової частини про вчинене кримінальне правопорушення, поданих відповідно до ч. 4 ст. 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України[4]. Військовослужбовця, військову службу якого призупинено, звільняють з посади та вважають таким, що не виконує обов'язків військової служби. Дію контракту про проходження

---

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 41.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 99.

[3] Ленда О. В. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 6. С. 74. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v6.2022.14.

[4] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

військової служби щодо такого військовослужбовця призупиняють, час призупиненої військової служби йому не зараховують до строку військової служби, вислуги у військовому званні та до вислуги років. Військовослужбовець, військову службу якого призупинено, не входить до чисельності Збройних Сил України й інших військових формувань і підлягає звільненню з військової служби.

Закінченням проходження військової служби вважають день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України. Зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи) військовослужбовця не виключають і контракт з ним не припиняють (не розривають) у разі перебування його на лікуванні; захоплення в полон або заручником, а також інтернування в нейтральну державу; безвісної відсутності – до визнання його в установленому порядку безвісно відсутнім або оголошення померлим; настання інших випадків, визначених законодавством[1].

В. М. Александров припиненням військової служби вважає сукупність умов і юридичних фактів, що настають у послідовному порядку та юридично закріплені у відповідному нормативно-правовому акті. Дослідник пропонує власну класифікацію підстав припинення військово-службових правовідносин за джерелом їх виникнення: 1) дії військовослужбовця; 2) дії посадової особи органу військового управління; 3) за законом; 4) події, що не залежать від посадової особи та військовослужбовця[2].

У судовій практиці трапляються випадки, коли військовослужбовці вчиняють діяння, передбачене ст. 407 КК України, за кілька днів до припинення військової служби. Наприклад, *вироком України від 3 січня 2024 року у справі № 154/2387/23 Володимир-Волинського міського суду Волинської області Л. визнано винним у вчиненні кримінального*

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/2232-12#Text.

[2] Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. С. 11.

правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК України. Встановлено, що 27 лютого 2019 року Л. прийнято на військову службу за контрактом до ЗСУ й укладено контракт про проходження військової служби строком на три роки. Однак Л., діючи умисно, усвідомлюючи протиправність своїх дій, не маючи наміру назавжди ухилитися від проходження військової служби, не отримавши дозволу відповідного командира (начальника), о 08 год 00 хв 6 січня 2022 року не з'явився вчасно на службу без поважних причин до місця постійної дислокації військової частини та в період із 6 січня 2022 року до 14 червня 2022 року, усвідомлюючи, що він є військовослужбовцем ЗСУ і не звільнений з військової служби, без поважних причин був відсутній на службі та не виконував свої службові обов'язки, а службовий час проводив на власний розсуд за місцем проживання.

Л. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 407 КК України, йому призначено покарання у виді позбавлення волі строком три роки. На підставі ст. 75, 76 КК Україно прийнято рішення про звільнення Л. від відбування покарання, призначеного за цим вироком з випробуванням, якщо він протягом іспитового строку терміном один рік не вчинить нового кримінального правопорушення та виконає покладені на нього судом обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації, повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи[1].

Так само, як і початок військової служби, порядок припинення військово-службових правовідносин залежить від способу залучення громадян до військової служби й завершується виключенням зі списків особового складу військової частини на підставі акта і взяття на військовий облік[2].

У разі якщо військовослужбовець перебуває на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); прямує на службу або зі

[1] Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області у справі № 154/2387/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116090470.

[2] Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. С. 11.

служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; перебуває поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця, або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); виконує державні обов'язки, зокрема у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою, чи виконує обов'язки з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни й охорони правопорядку, його вважають таким, що виконує обов'язки військової служби[1].

Отже, поняття «військовослужбовець», на думку І. Ф. Коржа, можна визначити за наявністю таких ознак: 1) це фізична особа віком від 18-ти років (курсанти вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, можуть бути молодшими за вік 18 років); 2) відповідає встановленим державою медичним вимогам[2]; 3) володіє державною мовою; 4) пройшов допризовну підготовку або підготовку з військово-технічних спеціальностей; 5) відповідає вимогам законодавства про військову службу та вимогам, що постають перед ним у період проходження військової служби; 6) займає у встановленому законом порядку військову посаду та виконує обумовлені посадою певні завдання; 7) має відповідне військове звання, що присвоюється відповідно до займаної посади; 8) має зовнішні ознаки військовослужбовця – військову форму та знаки розрізнення, що розробляються Міністерством оборони України, іншими військовими формуваннями та затверджуються Кабінетом Міністрів України; 9) у разі наявності громадянства України особисто складає Військову присягу на вірність Українському народові та скріплює її власноручним підписом. Військова присяга покладає на

[1] Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

[2] Наказ Міністерства оборони України від 14 серп. 2008 р. № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text.

військовослужбовця всю повноту відповідальності за виконання ним військового обов'язку. До складання Військової присяги військовослужбовець не може залучатися до виконання бойових завдань (брати участь у бойових діях, нести бойове чергування, караульну службу) і завдань у разі введення режиму воєнного та надзвичайного стану, за ним не може бути закріплено зброю і військову техніку; 10) виконує державні функції та повноваження військового формування, у якому проходить військову службу, а також здійснює в багатьох випадках дії відповідно до своїх повноважень (приймає управлінські рішення, накладає стягнення, застосовує зброю), які тягнуть за собою настання юридичних наслідків; 11) здійснює діяльність, пов'язану з обороною держави; 12) має закріплену зброю і відповідно до чинного законодавства має право її застосовувати[1].

Отже, військовослужбовець – це особа, яка проходить військову службу, що є державною службою особливого характеру, в одному з військових формувань України, створеному відповідно до чинного законодавства України для оборони держави, і спрямовує свою професійну діяльність на виконання завдань та функцій, що покладені Конституцією і законами України на таку службу. Військовослужбовець має відповідне правове становище (правовий статус), що становить сутність військово-службових правовідносин.

У різних країнах прийнято закони, у яких визначено статус військовослужбовців: «Про правове становище військовослужбовців» ФРН 1956 року; «Про загальний статус військовослужбовців Французької Республіки» 1972 року; Основний військовий закон США, кодифікований 1991 року[2]. У національному законодавстві всі питання, пов'язані зі статусом військовослужбовця, регулює комплекс нормативних актів: закони України, військові статути, положення.

Далі слід проаналізувати категорії осіб, які не можуть бути суб'єктами діяння, передбаченого ст. 407 КК України. Дискусійною видається позиція М. С. Туркота, що суб'єктом будь-якого військового злочину може бути військовослужбовець або

[1] Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. С. 36–38.

[2] Там само. С. 38.

військовозобов'язаний під час проходження зборів[1]. Військовозобов'язаний під час проходження зборів не є суб'єктом діяння, передбаченого ст. 407 КК України, з огляду на те, що диспозиція норми чітко вказує на суб'єкта: військовослужбовець строкової служби (ч. 1 ст. 407) і військовослужбовець (крім строкової служби) – у ч. 2 ст. 407 КК України. Тому суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, не можуть бути військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів, оскільки проходження таких зборів є видом виконання військового обов'язку в запасі, а не видом військової служби.

Не є суб'єктами діяння, передбаченого ст. 407 КК України, особи, факт призвання яких чи їх зарахування на військову службу визнаний незаконним. Незаконним слід вважати такий призов або таке зарахування на військову службу, що стосується тих осіб, які не досягли передбаченого законом віку або визнані за станом здоров'я не придатними до військової служби. Слід ураховувати, що неправомірні дії представників органів державного управління, унаслідок порушень з боку яких особа була незаконно призвана чи зарахована на військову службу, не можуть погіршувати правове становище громадянина. Тому на незаконно призваної чи незаконно зарахованої на військову службу особу не можна покладати обов'язки, пов'язані із законним її проходженням. З огляду на викладене вище, ми не поділяємо позицію М. І. Хавронюка, що суб'єктами військових кримінальних правопорушень є особи, які були неправильно призвані на військову службу, а також такі, які на момент учинення злочину були визнані не придатними до неї за станом здоров'я[2]. Саме тому такі особи не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності[3].

---

[1] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 112.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 43.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 101–102.

Особи, незаконно призвані або зараховані на військову службу за станом здоров'я, також не можуть бути суб'єктами військових кримінальних правопорушень, оскільки можуть не мати всіх достатніх ознак такого суб'єкта. Передусім ідеться про психічну хворобу: якщо призвана або зарахована на військову службу особа має таку підтверджену хворобу, кримінальній відповідальності вона не повинна підлягати через встановлену неосудність.

Подеколи особи, незаконно призвані або зараховані на військову службу, можуть бути визнані суб'єктами військових кримінальних правопорушень. Залежно від обставин вчиненого кримінального правопорушення, втрати ними працездатності, психічного стану (що визнають підставами для їх звільнення з військової служби за станом здоров'я), такі ознаки можна розглядати як обставини, що пом'якшують покарання[1]. Така позиція зумовлена тим, що рішення призовної комісії за юридичним змістом є актом військового управління, що породжує відповідні правові наслідки у вигляді покладення на призвану на військову службу особу спеціальних прав та обов'язків. Такі права й обов'язки до моменту їх скасування чи відміни повинні реалізовуватися, а особи, які їх порушують, мають бути притягнуті до відповідальності.

Судова практика в Україні, зазначає В. О. Бугаєв, розробила єдину позицію щодо ухилення від військової служби особами, які визнані не придатними за станом здоров'я до її проходження: особи, які мали хворобу, що є перешкодою для військової служби, і були, попри це, незаконно призвані або зараховані на військову службу, у разі ухилення від військової служби не визнаються суб'єктами кримінальних правопорушень і кримінальній відповідальності не підлягають. Натомість особи, які під час проходження служби захворіли на хворобу, яка є підставою для звільнення від подальшого проходження військової служби, й ухиляються від її подальшого проходження, мають бути визнані суб'єктами військових кримінальних правопорушень, але можуть бути звільнені від відповідальності внаслідок зміни обстановки[2].

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 101–102.

[2] Там само. С. 103.

Видається обґрунтованою пропозиція щодо невизнання осіб, які були незаконно призвані або зараховані на військову службу, суб'єктами військових кримінальних правопорушень. Якщо ж такі особи вчинили діяння, передбачені в інших розділах Особливої частини КК України, відповідальності вони повинні підлягати на загальних підставах[1].

Отже, наявність підстав для звільнення за станом здоров'я, зокрема психічного, слід ураховувати під час вирішення питання про відповідальність за вчинені діяння та під час індивідуалізації такої відповідальності.

З тих самих причин не можуть бути суб'єктами діяння, передбаченого ст. 407 КК України, військовослужбовці, яких, попри настання передбачених законом підстав, не було звільнено з військової служби, наприклад, у зв'язку з досягненням граничного віку перебування на військової служби або із закінченням строку військової служби[2].

Відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: а) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; б) членів інших ополчень і добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих, вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані, носять зброю відкрито, здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; в) членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; г) осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 106.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 104.

кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи; д) членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів і юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються сприятливішим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; е) жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни[1].

Викладене стосується як військовополонених – комбатантів (осіб, що входять до складу збройних сил, ополчення, руху опору й ведуть під час війни бойові дії проти ворога), так і некомбатантів – осіб (медиків, юристів, журналістів), які особистої участі в бойових діях не беруть.

Водночас військовослужбовці Збройних Сил України й інших військових формувань, навіть перебуваючи в полоні, продовжують проходити військову службу. Звільнення військовослужбовця в запас або відставку в цьому випадку можливо лише на підставі та в порядку, передбаченому законодавством про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців.

До відповідальності за КК України можуть бути притягнуті військовополонені, що за Женевською конвенцією 1949 року «Про поводження з військовополоненими» підлягають законам, статутам і наказам, які діють у збройних силах держави, яка тримає їх у полоні. Остання має право прийняти судові заходи щодо будь-якого полоненого, що порушив ці закони, статути й накази. Конвенція встановлює, що за спробу втечі й співучасть у ній військовополонені можуть бути притягнені тільки до дисциплінарної відповідальності[2].

Не є суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, військовополонені армій

[1] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 45.

іноземних держав, які у випадку участі Збройних Сил України й інших військових формувань у бойових діях або в збройному конфлікті можуть потрапити в полон. Особи, які перебувають у полоні, підпорядковуються законам, статутам і наказам, що діють у збройних силах країни, яка утримує їх у полоні. Згідно зі ст. 82 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, військовополонений підпорядковується законам, статутам і наказам, які є чинними в збройних силах держави, що тримає в полоні; остання є виправданою в уживанні юридичних або дисциплінарних заходів стосовно будь-якого вчиненого військовополоненим порушення таких законів, статутів або наказів. Якщо будь-який закон, статут чи наказ держави, що тримає в полоні, визначає дії, учинені військовополоненим, як карані, натомість такі самі дії не були б караними, якби їх здійснила особа зі складу військ держави, що тримає в полоні, то такі дії спричиняють лише дисциплінарні стягнення[1]. У випадку протиправних дій до військовополоненого застосовують судові та дисциплінарні заходи[2].

На підставі положень ст. 92 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, військовополонені не підлягають кримінальній відповідальності за втечу з полону, спробу такої втечі та співучасть у ній: військовополонений, який намагається втекти і якого спіймано, підлягає за цю дію лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву. Спійманого військовополоненого без зволікання передають відповідній військовій владі. Утечу військовополоненого вважають такою, що вдалася, якщо: він приєднався до збройних сил держави, від якої він залежить, або до збройних сил союзної з нею держави; він залишив територію, що перебуває під контролем держави, що тримає в полоні, або союзної з нею держави; він потрапив на судно, яке плаває під прапором держави, від якої він залежить, або союзної з нею держави, що перебуває в територіальних водах держави, що тримає в полоні, за умови, що це судно не знаходиться під контролем останньої

[1] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

[2] Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. С. 186.

(ст. 91 цієї Конвенції). Військовополонені, які після втечі знову потрапляють у полон, не несуть будь-якого покарання за попередню втечу[1].

Отже, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є особа, що досягла віку 17-ти (для ч. 2–5 ст. 407) або 18-ти (для ч. 1 ст. 407) років, є осудною і розпочала відповідно до встановленого законодавством порядку проходження військової служби.

Факт складання Військової присяги юридичного значення для визнання особи військовослужбовцем не має і не пов'язується з набуттям особою статусу військовослужбовця.

Притягнення особи до відповідальності за військові злочини також виключається у випадках, коли їх вчинення було безпосередньо пов'язаним з визнанням особи не придатною до військової служби загалом або до її окремих обов'язків за станом здоров'я, яка була встановлена або виникла в період проходження військової служби. Таке положення має юридичну силу в разі притягнення особи до відповідальності за ненасильницькі кримінальні правопорушення. Водночас слід зазначити, що в таких випадках звільнення від відповідальності здійснюють з огляду на всі обставини кримінального провадження.

У разі вчинення вперше військовослужбовцями, які стали не придатними до військової служби за станом здоров'я в період її проходження, злочинів невеликої або середньої тяжкості, навіть якщо вчинення таких злочинів і не було безпосередньо обумовлене станом їхнього здоров'я, їх може бути звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки відповідно до ст. 48 КК України, крім корупційних злочинів, передбачених ст. 410 цього Кодексу. Відповідно до ч. 4 ст. 401 КК України, особа, яка вчинила військовий злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 КК України із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

З огляду на ідентичність передбачених у ч. 1 та ч. 2 ст. 407 КК дій, на однаковий ступінь тяжкості зазначених кримінальних правопорушень і покарання за їх вчинення, пропонується

[1] Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

усунути диференціацію спеціальних суб'єктів аналізованого кримінального правопорушення (військовослужбовець строкової служби, військовослужбовець (крім строкової служби)) і вважати спеціальним суб'єктом у ст. 407 КК України військовослужбовця.

2.4. Суб'єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення характеризує психічну діяльність суб'єкта та є внутрішньою стороною кримінального правопорушення. Суб'єктивна сторона охоплює, крім вини, ще мотив і мету. Вина є основною ознакою суб'єктивної сторони, а її місце в складі кримінального правопорушення зумовлено тим, що вину обов'язково включають у склад будь-якого кримінального правопорушення. Відповідно до положень ст. 23 КК України, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності[1]. Особи, які визнані неосудними чи є такими або такі, що не досягли віку кримінальної відповідальності, не підлягають кримінальній відповідальності, оскільки перші – через спотворене сприйняття явищ реальної дійсності, а другі – через недостатній фізичний та психічний розвиток не можуть правильно оцінювати свої діяння[2]. Тому особу не може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, якщо її вини у вчиненні протиправного діяння немає.

Суб'єктивна сторона військових кримінальних правопорушень, на думку В. О. Бугаєва, припускає вину у формі умислу й необережності[3]. Деякі військові кримінальні правопорушення обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони передбачають мотив і мету кримінальних правопорушень. Водночас у військових кримінальних правопорушеннях вина як

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-ІІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

[2] Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2001. С. 132.

[3] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 113.

обов'язкова ознака їх суб'єктивної сторони має специфічний зміст, адже вина як психічне відношення суб'єкта в межах законодавчо визначених умислу й необережності відображає військовий характер суспільної небезпеки та протиправності[1].

Суб'єктивна сторона військових кримінальних правопорушень має певну специфіку, що полягає в бланкетності диспозицій усіх норм військових кримінальних правопорушень. Це явище називають «спеціальна воєнно-кримінальна протиправність», сутність якої полягає в тому, що діяння порушує не лише кримінально-правові приписи (заборони), утворюючи зміст кримінально-правової норми, а й одночасно визнає протиправними нормами інших галузей права, насамперед воєнного та адміністративного права. Військовослужбовець, вчиняючи кримінальне правопорушення, одночасно порушує відповідні вимоги, що містяться в нормативних актах, що регулюють деякі аспекти військової служби, і певну заборону, яка передбачена кримінальним законодавством[2]. Крім об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення з бланкетною диспозицією, необхідно встановлювати наявність вини як до порушення заборон положень КК, так і до інших нормативних актів, що регламентують відповідні правовідносини у військовій сфері[3]. Отже, особливостями суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК, крім бланкетного характеру диспозиції, є: триваючий характер кримінального правопорушення, його формальний склад і наявність спеціального суб'єкта[4].

---

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 113.

[2] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text.

[3] Харитонов С. О. Значення суб'єктивної сторони для кваліфікації військових злочинів. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_17.

[4] Обиход О. В. Особливості суб'єктивної сторони самовільного залишення військової частини або місця служби. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 лют. 2024 р.) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 632.

На думку М. М. Сенька, у теорії кримінального права немає єдиного підходу до визначення форми вини та її видів щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Дослідник зазначає, що більшість учених зазначають про умисний характер самовільного залишення військової частини або місця служби й на альтернативний (що вчиняють як умисно, так і необережно) щодо нез'явлення вчасно без поважних причин на службу[1].

З огляду на зазначену вище особливість кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України – формальний склад кримінального правопорушення, необхідно зауважити про погляди вчених на те, чи можливий непрямий умисел у кримінальних правопорушеннях із формальним складом.

Однією з найпоширеніших є позиція, згідно з якою в кримінальних правопорушеннях із формальним складом вольове ставлення винного передбачається або до наслідків, що перебувають поза межами складу кримінальних правопорушень[2], або до його суспільної небезпечності чи до соціальних властивостей вчинюваного діяння, але не до наслідків[3]. Отже, форму вини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, слід визначати за ставленням суб'єкта до вчинення зазначеного в положеннях КК діяння.

У кримінальних правопорушеннях із матеріальним складом усі об'єктивні ознаки, за винятком суспільно небезпечних наслідків, або усвідомлює, або не усвідомлює суб'єкт, становлячи предмет інтелектуального, а не вольового ставлення. З огляду на особливість кримінальних правопорушень із формальним складом і неможливість застосування до них формули умислу чи необережності в такому вигляді, як її застосовують до кримінальних правопорушень із матеріальним складом, вольове ставлення переноситься виключно на діяння. Зважаючи на викладене, ми поділяємо позицію, що встановлення вольової

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 78.

[2] Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. С. 107.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 115.

ознаки вини до інших, крім діяння, об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є теоретично необґрунтованим[1].

Отже, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, має формальний склад, тому може бути вчинене лише з прямим умислом. У такій ситуації зміст прямого умислу визначають сукупністю тих фактичних обставин, що мають значення для кваліфікації та позначаються на свідомості винної особи. Тому можна стверджувати, що діяння, передбачене ст. 407 КК України (в частині самовільного залишення військової частини або місця служби), можуть вчиняти саме з умисною формою вини. Така позиція є цілком виправданою, оскільки неможливо з необережною формою вини, без усвідомлення вчинення зазначеного діяння, самовільно залишити військову частину або місце служби.

Конкретизацію ознак умислу слід здійснювати з огляду на положення ст. 24 КК України. Зокрема, інтелектуальний момент у прямому й непрямому умислі в такій ситуації є спільним (він характеризується усвідомленням суспільно небезпечного характеру діяння), а відмінність між ними можна констатувати саме у вольовому моменті непрямого умислу, для якого характерним є небажання, але свідоме припущення настання наслідків у результаті діяння непрямого умислу.

Сутність прямого умислу в разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, полягає в усвідомленні винним і суспільної небезпечності, і фактичних обставин самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу. Усвідомлюючи зазначене, винна особа бажає вчинити зазначені в ст. 407 КК України дії, однак бажання як ознака умислу стосується виключно об'єктивної сторони складу цього діяння.

Усвідомлення ознак спрямованості (усвідомлення зв'язку між ознаками суспільно небезпечного діяння та способом) власного суспільно небезпечного діяння на самовільне залишення військової частини чи місця служби є обов'язковим і має виникати до початку власне суспільно небезпечних діянь. За

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 121–122.

інших умов ідеться про відсутність інтелектуального моменту умислу, а отже, і про відсутність як такого умислу самовільного залишення військової частини чи місця служби.

Тому правильним є твердження, що усвідомлення суспільно небезпечного характеру аналізованого кримінального правопорушення охоплює розуміння винним усіх фактичних властивостей вчинюваного діяння, тобто всіх ознак об'єктивної сторони – місця, часу, способу, обстановки та знарядь злочину, які додатково характеризують обов'язкову ознаку об'єктивної сторони – діяння. У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, винний повинен усвідомлювати факт залишення військової частини, місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу, який здійснюють з власної волі, без дозволу прямого або безпосереднього начальника, усупереч статутним вимогам про те, що перебування поза межами частини можливе за наявності відповідного дозволу, самовільно[1].

Вольовий момент умислу слід розглядати з огляду на його класифікацію – прямий і непрямий. Вольовий момент прямого умислу полягає в бажанні настання суспільно небезпечних наслідків, а вольовий момент непрямого умислу полягає в небажанні, але свідомому припущенні настання суспільно небезпечних наслідків. Вольову ознаку умислу визначають виключно на підставі ставлення особи до настання суспільно небезпечних наслідків вчиненого ним діяння.

Р. В. Вереша окремо визначає ознаки умислу щодо кримінальних правопорушень з матеріальним і формальним складом. У першому випадку йдеться про законодавче визначення прямого й непрямого умислу, а в другому – про непоширення інтелектуального чи вольового моментів стосовно ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків[2]. Така позиція є обґрунтованою, оскільки конструкція об'єктивної сторони визначає коло ознак, які повинні охоплюватися умислом винного.

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 130.

[2] Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2004. С. 14.

Проте в юридичній літературі обговорюють можливість необережного вчинення кримінальних правопорушень із формальним складом: Р. В. Вереша передбачає можливість вчинення кримінальних правопорушень із формальним складом через кримінальну протиправну недбалість. Психічний зміст кримінальної протиправної недбалості в кримінальних правопорушень із формальним складом характеризується відсутністю усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння за наявності обов'язку й можливості такого усвідомлення[1]. Зміст кримінальної протиправної недбалості у випадку нез'явлення вчасно без поважних причин на службу виявлятиметься в неусвідомленні суспільної небезпеки діяння внаслідок недостатньої уважності чи завбачливості за наявності реальної можливості усвідомити її.

Для кримінальних правопорушень із формальним складом характерним є одночасне заподіяння шкоди охоронюваному об'єкту та вчинення суспільно небезпечних діянь. Виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення одразу свідчить про паралельне заподіяння шкоди об'єкту, адже суспільно небезпечна дія (бездіяльність) надзвичайно тісно пов'язана з охоронюваними КК України суспільними відносинами. Тому, якщо особа в кримінальних правопорушеннях із формальним складом усвідомлює фактичну сторону суспільно небезпечного діяння, включно з його об'єктивними ознаками, вона автоматично усвідомлює, що її дії порушують охоронювані КК України суспільні відносини. Зазначене свідчить про усвідомлення такою особою суспільної небезпечності цього кримінального правопорушення. Тому слушною видається позиція М. М. Сенька щодо неможливості існування кримінальної протиправної самовпевненості та кримінальної протиправної недбалості у формальних складах правопорушень[2].

Зазначену позицію про неможливість вчинення кримінальних правопорушень із формальним складом з

[1] Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2004. С. 14.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 123–124.

необережною формою вини підтверджують інші наукові доробки. Відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень з необережною формою вини закріплена в КК України лише за умови реального настання суспільно небезпечного наслідку. Вчинення кримінальних правопорушень з необережною формою вини, які могли потягнути за собою суспільно небезпечні наслідки, але не потягнули їх, не містять достатньо підстав для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Тому правильно констатувати, що вчинення кримінальних правопорушень з необережною формою вини можна розглядати лише щодо наслідків, які настали. Отже, необережне діяння отримує кримінально-правову оцінку лише у зв'язку із суспільно небезпечними наслідками, що настали, а їх відсутність свідчить про відсутність складу правопорушення[1].

Отже, у формальних складах кримінальних правопорушень психічне ставлення у формі умислу характеризується лише прямим умислом. Особа, усвідомлюючи ознаки власного діяння та вчиняючи його, однозначно й упевнено бажає такого вчинення, а тому ставиться до нього з прямим умислом. Неможливо уявити ситуацію, коли особа, вчиняючи діяння, не бажає, а лише свідомо припускає його вчинення. Отже, диференціація видів умислу в кримінальних правопорушеннях із формальним складом є неможливою.

Тому логічним і закономірним є висновок, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, може бути вчиненим лише з прямим умислом, адже суб'єктивна сторона такого діяння полягає в умислі суб'єкта перебувати поза межами військової частини або місця служби й бажанні повернутися в частину та продовжити проходження військової служби[2]. Отже, самовільне залишення військової частини або місця служби не можна вчиняти з непрямим умислом, оскільки формулювання «не бажав, але свідомо припускав» можливе лише до наслідків і за жодних умов не може бути застосоване до

[1] Хавронюк М. І. Деякі проблеми встановлення вини. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 2. С. 84.

[2] Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. С. 458–459.

діяння[1]. Саме тому самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) передбачає умисну форму вини, яка полягає в усвідомленні й бажанні суб'єкта самовільно, без дозволу командира або начальника залишити військову частину або місце служби, ухилившись від виконання обов'язків з військової служби[2].

Специфіка вини полягає в особливостях інтелектуального й вольового моментів умислу та необережності військових кримінальних правопорушень. Інтелектуальний момент умислу, крім усвідомлення винним суспільної небезпечності вчиненого діяння, охоплює також усвідомлення небезпечності вчинюваних дій саме для військового порядку, а передбачення суспільно небезпечних наслідків охоплює їх небезпеку спричинення шкоди встановленому порядку несення чи проходження військової служби. Вольовий момент умислу полягає в бажанні або свідомому допусканні настання суспільно небезпечних наслідків для військових правовідносин. Аналогічний характер передбачення або необхідності передбачити небезпеку військової протиправності вчиненого діяння і, як наслідок, кримінально протиправної поведінки – завдання шкоди військовому порядку за відсутності фактичного бажання його спричинення мають інтелектуальний та вольовий моменти кримінально протиправної самовпевненості та кримінально протиправної недбалості[3].

Вольова ознака прямого умислу під час вчинення кримінальних правопорушень із формальним складом полягає в бажанні винного вчинити суспільно небезпечне діяння. У випадку діяння, передбаченого ст. 407 КК України, – у бажанні винного самовільно залишити військову частину або місце служби чи не з'явитися вчасно без поважних причин на службу.

Встановлюючи форму вини в разі самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 116.

[2] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 222.

[3] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 114.

поважних причин на службу, слід зважати, що направленість умислу на тривале чи короткострокове ухилення від служби особливого значення немає. Адже важливішим є усвідомлення особою факту вчинення діяння, передбаченого КК України, його суспільної небезпечності й виявлення бажання його вчинити.

Ставлення військовослужбовця до тривалості власної відсутності в частині або місці служби може бути як умисним, так і необережним. Так само й нез'явлення в призначений термін без поважних причин на службу можуть вчиняти умисно або через необережність.

Тимчасова поява в частині або місці служби військовослужбовця, який ухиляється від несення чи проходження військової служби, без мети приступити до виконання безпосередніх обов'язків, натомість військовослужбовець керується особистими мотивами (для зустрічі, зміни особистих речей), не перериває тривалості самовільного залишення військової частини або місця служби.

Мотив і мета як факультативні ознаки суб'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення мають специфічний зміст. Особливість мотиву полягає в тому, що він, маючи ознаки внутрішньої (суб'єктивної) причини кримінально протиправної поведінки особи, випливає з обстановки повсякденної життєдіяльності суб'єкта в умовах несення чи проходження військової служби. Особливість мети полягає в тому, що аналізовані дії спрямовані проти військового правопорядку, а мета є суб'єктивним виявом об'єктивної діяльності особи. Без наслідку у вигляді спричинення шкоди порядку несення чи проходження військової служби діяння не можна визнавати військовим кримінальним правопорушенням[1].

Мотив кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, як і його мета, не є обов'язковими ознаками його складу. Однак навіть у цьому випадку мотив має достатньо вагоме практичне значення завдяки вирішальному соціально-психологічному й моральному змісту[2].

---

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 114.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 125.

Мотиви кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, можуть бути найрізноманітнішими, але на кваліфікацію діяння вони не впливають, хоча їх можуть враховувати під час призначення покарання. Мотиви самовільного залишення військовослужбовцем частини або місця служби можуть бути негативними (бажання відпочити від військової служби) або позитивними (допомога батькам чи іншим членам родини)[1]. Також мотивом аналізованого діяння може бути бажання винного дочекатися звільнення в запас деяких військовослужбовців (наприклад, з якими в нього виникли неприязні стосунки)[2].

Аналіз практики розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від проходження чи несення військової служби, засвідчив, що мотивами самовільного залишення військової частини або місця служби є здебільшого бажання проходити службу якомога ближче до дому, надати допомогу батькам, рідним у зв'язку з їх захворюванням чи скрутним матеріальним становищем, бажання відпочити від військової служби, побачитися з рідними, бути присутнім на сімейному святі[3]. Водночас положення ст. 63 Конституції України дозволяють підозрюваному чи обвинуваченому не розголошувати справжні мотиви ухилення від військової служби або приховати справжні мотиви[4].

Під час вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, мета винного може бути різноманітною. Проте так само, як і мотив, мета не є обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони, тобто цей склад кримінального правопорушення характеризується відсутністю мети ухилитися від військової служби. За наявності

---

[1] Харитонов С. О. Значення суб'єктивної сторони для кваліфікації військових злочинів. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_17.

[2] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : коммент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 131.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 126.

[4] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1991 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

такої мети, зазначає М. І. Хавронюк, діяння винного підлягають кваліфікації за ст. 408 КК України як дезертирство[1]. У складі дезертирства мета ухилення від військової служби – це цілеспрямоване прагнення особи уникнути виконання обов'язків військової служби взагалі, що поєднано з наміром особи назавжди розірвати правовий зв'язок з державою, що зумовлений захистом останньої[2].

Отже, для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, необхідно повністю встановити відсутність мети ухилення від військової служби. Натомість обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є мета військовослужбовця перебувати поза територією частини або місця служби лише тимчасово впродовж певного терміну й наявність бажання особи згодом повернутися в частину для продовження військової служби. Мети ухилитися від несення військової служби немає.

Для самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу характерною метою може бути тимчасове ухилення від обов'язків військової служби й ухилення від конкретних обов'язків військової служби (у разі самовільної поїздки додому до батьків, відвідування хворого родича, розв'язання проблем приватного характеру або коли особа не бажає їхати у відрядження, переводитися до іншої військової частини).

У таких випадках у резолютивній частині вироку обов'язково зазначають про тимчасовий характер ухилення від військової служби. *Відповідно до вироку Дзержинського районного суду міста Кривий Ріг Дніпропетровської області від 17 січня 2023 року (справа № 210/4379/22), І., будучи військовослужбовцем військової служби, призваним у межах загальної мобілізації, перебуваючи на посаді сержанта, діючи в умовах воєнного стану, з прямим умислом, з мотивів небажання виконувати обов'язки військової служби та з метою тимчасово незаконно ухилитися від неї, 31 серпня 2022 року самовільно залишив місце несення служби (тимчасової дислокації),*

[1] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : коммент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 131.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 128.

командуванню військової частини про причини свого вибуття не доповів. Дії І. було кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України[1].

Отже, мотив, мета й емоційний стан – факультативні ознаки суб'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення, за певних умов можуть набувати будь-якого вираження. Проте в контексті самовільного залишення військової частини чи місця служби або нез'явлення вчасно без поважних причин на службу фактично не впливають на кваліфікацію цього кримінального правопорушення, оскільки не мають конкретизації в тексті розглядуваної норми.

Зміст вини у формі умислу як ознаки суб'єктивної сторони складу зазначеного кримінального правопорушення полягає в:

1) інтелектуальному моменті – усвідомленні ознак самовільності залишення військової частини чи місця служби чи нез'явлення без поважних причин на службу;

2) вольовому моменті – бажанні вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння – самовільно залишити військову частину чи місце служби або не з'явитися вчасно без поважних причин на службу.

[1] Вирок Дзержинського районного суду міста Кривий Ріг Дніпропетровської області від 17 січ. 2023 р. у справі № 210/4379/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108442042.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ, ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД СУМІЖНИХ ДІЯНЬ І ПОКАРАННЯ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

3.1. Кваліфікуючі ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби

Згідно з поширеною в теорії кримінального права позицією, кримінальні правопорушення часом вчиняють в умовах певної обстановки[1]. Аргументованою є думка, що обстановка – це ті конкретні умови, у яких вчиняють кримінальне правопорушення і які суттєво впливають на вчинене діяння, обумовлюючи характер і ступінь тяжкості діяння та суспільно небезпечних наслідків[2]. Обстановка вчинення військових кримінальних правопорушень може бути обов'язковою або факультативною їх ознакою. У діянні, передбаченому ч. 4 та ч. 5 ст. 407 КК України, обстановка вчиненого набуває ознак кваліфікованих обставин, суттєво підвищуючи ступінь суспільної небезпечності кримінального правопорушення. Відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року № 194-VIII, частини 4 та 5 ст. 407 КК мають такий зміст:

«4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 78.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 157.

5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а також ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років»[1].

Отже, кваліфікуючими (ч. 4 ст. 407 КК України) й особливо кваліфікуючими (ч. 5 ст. 407 КК України) ознаками діяння, передбаченого ст. 407, є вчинення кримінального правопорушення в умовах особливого періоду (ч. 4 ст. 407) чи воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 5 ст. 407). Логічно, що вчинення військового кримінального правопорушення в умовах особливого періоду чи воєнного стану або в бойовій обстановці має підвищений ступінь суспільної небезпечності[2], що тягне більш суворі види й розміри покарань.

Детальніше розглянемо зазначені кваліфікуючі ознаки.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII, особливий період – це період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту запровадження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій[3]. Положеннями Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII зазначено, що особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ та організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного

[1] Закон України від 12 лют. 2015 р. № 194-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#Text.

[2] Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник асоціації кримінального права*. 2024. Вип. 1 (21). С. 42. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306228.

[3] Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII «Про оборону» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

обов'язку щодо захисту Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій[1]. Відповідно до законодавчого визначення особливого періоду, у першому випадку акцентовано лише на часі особливого періоду та встановленні його початкового й кінцевого моментів. Натомість у другому законі визначають зміст поняття «особливий» через час, обстановку й навіть місце, на які поширюється дія особливого періоду та здійснюється функціонування різноманітних суб'єктів (території України загалом та/або окремих її місцевостей). Отже, особливий період визначає особливий порядок організації військових формувань у військовий час.

У науковій літературі поширеною є позиція, що особливий період – це особливий порядок державного впливу загальнообов'язкового характеру для всієї системи органів державної влади[2]. Він охоплює період проведення мобілізації (крім цільової), уведення воєнного стану та частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. В Україні особливий період розпочався з 18 березня 2014 року, а саме – з моменту оприлюднення Указу виконувача обов'язків Президента України № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», і триває донині[3]. Отже, правильним є твердження Г. Ганової щодо початку особливого періоду з моменту набрання чинності рішенням Президента України, яким оголошується мобілізація[4].

---

[1] Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

[2] Прохоренко М. М., Хлань В. М. Сутність та зміст особливого періоду в Україні. *Юридичний вісник.* 2020. № 2 (55). С. 65.

[3] Указ виконувача обов'язків Президента України від 17 берез. 2014 р. № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» : URL: https://www.president.gov.ua/documents/3032014-16358.

[4] Ганова Г. Визначення поняття «особливий період» за законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. № 2. С. 63–64.

Особливий період передбачає особливий правовий режим, метою якого є захист Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України. Його особливість полягає в спеціальному, відмінному від звичайного, порядку функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ та організацій[1]. Для особливого періоду характерними є визначена в Законі України «Про мобілізаційні підготовку та мобілізацію» поведінка фізичних і юридичних осіб, тимчасове введення деяких правил або вилучення із загальнообов'язкових правових норм певних приписів, встановлення контролю за додержанням правопорядку у сфері його дії та введення обмежувальних заходів[2].

Воєнний час настає з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій та закінчується в день і час припинення стану війни[3]. Натомість особливий період може діяти в державі й без оголошення воєнного стану, оскільки воєнні дії можуть тривати на її території і без нього[4].

Відбудовний період як останній етап особливого періоду в законодавстві не визначено. На переконаннями Г. Ганової, згідно з п. 8 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», особливий період буде діяти після закінчення воєнного часу й оголошення рішення про демобілізацію. Після повного виконання Указу Президента України «Про демобілізацію» у строк, зазначений у ньому, коли економіка країни почне функціонувати в особливих умовах, а Збройні Сили України, інші військові формування, оперативно-рятувальні служби цивільного захисту почнуть застосовувати порядок організації роботи й формувати штат, передбачений для мирного часу, можна буде вважати закінченим відбудовний

[1] Топольніцький В. В., Тична Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 8–15.

[2] Там само.

[3] Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII «Про оборону» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

[4] Ганова Г. Визначення поняття «особливий період» за законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. № 2. С. 66.

період, про який ідеться в законах України «Про оборону України» і «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а особливий період у державі – завершеним[1]. В. В. Топольніцький і Б. М. Тична висловлюють протилежну думку щодо закінчення терміну дії особливого періоду. Вони вважають, що в зазначених вище законодавчих актах немає чіткого визначення моменту закінчення особливого періоду, унаслідок чого виникає юридична невизначеність, яка поширюватиметься і на всі відповідні норми КК, що може призвести до ускладнень у правозастосуванні[2].

Невизначеність тривалості діяння в ч. 4 ст. 407 КК України, зазначають Н. А. Орловська та Ю. П. Степанова, ускладнює його розмежування з адміністративним правопорушенням, передбаченим ч. 4 ст. 172-11 КУпАП «Самовільне залишення військової частини або місця служби»[3].

До набрання чинності Законом України «Про внесення змін до кримінального та кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень»[4], учинення самовільного залишення військової частини або місця служби на строк до 3 та до 10 днів в умовах особливого періоду, передбачене ч. 4 ст. 172-11 КУпАП, охоплювалося ч. 4 ст. 407 КК України, адже остання містила посилання на ознаки суб'єкта, а не на тривалість вчинення діяння. Проте, на думку Н. А. Орловської та Ю. П. Степанової, у такій ситуації наявна колізія законодавчих приписів: закон має бути чітким і передбачуваним

[1] Ганова Г. Визначення поняття «особливий період» за законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. № 2. С. 67.

[2] Топольніцький В. В., Тична Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 8–15.

[3] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 513.

[4] Закон України від 13 лип. 2023 р. № 3233-IX. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text.

у своєму застосуванні. У разі наявності колізій в законодавстві законодавчі органи мають їх вирішувати в контексті принципу верховенства права, а не об'єктивної законності, тобто на користь особи. У зв'язку з цим дослідниці пропонували внести зміни до ч. 4 ст. 407 КК України, щоб новостворена норма чітко стосувалася самовільного залишення військової частини або місця служби, вчиненого понад строки, зазначені в ч. 4 ст. 172-11 КУпАП, і викласти диспозицію ч. 4 ст. 407 КК у такій редакції: «Діяння, передбачені частиною першою та другою цієї статті, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – …»[1].

Правильно було кваліфіковано дії особи в такому прикладі із судової практики. *Вироком Костопільського районного суду Рівненської області у справі № 564/523/19 встановлено, що Ю. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 407 КК України. Зокрема, солдат Ю., водій 2-ї гаубичної самохідно-артилерійської батареї 1-го гаубичного самохідно-артилерійського дивізіону військової частини, будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом осіб рядового складу та проходячи військову службу, діючи з прямим умислом, в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, 16 квітня 2018 року близько 08 год 00 хв без будь-яких поважних причин, з метою тимчасово ухилитися від військової служби, самовільно залишив місце служби – місце табірного збору військової частини й до 09 год 00 хв 20 червня 2018 року, до моменту з'явлення до військової частини, проводив службовий час на власний розсуд, не пов'язаний з проходженням військової служби, за місцем свого постійного проживання. Отже, своїми діями, які полягали в самовільному залишенні місця служби, вчиненому в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, Ю. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 407 КК України*[2].

[1] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 513.

[2] Вирок Костопільського районного суду Рівненської області від 1 берез. 2019 р. у справі № 564/523/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/80188603.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності й передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень[1].

Воєнний стан в Україні в XXI ст. було введено Указом Президента України № 390/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року "Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні"», а з 24 лютого 2022 року – указами Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, від 14 березня 2022 року № 133/2022, від 18 квітня 2022 року № 259/2022, від 17 травня 2022 року № 341/2022, від 12 серпня 2022 року № 573/2022, від 7 листопада 2022 року № 757/2022, від 19 лютого 2023 року № 58/2023[2].

У науковій літературі немає чітко визначеної позиції щодо розуміння терміна «воєнний стан»[3]. У низці досліджень

[1] Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII «Про оборону» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

[2] Укази Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в України» № 133/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737; № 259/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237; № 341/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3412022-42617; № 573/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5732022-43633; № 757/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/7572022-44873; № 58/2023. URL: https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757.

[3] Матюшенко О. І., Данілова В. М. Воєнний стан як кваліфікуюча ознака деяких складів кримінальних правопорушень. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри крим. процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 114.

науковці воєнний стан прирівнюють до «бойової обстановки»[1] чи до «особливого періоду», зазначаючи, що воєнний стан є видом особливого періоду як особливий правовий режим, між цими термінами є відношення підпорядкування, тобто відношення між родовим поняттям («особливий період») і поняттям, що виражає один з видів цього роду («воєнний стан»)[2]; до особливого періоду належить воєнний час, який настає з моменту фактичного початку воєнних дій, які можуть здійснювати в бойовій обстановці під час безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника[3]. З огляду на логічні відношення між поняттями «особливий період» і «воєнний стан», зазначає А. Ониськів, очевидно, що поняття «бойова обстановка» не сумісне з цими поняттями[4].

Натомість деякі вчені розрізняють ці явища[5], стверджуючи, що конструкція значної кількості кримінально-правових норм не дає підстав поділяти таке твердження, тому що вони оперують окремими поняттями «особливого періоду» та «воєнного стану». Аналіз норм КК України свідчить про використання в ньому окремих понять «особливий період» і «воєнний стан»[6]; особливий період за часом може не збігатися з

[1] Дубно Т. В. Взаємозв'язок обстановки та способу вчинення злочину. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична».* 2012. Вип. 3. С. 381.

[2] Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 187–188.

[3] Топольніцький В. В., Тична Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 8–15.

[4] Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 190.

[5] Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. С. 4.

[6] Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2021. № 1 (15). С. 199. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.233611.

періодом воєнного стану чи збройного конфлікту або взагалі не бути пов'язаним з останніми[1]. З огляду на викладене, обґрунтованою видається позиція, що термін «воєнний стан» і «бойова обстановка» мають спільні риси, оскільки воєнний стан можуть вводити за наявності бойової обстановки чи збройного конфлікту. Водночас вони мають і самостійне кримінально-правове значення, тому що не завжди за наявності бойової обстановки чи збройного конфлікту вводять воєнний стан[2].

Аналіз законодавчих понять «особливий період» і «воєнний стан», зазначають І. А. Вартилецька та О. М. Шармар, дає підстави для висновку, що «особливий період» за змістом є ширшим поняттям, ніж «воєнний стан»: часовий період, протягом якого діє особливий період чи правовий режим воєнного стану, визначає час вчинення кримінального правопорушення, а зазначення того факту, що воєнний стан може бути введено на всій території України або в окремих її місцевостях, обмежує місце або обстановку вчинення цього кримінального правопорушення[3].

Тому ми поділяємо думку А. А. Вознюка про неможливість ототожнення термінів «особливий період» і «воєнний стан», адже вони хоч і взаємопов'язані, однак відмінні за змістом: термін «особливий період» охоплює воєнний стан, однак не навпаки, а воєнний стан є одночасно й особливим періодом[4]. Крім того, привертає увагу положення проєкту нового КК, де серед ознак складу злочину, що підвищують

---

[1] Демидова Л. М. Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 28. С. 87.

[2] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 310. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69.

[3] Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2021. № 1 (15). С. 202–203. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.233611.

[4] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 311. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69.

тяжкість умисного злочину на один ступінь, порівняно з базовим ступенем тяжкості злочину, визнано «вчинення злочину в особливий період або під час надзвичайного стану»[1]. «Воєнний стан» серед тих ознак складу злочину, що підвищують тяжкість умисного злочину на один ступінь, порівняно з базовим ступенем тяжкості злочину, не зазначено.

Особливості воєнного стану як кваліфікуючої ознаки стосуються такого: а) воєнний стан як ознака кримінально караного діяння повинен бути чітко зазначеним у тексті КК, здебільшого – у диспозиціях статей; б) воєнний стан як кваліфікуюча ознака має імперативний характер. У разі встановлення відповідним органом факту того, що кримінальне правопорушення було вчинено саме за умов правового режиму воєнного стану, застосування норми, що встановлює санкцію за таке діяння, є обов'язковим; в) вчинення кримінального правопорушення за умов воєнного стану істотно впливає на суспільну небезпечність діяння шляхом призначення більш суворого покарання[2].

Вироком Козелецького районного суду Чернігівської області від 18 січня 2023 року (справа № 734/14/23) встановлено, що В., будучи військовослужбовцем військової служби за призовом під час мобілізації з метою тимчасово ухилитися від військової служби, знаючи про те, що повинен проходити військову службу в умовах особливого періоду та воєнного стану, з 20 липня 2022 року до 28 грудня 2022 року самовільно залишив військову частину. Його дії було кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України – самовільне залишення військової частини військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю понад десять діб, вчинене в умовах воєнного стану[3].

---

[1] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 311. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69.

[2] Байда А. О., Склезь О. А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2019. № 4 (68). С. 114.

[3] Вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 18 січ. 2023 р. у справі № 734/14/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/108454136.

Відповідно до примітки до ст. 402, бойова обстановка в розділі XIX КК України – обстановка наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, у якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

До моменту законодавчого визначення змісту «бойова обстановка» в примітці до ст. 402 КК України в теорії кримінального права науковці пропонували різне трактування цього поняття[1]: як певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, перебуваючи в якому, вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, заволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань[2]; період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військ у безпосередньому зіткненні та протиборстві з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції), що може виникнути як у воєнний, так і в мирний час[3]; період знаходження військової частини, підрозділу, окремих військовослужбовців у безпосередньому зіткненні з противником, підготовка чи ведення бою (бойової операції)[4];

[1] Матюшенко О. І., Зайцева А. Р. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака самовільного залишення військової частини або місця служби. *Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах :* матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Київ. ін-т Нац. гвардії України, 2023. С. 126.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 102.

[3] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 13.

[4] Пелецький В. О. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики самовільного залишення частини або місця служби. *Проблеми законності.* 2011. Вип. 117. С. 250.

перебування військової частини в умовах безпосередньої підготовки до бою чи ведення бою[1].

Бойовою обстановкою вважають сукупність факторів й умов, за яких здійснюють підготовку та ведення бою (операції)[2], найважливішими з них є: стан сил противника (склад, боєздатність, угруповання, наміри й можливий характер дій); стан своїх військ (склад, місце розташування, укомплектованість, забезпеченість, морально-бойовий дух, боєздатність і бойові можливості); характер місцевості (рельєф, наявність природних укриттів і перешкод, стан дорожньої мережі), кліматичні, гідрометеорологічні й топогеодезичні дані; пора року і доби; терміни підготовки до бойових дій та виконання поставленого бойового завдання тощо[3]; сукупність об'єктивних обставин соціального, кліматичного й іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ під час оборони або нападу у виді організованих та узгоджених ударів, вогню і маневрів (бойових дій) з'єднань, частин і підрозділів з метою знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших бойових завдань, що здійснюється в обмеженому місці та протягом стислого часу[4].

В. П. Бодаєвський визначає співвідношення понять «бойова обстановка» та «бойові дії», стверджуючи, що поняття «бойова обстановка» охоплює «бойові дії», а вони співвідносяться як ціле та частина[5]. Встановлення логічного взаємозв'язку між поняттями «особливий період», «воєнний

---

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 80–88.

[2] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь, Перун, 2005. С. 483.

[3] Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 188.

[4] Байда А. О., Склезь О. А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2019. № 4 (68). С. 114–115.

[5] Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки».* 2013. Т. 25 (64). № 2. С. 183.

стан» і «бойова обстановка», вважає А. Ониськів, допомагають виокремити таку ознаку бойової обстановки: наявність бойової обстановки не може бути обумовлена прийнятим рішенням певного органу державної влади про час її початку та закінчення. Час початку й закінчення бойової обстановки не регламентується нормативно, він виникає та припиняється в момент конкретних умов вчинення злочину, коли відбувається ведення бою та виконується конкретне бойове завдання[1].

Істотними ознаками бойової обстановки, що визначають її сутність, є:

1) розуміння її як сукупності об'єктивних обставин соціального, кліматичного й іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ у виді організованих та узгоджених ударів, вогню та маневрів з'єднань, частин і підрозділів на виконання бойового завдання;

2) її виникнення під час ведення загальновійськового, вогневого, протиповітряного, повітряного й морського бою, а також під час оборони або нападу з'єднань, частин і підрозділів;

3) підпорядкування бою меті знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших бойових завдань;

4) обмеженість бойових дій просторовими межами – застосування ударів, вогню і маневрів у певному обмеженому місці, часовими межами – застосування ударів, вогню і маневрів протягом стислого часу, що має швидкоплинний характер[2].

Бойова обстановка охоплює сукупність таких чинників та умов, які впливають на бойові дії в певному районі й у певний проміжок часу: 1) стан сил противника (його склад, місцезнаходження, можливі зміни в групуванні військ, характер дій); 2) стан сил військ (положення, забезпечення, бойові можливості); 3) характер традиційної, хімічної та бактеріологічної обстановки; 4) умови місцевості, економіку району; 5) склад і настрої місцевого населення; 6) кліматичні умови; 7) час доби й року; 8) час, коли має бути виконано завдання.

Н. А. Орловська та Ю. П. Степанова пропонують таку особливо кваліфікуючу ознаку, як «вчинення в бойовій

[1] Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 188.

[2] Там само. С. 193.

обстановці», зі ст. 407 КК України виключити. Їх аргументація стосується того, що бойова обстановка може бути наявна й за відсутності воєнного стану, а за самовільного залишення військової частини або місця служби в бойовій обстановці особа залишає місця ведення бою. Тому за наявної конструкції ст. 407 КК України виникає конкуренція норм, передбачених ч. 5 ст. 407 і ст. 429 КК, однією з форм діяння якої є самовільне залишення поля бою[1]. Саме тому дослідниці пропонують визначати самовільне залишення військової частини або місця служби, вчинене в умовах воєнного стану, кримінально протиправним незалежно від строків, проте виключити таку особливо кваліфікуючу ознаку, як «бойова обстановка», виклавши диспозицію ч. 5 ст. 407 КК в такій редакції: «Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану, – …»[2].

Бойова обстановка, зазначає М. М. Сенько, може виникати й у мирний час під час участі українських військовослужбовців в миротворчих місіях, оскільки виконання їх функцій у зонах політичної нестабільності та військових конфліктів може спричинити напади однієї зі сторін конфлікту чи певних озброєних груп на них. Тому вчинене за описаних умов правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, має підвищений ступінь суспільної небезпеки та повинно бути кваліфіковане як таке, що вчинене в умовах бойової обстановки[3].

Слушною є позиція щодо неможливості застосування кваліфікуючих ознак «в умовах особливого періоду чи воєнного стану» або «в бойовій обстановці» під час кваліфікації військових кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями українських миротворчих контингентів під час проходження ними служби в цих контингентах з таких причин: стан війни жодної з країн, на території яких

[1] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 514.

[2] Там само.

[3] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 82, 87.

дислокувалися чи дислокуються ці контингенти, не оголошували; зазначені контингенти не призначені для ведення військових дій з метою знешкодження супротивника та виконання інших завдань[1].

З огляду на викладене, бойовою обстановкою є сукупність об'єктивних обставин соціального, кліматичного й іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ під час оборони або нападу та ведення загальновійськового, вогневого, протиповітряного, повітряного і морського бою, у вигляді організованих та узгоджених ударів, вогню і маневрів (бойових дій) з'єднань, частин і підрозділів з метою знищення противника, відбиття його ударів і виконання інших бойових завдань, що здійснюється в обмеженому місці та протягом стислого проміжку часу[2].

Отже, дефініції термінів «особливий період» і «воєнний стан» на законодавчому рівні визначені. Натомість «бойова обстановка», «бойові дії», «обстановка бою» через відсутність законодавчого закріплення, неоднакове тлумачення потребують подальших наукових розробок.

Однак привертає увагу факт використання законодавцем різних частково понять: у ст. 67 КК України йдеться про обставину, яка обтяжує покарання, – «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану», а в ч. 5 ст. 407 зазначено кваліфікуючу ознаку «в умовах воєнного стану»[3]. Водночас один із законів України, яким вносили зміни в кримінальне законодавство, має назву «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного

[1] Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : коммент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. С. 102–103.

[2] Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 193.

[3] Матюшенко О. І. Особливий період, воєнний стан, бойова обстановка: проблеми співвідношення. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 лют. 2024 р.). / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 553.

стану»[1] і містить термін «дія режиму воєнного стану». Тож постає проблема стосовно одноманітності застосування кримінально-правової термінології: у теорії кримінального права поширеним є використання синонімічних термінів «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану», «в умовах воєнного стану», «дія режиму воєнного стану», що є недопустимим.

У науковій літературі порушували питання про доповнення КК України такими кваліфікуючими ознаками, як «особливий період, крім бойової обстановки», «особливий період під час бойової обстановки»[2]. Таке формулювання є занадто обтяжливим і недостатньо чітким. З огляду на викладене вище, з метою уніфікації застосування норм КК України необхідно перелік обставин, що обтяжують покарання, розширити шляхом долучення до них «особливого періоду» і запропонувати п. 11 ст. 67 КК України викласти в такій редакції: «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, *під час особливого періоду,* інших надзвичайних подій».

Проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в умовах воєнного або надзвичайного стану» (реєстр. № 7212 від 25 березня 2022 року) запропонував обставину, що обтяжує покарання, передбачену п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, викласти в такій редакції: «вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану чи особливого періоду, інших надзвичайних подій»[3]. Таку пропозицію схвалили фахівці

[1] Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2.

[2] Топольніцький В. В., Остапенко А. І. Особливості регулювання військових правовідносин в умовах особливого періоду, воєнного стану та в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 231–235.

[3] Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України від 25 берез. 2022 р. № 7212 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в умовах воєнного або надзвичайного стану» : URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39288.

Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, які зазначили, що наявність у кримінальному законодавстві такої обставини, яка обтяжує покарання, як вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану чи особливого періоду, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України), дозволяє суду (судді) у повному обсязі врахувати всі засади призначення покарання, визначені в ст. 65 КК України. Ідеться про оцінку ступеня тяжкості вчиненого, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання[1].

Слід акцентувати на формулюванні п. 11 ст. 67 КК України: «вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій». Це засвідчує, що передбачені п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України обставини, що обтяжують покарання, стосуються лише злочину. А. А. Вознюк і Р. О. Мовчан вважають, і ми поділяємо їхню позицію, що така ситуація видається нелогічною, оскільки в умовах війни реагування на правопорушення має посилюватися залежно від обставин, а не категорії делікту[2]. Тому логічною видається зміна в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України терміна «злочин» на «кримінальне правопорушення».

На думку А. А. Вознюка, конструкції, які використовують для позначення воєнного чи надзвичайного стану, а також пов'язаних з ними обставин, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення чи призначення покарання, слід уніфікувати з огляду на те, що в КК України зазначені

[1] Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України від 25 берез. 2022 р. № 7212 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в умовах воєнного або надзвичайного стану» : URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39288.

[2] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 315. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69; Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С. 285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.52.

обставини передбачено у двох формах: як обставини, що обтяжують покарання; як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення. Тут ідеться про різні обставини: 1) воєнний стан; 2) надзвичайний стан; 3) період збройного конфлікту; 4) бойову обстановку; 5) іншу надзвичайну подію; 6) особливий період[1].

Отже, пропонується пункт 11 ч. 1 ст. 67 КК України викласти в такій редакції: «вчинення кримінального правопорушення в особливий період, в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій». Ці обставини сприятимуть призначенню більш суворих видів і розмірів покарань за таких ситуацій[2].

Крім того, привертає увагу відсутність будь-яких інших, крім означених, кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак у структурі цієї норми. Тому, з огляду на поширеність такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення кримінального правопорушення групою осіб, пропонується її ввести до ст. 407 КК України. Також, зважаючи на особливу роль і завдання військовослужбовців та їх доступ до предметів, що становлять небезпеку для інших, пропонуємо кваліфікуючою ознакою аналізованого кримінального правопорушення визнати «самовільне залишення військової частини або місця служби з вогнепальною чи холодною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи пристроями».

Отже, вчинення кримінального правопорушення в умовах особливого періоду чи воєнного стану або в бойовій обстановці вважають обтяжуючою обставиною, з огляду на підвищений

[1] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 310. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69.

[2] Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 315. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69; Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С. 285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.52.

ступінь суспільної небезпечності діянь, які вчиняють в умовах особливого періоду чи воєнного стану або в бойовій обстановці. Під час особливого періоду, воєнного стану або в бойовій обстановці держава та суспільство страждають від збройної агресії, а використання зазначених умов для вчинення кримінального правопорушення створить ще більшу загрозу й завдасть істотної шкоди правам людини і громадянина. Винна особа використовує для вчинення кримінального правопорушення ті складні умови, у яких опинилися держава й суспільство, що є недопустимим і свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності вчиненого.

3.2. Відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби від суміжних кримінальних правопорушень

Необхідним елементом правильної правової оцінки фактичних обставин вчинення суспільно небезпечного діяння є встановлення ознак, що дають змогу розмежовувати склад певного кримінального правопорушення та склади суміжних із ним діянь. Умовою правильної кваліфікації кримінальних правопорушень є чітке розуміння і встановлення розмежувальних ліній між вчиненим кримінальним правопорушенням і суміжними кримінальними правопорушеннями. Під час встановлення ознак, що притаманні цьому кримінально караному діянню, відкидаючи не властиві йому ознаки, поглиблюючи аналіз правової норми і фактичних обставин вчиненого, можна визначити сукупність ознак, що характеризують це кримінальне правопорушення і є відмінними від інших. Тому під час кваліфікації будь-яких кримінально караних діянь важливе значення має їх співвідношення із суміжними кримінальними правопорушеннями.

Є. В. Фесенко та В. О. Навроцький розробили, узагальнили та класифікували систему ознак складів кримінальних правопорушень в аспекті їх співвідношення, виокремивши спільні та відмінні ознаки, які поділяють на

очевидні й латентні[1]. Розмежування кримінальних правопорушень має охоплювати: знаходження спільного, виокремлення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою, а також встановлення відмінностей у виявлених розмежувальних ознаках[2].

У випадках, коли різні склади кримінальних правопорушень характеризуються низкою спільних і відмінних розмежувальних ознак, можуть поставати складнощі, пов'язані з їх розмежуванням. Такі склади кримінальних правопорушень у теорії кримінального права називають суміжними – тобто тими, що мають схожі ознаки в різних комбінаціях, причому роль критеріїв розмежування відіграють відмінні ознаки[3]; або як склади, кожен з яких має одну або кілька схожих за змістом (спільних) ознак (крім загального об'єкта, причинового зв'язку, загальних ознак суб'єкта складу, вини) й одночасно містить одну або декілька відмінних за змістом ознак, що виключають однойменні ознаки іншого складу злочину (розмежувальні)[4]. Спільними ознаками в таких випадках слід вважати групу ознак різних складів кримінальних правопорушень, кожна з яких є ознакою окремого складу кримінального правопорушення, водночас їх зміст цілком або частково збігається в цій групі складів кримінальних правопорушень. Розмежувальними

---

[1] Фесенко Є. В. Злочини проти громадської безпеки та проти здоров'я населення: питання розмежування. *Новий Кримінальний кодекс України*: *питання застосування та вивчення :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / [редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 185; Фесенко Є. В. Специфічні ознаки суміжних складів злочинів. *Сучасні проблеми держави і права* / упоряд. : В. Г. Гончаренко, Л. К. Воронова, Я. І. Безугла. Київ : Либідь, 1990. С. 135.

[2] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 477–478.

[3] Фесенко Є. В. Злочини проти громадської безпеки та проти здоров'я населення: питання розмежування. *Новий Кримінальний кодекс України*: *питання застосування та вивчення :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / [редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 185; Фесенко Є. В. Специфічні ознаки суміжних складів злочинів. *Сучасні проблеми держави і права* / упоряд. : В. Г. Гончаренко, Л. К. Воронова, Я. І. Безугла. Київ : Либідь, 1990. С. 135.

[4] Брич Л. Суміжні склади злочинів: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 6. С. 109.

ознаками є група однойменних ознак, що різняться між собою за змістом, кожна з яких є ознакою окремого складу кримінального правопорушення і, якісно характеризуючи одну й ту саму властивість, що визначається відповідними ознаками, своєю присутністю унеможливлює наявність у цьому складі іншої ознаки[1].

В Особливій частині КК України міститься значна кількість суміжних кримінальних правопорушень, близьких між собою за змістом кримінально-правової заборони. Однак під час вирішення питання про розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень необхідно враховувати конкуренцію кримінально-правових норм, якою слід вважати існування кількох статей, частин чи пунктів статей Особливої частини КК України, які одночасно передбачають діяння, що підлягає кримінально-правовій оцінці. Для вирішення цього питання є два підходи до розуміння зазначеного співвідношення: прихильники першого не вбачають відмінності між суміжними складами кримінальних правопорушень і складами, що передбачені конкуруючими нормами, а другий підхід полягає у визнанні відмінності між такими складами, які полягають у характері співвідношення спільних ознак складів кримінальних правопорушень, що не збігаються за змістом, і норм, що передбачають ці склади[2].

В. О. Навроцький підтверджує існування проблеми співвідношення конкуренції кримінально-правових норм і «суміжності» складів кримінальних правопорушень, але зазначає, що питання слід ставити інакше: чи знаходяться норми, що містять суміжні склади, у конкуренції, чи ні. За позитивної відповіді на питання під час кваліфікації слід застосовувати правила подолання конкуренції, в іншому випадку – правила розмежування суміжних складів правопорушень[3].

У структурі КК України можна виокремити кілька суміжних із самовільним залишенням військової частини або місця служби (ст. 407) кримінально караних діянь, а саме: «Ухилення від призову на строкову військову службу, військову

---

[1] Брич Л. Суміжні склади злочинів: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 6. С. 104, 108.

[2] Там само. С. 108.

[3] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 480–481.

службу за призовом осіб офіцерського складу» (ст. 335), «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» (ст. 336), «Ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації» (ст. 336-1), «Ухилення від військового обліку або навчальних (спеціальних) зборів» (ст. 337), «Дезертирство» (ст. 408), «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом» (ст. 409), «Залишення гинучого військового корабля» (ст. 428), «Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю» (ст. 429). Деякі з них (ст. 335–337 КК України) посягають на сферу охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, відповідальність за їх вчинення передбачено в розділі XIV Особливої частини КК України[1].

З огляду на обмежений обсяг дослідження та його чітко визначений предмет, вважаємо за доцільне в контексті розмежування суміжних діянь у цій роботі акцентувати лише на кримінальних правопорушеннях проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Отже, у цьому підрозділі йтиметься про відмежування самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) від дезертирства (ст. 408 КК України), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України), залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК України) і самовільного залишення поля бою або відмову діяти зброєю (ст. 429 КК України).

Слід зауважити, що військові кримінальні правопорушення мають спільні риси, а саме: посягають на суспільні відносини, які охороняють порядок проходження військової служби в разі вчинення самовільного залишення

[1] Обиход О. В. Об’єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби як відмежувальна ознака суміжних кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14 берез. 2024 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2024. С. 374.

військової частини або місця служби та дезертирства, порушують порядок несення військової служби в разі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; пов'язані з місцем перебування спеціальних суб'єктів (військовослужбовців) під час проходження відповідного виду військової служби або у зв'язку з несенням ними обов'язків військової служби[1].

За загальноприйнятою в науці кримінального права теорією, відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень проводять за елементами їх юридичних складів – за ознаками об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони, а також за їх обов'язковими та факультативними ознаками. Тому видається доцільним провести відмежування зазначених вище кримінально караних діянь за цими критеріями.

Родовий та видовий об'єкти всіх зазначених кримінальних правопорушень є ідентичними: порядок проходження військової служби в Збройних Силах України й інших військових формуваннях щодо забезпечення перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби; порядок несення військової служби; порядок перебування на військовій службі. Предмет і потерпілий є факультативними ознаками об'єкта діянь і визнаються необов'язковими.

Об'єктивна сторона як друга відмежувальна ознака зазначених кримінальних правопорушень має такі форми:

– самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу в разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу (ст. 408 КК України);

– ухилення військовослужбовця від несення обов'язків військової служби шляхом самокалічення або шляхом симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману (ч. 1 ст. 409 КК України), відмова від несення обов'язків військової служби (ч. 2 ст. 409 КК України). Ухилення чи відмову від несення окреслених обов'язків можуть вчиняти взагалі, назавжди, протягом певного часу, постійно або тимчасово. Відмова від несення обов'язків військової служби полягає в тому, що

[1] Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2019. С. 42.

військовослужбовець відкрито, не вдаючись до обману, заявляє про своє небажання нести такі обов'язки та/або фактично припиняє їх виконувати. Тобто зазначена відмова може полягати і в бездіяльності, коли військовослужбовець хоч і перебуває на території військової частини чи в місці служби, але демонстративно не виконує обов'язків військової служби, явно ігноруючи встановлений порядок її проходження[1];

– залишення гинучого військового корабля командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, а також особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира (ст. 428 КК України). Залишення корабля – це сходження з нього на берег, інше судно, катер чи шлюпку, пліт, гелікоптер. Гинути корабель може внаслідок його бойового пошкодження, зіткнення з мілиною чи суходолом або з іншим судном, падіння на нього повітряного об'єкта, наслідком чого є виникнення пожежі чи затоплення[2];

– самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю (ст. 429 КК України) – залишення місця не тільки в окопі, а й у будь-якому бойовому порядку під час наступу чи оборони, ухилення від ведення повітряного, протиповітряного чи морського бою. Відхід із займаних позицій, ухилення від бою можуть здійснювати лише з дозволу відповідного командира (начальника), а в інших випадках вони є самовільними[3].

Відповідно до змісту цих диспозицій, усі такі діяння мають формальний склад, адже наслідки не передбачено в нормах закону. Проте в зазначених кримінальних правопорушеннях з'являються інші факультативні ознаки об'єктивної сторони, які стають обов'язковими:

– місце вчинення – військова частина або місце служби (ст. 408 КК України); гинучий військовий корабель (ст. 428 КК України); поле бою (ст. 429 КК України) – це земельна ділянка,

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 942.

[2] Там само. С. 943.

[3] Там само. С. 944.

морський чи повітряний простір, у якому ведуть бій. Наявність бою свідчить про наявність бойової обстановки[1];

– час вчинення кримінального правопорушення – час бою (ст. 429 КК), тобто проміжок, упродовж якого бій триває. Початок і закінчення часу бою здебільшого визначають наказами відповідного командира;

– спосіб вчинення – самокалічення, симуляція хвороби, підроблення документів, інший обман (ст. 409 КК України). Самокалічення – це штучне покалічення самому собі будь-якого органу чи тканини тіла, порушення їх функцій, спричинення якого-небудь захворювання або провокація загострення хронічного захворювання. Шкода здоров'ю може бути завдана вогнепальною чи іншою зброєю, сильнодіючими, отруйними речовинами, наркотичними, механічними чи термічними засобами. Самокалічення має бути суттєвим, тобто таким, що фактично унеможливлює постійне або тимчасове несення військовослужбовцем усіх або окремих обов'язків з військової служби. Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець, зображуючи певні симптоми чи синдроми, удає із себе хворого, перебільшуючи захворювання, яке в нього є насправді. Можливою є симуляція будь-яких хвороб: хірургічних, нервових, психічних, інфекційних, венеричних, симуляція отруєнь. Інший обман як форма ухилення військовослужбовця від військової служби полягає в тому, що військовослужбовець доводить до відома командира (начальника) завідомо неправдиві відомості про певні події чи обставини або свідомо замовчує їх з метою ухилитися від військової служби: подання рапорту з проханням надати короткочасну відпустку у зв'язку зі смертю близького родича, неправдиві скарги на складні сімейні стосунки, які можуть стати підставою для переведення. Іншим обманом є інша фальсифікація документів і пред'явлення їх командиру як справжніх[2];

– час – бій (ст. 429 КК України).

Суб'єкт зазначених правопорушень спеціальний, ним може бути лише військовослужбовець, зокрема командир військового корабля, старший помічник командира корабля,

[1] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. С. 942.

[2] Там само.

якщо під час загибелі корабля саме він командує кораблем, інший військовослужбовець, який входить до складу команди корабля.

Суб'єктивна сторона характеризується лише умисною формою вини. Дезертирство має обов'язковою ознакою мотив – назавжди ухилитися від військової служби. В. О. Бугаєв вважає, що для розмежування військових і загальнокримінальних правопорушень використовують мотив, а мета є відмежувальною ознакою одного військового кримінального правопорушення від іншого[1]. Мету й мотив спеціально зазначають у диспозиціях норм КК України для відмежування суміжних кримінально караних діянь.

Серед усіх зазначених суміжних кримінально караних діянь самовільне залишення військової частини або місця служби має найбільше схожих ознак із дезертирством. Відмінність між цими діяннями полягає в змісті суб'єктивної сторони, оскільки дезертирство вчиняють з метою ухилення від військової служби: військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагається зовсім виключити себе зі сфери військово-службових відносин. За наявності такої мети фактична тривалість самовільної відсутності військовослужбовця не має значення[2].

Із суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом: винний усвідомлює, що він незаконно залишає військову частину або місце служби чи не з'являється у встановлений термін у військову частину або до місця служби, передбачає (допускає) настання суспільно небезпечних наслідків від свого протизаконного діяння і бажає в такий спосіб ухилитися від несення військової служби. Мета повністю ухилитися від військової служби – обов'язкова ознака дезертирства, і це та вирішальна ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки військовослужбовець має намір

[1] Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. С. 142.

[2] Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2019. С. 142.

зовсім ухилитися від військової служби[1]. Об'єктивними фактами, які підтверджують наявність у винного такого умислу, можуть бути: придбання правопорушником підроблених документів або цивільного одягу, щоб замаскувати своє становище військовослужбовця, проживання на нелегальному становищі, під чужим прізвищем, улаштування на роботу, поведінка під час затримання[2].

Дезертирство вчиняють з метою ухилення від військової служби: військовослужбовець припиняє несення військової служби, не маючи на те законних підстав, намагаючись повністю позбавитися військово-службових правовідносин. У разі самовільного залишення частини або місця служби мета особи – тимчасово припинити виконання обов'язків щодо військової служби та через певний проміжок часу повернутися в частину для подальшого проходження військової служби[3].

Саме суб'єктивні ознаки є вирішальними під час розмежування самовільного залишення військової частини або місця служби та діянь, передбачених ст. 408 і 409 КК України. Це спеціальна мета: у разі дезертирства – ухилитися від військової служби, у разі ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом – ухилитися від несення обов'язків військової служби. Причому об'єктивно діяння, передбачені ст. 407 і 408 КК України, є тотожними, а за ст. 409 КК хоча й особа посягає на той самий видовий об'єкт – порядок проходження військової служби, однак робить це в іншій формі: вчиняє самокалічення, симулює хворобу, підробляє документи, вдається до іншого обману[4].

---

[1] Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2019. С. 143.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 159.

[3] Дмитренко Н. А. Дезертирство: кримінально-правовий аналіз і проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 137.

[4] Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 513.

М. М. Карпенко вважає, що як дезертирство слід кваліфікувати дії військовослужбовця, який засуджений до покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні й там відбуває покарання, перебуває на гауптвахті Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, якщо він з метою ухилення від військової служби здійснює втечу[1].

Тому необхідно конкретизувати деякі статті КК з розмежуванням дезертирства та самовільного залишення військової частини або місця служби. Відповідно до чинних норм КК України, сьогодні для визнання самовільного залишення частини дезертирством необхідно з'ясувати: військовослужбовець залишив розташування частини з метою тимчасово ухилитися від служби чи з метою зовсім її уникнути. Часто, зазначає М. І. Хавронюк, голослівного твердження військовослужбовця про його намір повернутися до частини достатньо для того, щоб визнати умисел на дезертирство недоведеним і вчинене перекваліфікувати. Тому науковець пропонує виключити з КК України відповідальність за дезертирство, а самовільне залишення частини визнавати кваліфікованим лише за ознакою його тривалості понад місяць. Крім того, для успішної боротьби із фактами довготривалого ухилення військовослужбовців від служби було б доцільно виключити кримінальну відповідальність за самовільне залишення частини у випадку, наприклад, коли протягом тижня після залишення частини військовослужбовець добровільно з'явиться в правоохоронні органи та зробить офіційну заяву про причини вчинення ним злочину[2].

Отже, самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) відмежовується від зазначених суміжних військових кримінальних правопорушень за ознаками об'єктивної сторони (діяння, місце, час, спосіб) і такими ознаками суб'єктивної сторони, як мотив і мета діяння.

---

[1] Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2019. С. 160.

[2] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 142–143.

3.3. Особливості покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби

Відповідно до чинної редакції ст. 407 КК України, її кримінально-правові санкції передбачають такі види й розміри покарання:

– тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років (ч. 1 ст. 407 КК України);

– штраф від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службове обмеження на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років (ч. 2 ст. 407 КК України);

– позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч. 3 ст. 407 КК України);

– позбавлення волі на строк від трьох до семи років (ч. 4 ст. 407 КК України);

– позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 5 ст. 407 КК України).

Отже, санкції, що передбачають покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби, охоплюють чотири види покарання:

– тримання в дисциплінарному батальйоні на строк до двох років;

– штраф від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– службове обмеження на строк до двох років;

– позбавлення волі на строк до трьох років (ч. 1, 2 ст. 407 КК України), від двох до п'яти років (ч. 3 ст. 407 КК України); від трьох до семи років (ч. 4 ст. 407 КК України); від п'яти до десяти років (ч. 5 ст. 407 КК України).

Відповідно до положень ст. 62 КК України, покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначають військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за

призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК України, а також якщо суд, ураховуючи обставини справи й особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не довше ніж два роки триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не можуть застосовувати до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі[1].

Зміст ст. 62 КК України, що регламентує особливості застосування тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, двічі зазнавав змін у частині розширення кола суб'єктів, до яких можуть призначати цей вид покарання. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав і покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 року № 158-VIII до суб'єктів, стосовно яких може бути призначено аналізований вид покарання, були віднесені військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, особи офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особи офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок)[2]. Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» від 30 березня 2021 року № 1357-IX, коло осіб, до яких можуть застосовувати тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, розширено шляхом віднесення до зазначеної категорії осіб

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

[2] Закон України від 5 лют. 2015 р. № 158-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64.

військовослужбовців, призваних на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період[1].

Крім положень Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів, призначення й відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців урегульовано ще двома нормативно-правовими актами, які регламентують порядок здійснення виконання зазначеного виду покарання і тлумачать його зміст. Ідеться про наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» від 4 червня 2021 року № 155[2] і постанову Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» від 28 грудня 1996 року № 15[3].

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовують переважно у випадках вчинення ними кримінальних проступків чи нетяжких злочинів, коли суд, ураховуючи обставини справи й особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не довше ніж два роки триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк, тобто засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах спеціальної військової частини. Це покарання може бути застосовано до військовослужбовців, які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини, за умови, що суд, ураховуючи особу винного й

[1] Закон України від 30 берез. 2021 р. № 1357-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text.

[2] Наказ Міністерства оборони України від 4 черв. 2021 р. № 155 «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1124-21#Text.

[3] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 груд. 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96#Text.

обставини, що пом'якшують покарання та знижують ступінь тяжкості, дійде висновку про можливість його призначення[1].

Сутність покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців полягає в тому, що осіб, які відбувають у ньому покарання, у примусовому порядку ізолюють від суспільства в умовах проходження військової служби, примусово направляють в особливу військову частину – дисциплінарний батальйон чи дисциплінарну роту. Відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні передбачає виправлення та перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці та військової служби, суворого додержання ними Конституції, законів України, Військової присяги й статутів Збройних Сил України, запобігання вчиненню ними нових кримінальних та інших правопорушень[2].

Особливість цього покарання полягає також у тому, що його відбування поєднується з виконанням обов'язків військової служби: засуджений, відбуваючи цей вид покарання, продовжує бути військовослужбовцем і не виключається зі сфери військово-службових відносин. Тобто в умовах дисциплінарного батальйону вплив на засуджених охоплює виправлення і перевиховання їх як військовослужбовців Збройних Сил України.

М. І. Карпенко вважає, що перебування в дисциплінарній військовій частині є гуманнішим покаранням, ніж позбавлення волі, оскільки засуджені відбувають покарання у звичайному оточенні, не підпадають під вплив досвідченіших осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, підпорядковуються статутам Збройних Сил України, а не нормам Кримінально-виконавчого кодексу України[3].

---

[1] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 груд. 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96#Text.

[2] Наказ Міністерства оборони України від 4 черв. 2021 р. № 155 «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1124-21#Text.

[3] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 194.

Цей вид покарання не застосовують до осіб, які визнані не придатними до військової служби за станом здоров'я, про що йдеться і в п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» від 28 грудня 1996 року № 15[1]: недопустимо призначати покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, які визнані не придатними до військової служби за станом здоров'я. З цих самих підстав це покарання, зазначає М. М. Сенько, не слід призначати особам, які самовільно залишили військову частину або місце служби під час проходження строкової військової служби, але на момент розгляду справи в суді були звільненими зі служби[2]. Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні не застосовують до осіб, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі; до яких поряд із покаранням за вчинений злочин застосовують примусове лікування від алкоголізму або наркоманії[3].

За загальним правилом, час відбуття аналізованого виду покарання до строку військової служби не зараховують. Після його відбуття та звільнення з дисциплінарного батальйону військовослужбовців направляють для подальшого проходження служби в ті підрозділи, де вони проходили службу до засудження.

Засудженим до тримання в дисциплінарному батальйоні в передбачених законом випадках можуть призначати додаткові покарання, передусім позбавлення військового звання, зокрема на термін, що перевищує час відбування основного покарання. Засуджених військовослужбовців, які відбули покарання – тримання в дисциплінарному батальйоні або були достроково

---

[1] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 груд. 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96#Text.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 96.

[3] Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 груд. 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-96#Text.

звільнені від цього виду покарання, визнають такими, що не мають судимості[1].

Найскладнішим питанням, щодо якого є діаметрально протилежні позиції, на думку С. О. Харитонова, залишається доцільність наявності в системі покарань тримання в дисциплінарному батальйоні[2].

Прихильники наявності тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців у системі покарань вважають, що будь-які зміни в нормуванні питань, пов'язаних з інститутом покарання, мають бути науково обґрунтованими з використанням достатньої емпіричної бази[3]. На думку О. М. Сарнавського, усунення із системи покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців унеможливлює застосування альтернативного більш м'якого покарання, ніж позбавлення волі на певний строк. Відповідно до змісту ст. 62 КК України, суд може призначити покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовцю строкової служби, якого притягують до відповідальності за тією нормою КК, санкція якої не містить аналізованого виду покарання. У такому разі суд спочатку призначає особі покарання у виді позбавлення волі, а потім, з огляду на обставини справи й особу засудженого, приймає рішення про заміну призначеного виду покарання на тримання в дисциплінарному батальйоні[4]. У разі виключення із системи покарань тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців суд буде позбавлений можливості здійснювати таку заміну: застосовувати до засуджених військовослужбовців строкової служби замість позбавлення волі

[1] Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. С. 98.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 268.

[3] Сарнавський О. М. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання. *Право України.* 2012. № 3–4. С. 447.

[4] Там само. С. 448.

менш суворий вид покарання, яким є тримання в дисциплінарному батальйоні[1].

Крім того, зазначені зміни погіршуватимуть становище військовослужбовців строкової служби й у частині, що стосується питань погашення судимості, адже згідно зі ст. 89 КК України особи, які відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, вважають такими, що не мають судимості. Такі дії суперечитимуть обраному Україною курсу на подальшу гуманізацію системи покарання, одним із принципів якого є широке застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі[2].

Ю. В. Сокоринський, посилаючись на високий ступінь ефективності аналізованого виду покарання через низький рівень рецидивів кримінальних правопорушень, висловлював тезу про необхідність збереження тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців у системі покарань КК України[3]. Згідно зі статистичними даними Головного управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, абсолютна більшість колишніх засуджених (близько 90 %), які відбули такий вид покарання, не тільки не вчиняють нових кримінальних правопорушень, а й не допускають порушень військової дисципліни загалом[4]. Водночас слід

---

[1] Сарнавський О. М. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання. *Право України.* 2012. № 3–4. С. 448.

[2] Сарнавський О. М. Теоретичні та прикладні проблеми призначення та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Теоретичні та практичні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). Луганськ, 2012. С. 460.

[3] Сокоринський Ю. В. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 176; Сокоринський Ю. В. Покарання у виді тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні є ефективним засобом виправлення засуджених військовослужбовців. *Влада. Людина. Закон*. 2009. № 7. С. 42.

[4] Сокоринський Ю. В. Спеціальні військово-виправні установи. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф*. (Бровари, 11–12 лют. 2010 р.). Бровари, 2010. С. 64.

ураховувати наявність реальної можливості відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, а також те, яке значення має показник відсутності рецидивів серед військовослужбовців, що відбули таке покарання за вчинення військових кримінальних правопорушень[1].

Натомість В. М. Куц зауважує, що перетворення військових частин на місця відбування покарання в демократичній державі неприпустиме[2]. І. Б. Мединський акцентує на переконливості аргументів науковців щодо втрати дисциплінарним батальйоном потенціалу виконання карних, виправних і превентивних функцій[3]. Поділяючи такі аргументи, С. О. Харитонов аргументує відсутність підстав відбування тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців в установі, що підпорядкована Міністерству оборони, різними категоріями військовослужбовців[4].

С. О. Харитонов дійшов висновків, що внаслідок відсутності реальної можливості відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців його виключення із системи покарань і заміна у відповідних статтях розділу XIX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» на альтернативні, більш м'які покарання, аніж позбавлення волі на певний строк, не посилять відповідальність військовослужбовця, а навпаки, будуть

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 270.

[2] Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків : Ксілон, 1999. С. 32.

[3] Медицький І. Б. Відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: сучасні реалії: *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків, 2013. С. 684.

[4] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 272.

пом'якшувати її, що засвідчуватиме гуманізм державної політики в питаннях застосування покарання[1].

Розглядаючи протилежний шлях вирішення проблемних питань відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, С. О. Харитонов пропонує низку кроків організаційно-правового характеру, спрямованих на вдосконалення саме процесу відбування цього виду покарання, починаючи із заміни назви дисциплінарного батальйону на дисциплінарну військову частину, укомплектування особовим складом і розширення дисциплінарних військових частин; збільшення чисельності дисциплінарних батальйонів для набуття можливості військовослужбовцям відбувати покарання в нормальних умовах; необхідності виведення військових частин з підпорядкування Міністерства оборони України з подальшим їх підпорядкуванням центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань і пробації; створення умов для окремого відбування покарання військовослужбовцями рядового, сержантського й офіцерського складу[2].

З огляду на особливий період, у якому країна знаходиться з 2014 року, військовий період з 2022 року, зміни організаційно-правового характеру, спрямовані на вдосконалення саме процесу тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, є надзвичайно актуальним.

Отже, дискусії щодо виключення чи збереження покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців зводяться до такого[3]. Серед аргументів щодо збереження такого виду покарання пропонують такі: а) високий ступінь ефективності цього виду покарання; б) низький рівень рецидивів; в) більша гуманність перебування в дисциплінарному батальйоні, ніж позбавлення волі, що полягає у відбуванні покарання у звичному оточенні,

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 272.

[2] Там само. С. 272–273.

[3] Матюшенко О. І. Деякі питання щодо покарань військовослужбовців. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 1. С. 83. DOI: https://doi.org/10.59226/2786-6920.1.2024.80-86.

відсутності негативного впливу досвідченіших злочинців, підпорядкування загальновійськовим статутам, а не нормам Кримінально-виконавчого кодексу України[1].

Серед аргументів щодо виключення тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців з норм КК зазначають: а) неприпустимість перетворення військових частин на місця відбування покарання; б) втрата дисциплінарним батальйоном потенціалу виконання карних, виправних і превентивних функцій; в) неконституційність тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, адже до завдань Збройних Сил України виконання покарання не належить; г) відсутність підстав відбування покарання різними категоріями військовослужбовців в установі, що підпорядкована Міністерству оборони України.

Проте, з огляду на законодавчу заборону призначати військовослужбовцям громадські (ст. 56 КК України) та виправні (ст. 57 КК України) роботи, а також обмеження волі (ст. 61 КК України), перелік покарань, що є більш м'яким, ніж позбавлення волі, фактично зводиться до штрафу (ст. 53 КК України), щодо якого нижче будуть викладені пересторогі, й арешту (ст. 60 КК України), максимальний строк якого (6 місяців) у рази менший, ніж тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Передбачений у системі покарань, визначеній кримінальним законодавством України, вид покарання – тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, що застосовують суди до військовослужбовців строкової служби, є дієвим й ефективним видом покарання. У зв'язку з його застосуванням відбуваються позитивні зміни в поведінці засудженої особи, який стає на шлях виправлення та не вчиняє нових злочинів, чим і досягають мети покарання як заходу примусу, що застосовують від імені держави[2]. З огляду на викладене вище, доцільним є збереження в структурі КК України покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

---

[1] Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. С. 53.

[2] Сарнавський О. Воєнна безпека як соціальне благо (кримінально-правовий аспект). *Право України*. 2016. № 5. С. 138.

Зазначене засвідчує практика застосування цього виду покарання до військовослужбовців. Зокрема, *у справі № 953/11461/23 Київського районного суду м. Харкова встановлено, що Х., відповідно до наказу командира військової частини від 3 червня 2022 року № 70, призначений водієм 3-го стрілецького взводу 2-ї стрілецької роти військової частини та вважається таким, що з 3 червня 2022 року прийняв справи та посаду й приступив до виконання обов'язків за посадою. Х. 8 серпня 2022 року під час проходження військової служби, діючи умисно, без дозволу командування та поважних причин, в умовах воєнного стану, тимчасово вирішив ухилитися від проходження військової служби та провести час на власний розсуд і не з'явився до місця несення служби. У період з 8 серпня 2022 року до 25 жовтня 2023 року Х. перебував поза межами території пункту постійної дислокації військової частини та проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби та без поважних причин. Дії Х. було кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України: нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинене в умовах воєнного стану, вчинене військовослужбовцем (крім строкової служби).*

З огляду на положення ст. 69 КК України, з якої вбачається, що за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, ураховуючи особу винного, суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. На підставі викладеного Х. було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на два роки. На підставі ст. 62, 69 КК України суд замінив основне покарання у виді позбавлення волі строком на два роки на тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців строком на два роки.

Обставинами, які пом'якшують покарання Х., визнані щире каяття, яке полягає в повному визнанні своєї вини обвинуваченим, осуду своїх дій, наявності відчуття жалю за вчинене, розуміння наслідків своїх дій, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, з огляду на поведінку обвинуваченого під час досудового розслідування. Суд

урахував, що за умов широкомасштабної збройної агресії рф щодо України та введеного воєнного стану відбування Х. покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців відповідатиме суспільним інтересам й інтересам держави[1].

Штраф як вид покарання регламентують положення ст. 53 КК України, де зазначено, що це грошове стягнення, яке накладає суд у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК України, з огляду на положення ч. 2 ст. 53 цього Кодексу . Штраф є найлегшим видом покарання[2].

Слід зауважити, що до 22 листопада 2018 року розмір штрафу в санкції ч. 2 ст. 407 КК України обмежувався ста неоподатковуваними мінімумами доходів громадян (НМДГ). У грошовому еквіваленті, з огляду на положення ст. 5 підрозділу 1 «Особливості справляння податку на доходи фізичних осіб» розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України й відповідно до ч. 5 ст. 22 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», сума НМДГ, яку використовують для визначення суми штрафу, є 17 грн. Отже, максимальний розмір штрафу за вчинення аналізованого діяння становив 1700 грн.

Лише після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII санкція набула остаточного вигляду, передбачивши штраф у розмірі від однієї тисячі до чотирьох тисяч НМДГ[3]. Відповідно до зазначених грошових розрахунків, максимальна межа

[1] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 22 груд. 2023 р. у справі № 953/11461/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115867168.

[2] Обиход О. В. Штраф як вид покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 129–131.

[3] Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=407#w1_1.

покарання у вигляді штрафу в санкції ч. 2 ст. 407 КК України становить від 17 000 грн до 68 000 грн.

Відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України, штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. У контексті аналізованої статті штраф передбачається лише як основне покарання, санкція ст. 407 КК не передбачає жодних додаткових видів покарання. Хоча в науковій літературі є і протилежна позиція, згідно з якою штраф як додаткове покарання можуть призначати і у випадках звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі положень ст. 75–77 КК України[1].

Згідно з ч. 4 ст. 53 КК України, зважаючи на майнове становище особи, суд може призначити штраф із розстрочкою виплати частинами строком до одного року.

Слід зазначити, що питання призначення штрафу як основного покарання в порядку заміни невідбутої частини покарання у виді обмеження або позбавлення волі більш м'яким на підставі ст. 82 КК України, у разі призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено законом, на підставі ч. 1 ст. 69 КК України, а також заміни несплаченої суми штрафу в межах дисертаційного дослідження вивчав М. М. Сенько, сформулювавши науково обґрунтовані висновки[2]. Тому повторювати особливості механізму регулювання окреслених питань видається недоцільним.

У санкції ч. 2 ст. 407 КК України штраф як вид покарання передбачено для спеціального суб'єкта – військовослужбовця (крім строкової служби). У попередніх підрозділах роботи ми детально аналізували особливості суб'єкта цього кримінального правопорушення, на підставі чого доходимо висновку, що призначення штрафу спеціальному суб'єкту – військовослужбовцю (крім строкової служби) прирівнюється до призначення штрафу загальному суб'єкту кримінального правопорушення.

---

[1] Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.] ; за ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. С. 104.

[2] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 147.

Єдиним винятком є ситуація, описана в ч. 5 ст. 53 КК України, де йдеться про неможливість сплати штрафу в розмірі не більше ніж 3000 НМДГ і відсутність підстав для розстрочки його виплати, у зв'язку з чим суд може замінити несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт з розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством НМДГ або виправними роботами з розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством НМДГ, але на строк не довше ніж два роки. Це положення КК не може бути застосоване до військовослужбовців, оскільки, згідно зі змістом ч. 2 ст. 57 КК України, виправні роботи не призначають військовослужбовцям. Натомість ч. 3 ст. 56 КК України регламентує, що громадські роботи не призначають військовослужбовцям строкової служби. У зв'язку з тим, що військовослужбовці строкової служби не є суб'єктами норми, яка описує суспільно небезпечне діяння в ч. 2 ст. 407 КК України, можна дійти висновку, що положення ч. 5 ст. 53 КК України в частині заміни несплаченої суми штрафу покаранням у виді громадських робіт з розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством НМДГ до військовослужбовців (крім строкової служби) допускається.

Крім того, штраф можуть призначати за корисливі кримінальні правопорушення. Натомість діяння, передбачене ст. 407 КК України, не є корисливим, тому логічним є висновок про виключення штрафу з кола покарань ч. 2 ст. 407 КК України, тим паче що спеціальне покарання у виді службового обмеження військовослужбовців також чинить негативний економічний вплив на суб'єкта кримінального правопорушення.

Проте в судовій практиці трапляються випадки призначення винним за вчинення цього кримінального правопорушення покарання у вигляді штрафу.

У справі № 335/5050/22 Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя встановлено, що Б., будучи військовослужбовцем військової служби за контрактом та проходячи її на посаді кулеметника десантно-штурмового відділення у військовому званні «матрос», 15 листопада 2021 року, діючи в умовах особливого періоду, залишив військову частину, свої обов'язки не виконував, час проводив на власний розсуд, заходів до повернення до військової частини не вживав і

про своє місцезнаходження до органів командування органам військового і цивільного управління не повідомляв, незаконно перебуваючи за межами військової частини до 12 листопада 2022 року. Отже, у період з 15 листопада 2021 року до 12 липня 2022 року матрос Б. умисно, без поважних причин обов'язки військової служби не виконував, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби та не вживаючи жодних заходів до з'явлення до місця несення військової служби за наявності реальної можливості для цього.

Зазначені дії матроса Б. кваліфіковані за ч. 4 ст. 407 КК України як самовільне залишення військовослужбовцем місця служби, вчинене в умовах особливого періоду. До Б. було призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України у виді штрафу розміром 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 17 000 (сімнадцять тисяч) гривень[1].

Відповідно до положень ст. 58 КК України, покарання у виді службового обмеження застосовують до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК, а також у випадках, коли суд, ураховуючи обставини справи й особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не довше ніж два роки призначити службове обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадять відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, строк не зараховують в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання[2].

У системі покарань, передбачених ст. 51 КК України, службові обмеження військовослужбовців розміщені між виправними роботами (ст. 57) і конфіскацією майна (ст. 59) та є

[1] Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 20 жовт. 2023 р. у справі № 335/5050/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114305655.

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-ІІІ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

основним видом покарання (ч. 1 ст. 52 КК України). Згідно із законодавчою забороною, зазначає М. М. Сенько, можливість призначення службових обмежень для військовослужбовців строкової служби виключається, тому такий вид покарання не може бути призначено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК України[1].

Деякі вчені вважають, що обмеження для військовослужбовців фактично є спеціальним (модифікованим) видом виправних робіт, введення такого виду покарання не можна вважати аномальним явищем для системи комплектації армії.

С. О. Харитонов виокремлює три основні напрями службових обмежень для військовослужбовців: 1) втрата військовослужбовцем права самостійно звільнитися з військової служби й обрати собі інше місце працевлаштування, що є обмеженням прав людини і громадянина, закріпленого в ст. 43 Конституції України: кожен має право на працю, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; 2) втрата можливості бути підвищеним за посадою чи у військовому званні. Строк покарання не зараховують у вислугу років для присвоєння чергового військового звання; 3) обов'язок із суми грошового забезпечення відраховувати в дохід держави від десяти до двадцяти відсотків[2].

Інші обмеження для військовослужбовця (звільнення з військової служби, зниження в посаді чи у військовому званні, позбавлення пільг і надбавок) не належать до змісту аналізованого покарання й не можуть бути застосовані. Відпустки, які надають військовослужбовцям на загальних підставах, не можуть бути обмежені, натомість їх термін зараховують у строк покарання[3].

Ще однією особливістю службових обмежень для військовослужбовців, як і для іншого виду покарання – тримання військовослужбовця в дисциплінарному батальйоні, є

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 144.

[2] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 262–263.

[3] Там само. С. 263.

можливість бути звільненим від покарання у разі визнання військовослужбовця військово-лікарською комісією не придатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або не придатними до військової служби в мирний час[1].

Випадки призначення цього виду покарання в судовій практиці відомі. Зокрема, *вироком Болградського районного суду Одеської області від 22 грудня 2023 року у справі № 497/2643/23 Р. визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України. Р. 2 березня 2022 року було призвано на службу в межах мобілізації. 12 жовтня 2022 року відповідно до наказу командира військової частини по стройовій частині від 11 жовтня 2022 року № 281 Р. був направлений на лікування до лікувального закладу – Військово-медичного клінічного центру Південного регіону, після лікування з якого він мав повернутися до розташування військової частини. Проте Р. у порушення вимог низки законодавчих актів, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки й бажаючи їх настання, з метою тимчасово ухилитися від обов'язків військової служби, в умовах воєнного стану до зазначеного лікувального закладу не прибув й ухилявся від проходження військової служби до 22 лютого 2023 року, проводячи час на власний розсуд, не пов'язуючи його з обов'язками військової служби. Дії Р. кваліфіковані за ч. 5 ст. 407 КК України: нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинене в умовах воєнного стану, вчинене військовослужбовцем.*

З огляду на те, що Р. є діючим військовослужбовцем, проходить службу на передовій на Херсонському напрямку, бажає і надалі служити, захищати Україну й бути корисним державі Україна, суд вважає за можливе призначити покарання у виді двох років позбавлення волі із застосуванням ст. 69 КК України та згідно зі ст. 58 КК України замість позбавлення волі призначити службове обмеження для

[1] Матюшенко О. І. Службові обмеження для військовослужбовців: сутність і специфіка. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки (Київ, 23 трав. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України. 2023. С. 255.

військовослужбовців строком на два роки з відрахуванням двадцяти відсотків із суми грошового забезпечення в дохід держави[1].

В іншому випадку винній особі також було призначено покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців. *Вироком Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 20 грудня 2023 року у справі № 650/2428/23 С. було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України.*

Будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією, молодший сержант С., достовірно знаючи свої обов'язки, передбачені законодавством, яке регламентує порядок виконання військового обов'язку та проходження військової служби, маючи можливість належно їх виконувати, свідомо допустив їх порушення, 23 листопада 2022 року самовільно залишив місце служби, а саме базовий табір військової частини. У період з 23 листопада 2022 року до 25 жовтня 2023 року молодший сержант С. без поважних причин обов'язки військової служби не виконував, до військової частини безпідставно не прибував, проводив час на власний розсуд, не пов'язуючи його з виконанням обов'язків військової служби та не вживаючи жодних заходів для з'явлення у військову частину, звернення до правоохоронних або інших державних органів чи органів військового управління, за наявності реальної можливості для цього. Документів, які підтверджували б поважність і законність відсутності на військовій службі, до військової частини не надавав.

Дії С. правильно кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України як самовільне залишення місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), вчинене в умовах воєнного стану.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 69 КК України, за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, з огляду на особу винного, суд може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК або

[1] Вирок Болградського районного суду Одеської області від 22 груд. 2023 р. у справі № 497/2643/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/115884618.

перейти до іншого більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті Особливої частини КК України. Суд ураховує зміст ст. 58 КК України, а саме: покарання у виді службового обмеження застосовують до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК, а також у випадках, коли суд, ураховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження чи позбавлення волі на строк не довше ніж два роки призначити службове обмеження на той самий строк.

Суд вважає за можливе за наявності пом'якшуючих обставин, які істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, призначити покарання у виді позбавлення волі на два роки із застосуванням ст. 69 КК України та згідно зі ст. 58 КК України замість призначеного покарання призначити службове обмеження для військовослужбовців на строк два роки з відрахуванням із суми грошового забезпечення 20 % у дохід держави[1].

Проте навіть під час побіжного ознайомлення з такими вироками стає очевидним, що в першому випадку винний ухилявся від військової служби протягом 4,5 місяців, в іншому випадку – 11 місяців. Решта обставин вчинення кримінального правопорушення, включно з видом і розміром покарання, є ідентичними. Видається необхідним акцентувати на доцільності призначення такого виду покарання залежно від терміну ухилення від військової служби.

Не слід оминати увагою цікаві законодавчі пропозиції до чинного КК України з питань, які становлять коло наших наукових інтересів. Ідеться про проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України», реєстр. № 4712 від 16 квітня 2014 року, з прийняттям якого пропонується запровадження низки законодавчих новацій щодо кримінально-правових санкцій та покарань, які їх

[1] Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 20 груд. 2023 р. у справі № 650/2428/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115793631.

наповнюють[1]. Зокрема, законопроєкт пропонував подальше поширення такого виду покарання, як службові обмеження, зі зміною його назви із «службових обмежень для військовослужбовців» на «службові обмеження». Чинність цього покарання мала поширюватися на осіб, які мають спеціальні звання та правовий статус, близький до статусу військовослужбовців, а також на державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування (крім суддів). Покарання у виді службових обмежень слід було відбувати за місцем служби засудженого.

Його зміст передбачав такі аспекти: а) із суми заробітку або грошового забезпечення засудженого до службових обмежень мали провадити відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від десяти до двадцяти відсотків за проступки й від двадцяти до тридцяти відсотків за злочини; б) під час відбування цього покарання засуджений не міг бути підвищений за посадою, у військовому чи спеціальному званні (ранзі, чині); в) строк покарання не має зараховуватися в строк вислуги років для присвоєння чергового військового чи спеціального звання (рангу, чину)[2].

Вказана законодавча ініціатива дублювала б сутність покарання у виді виправних робіт: як і виправні роботи, службові обмеження за своїм змістом нагадували штраф із розстрочкою до трьох років, а відмінність між ними полягала б лише в колі суб'єктів їх застосування.

Крім того, під час аналізу вироків за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, виявлено, що суди за відсутності в санкціях ст. 407 КК України покарання у вигляді арешту часом за вчинення такого діяння призначають і його. *Згідно з вироком Зарічного районного суду м. Суми від 17 січня 2023 року (справа № 591/317/23), С., будучи військовослужбовцем військової служби за мобілізацією, проходячи військову службу в умовах воєнного стану, діючи з прямим умислом, з мотивів небажання виконувати обов'язки військової служби та з метою*

[1] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» : URL: https://w1.c1.rada.gov.ua.

[2] Там само.

тимчасового незаконного ухилення від неї, 21 жовтня 2022 року не з'явився без поважних причин вчасно на службу після добового наряду до прикордонного загону Державної прикордонної служби України. С. без поважних причин обов'язки військової служби з 21 жовтня 2022 року до 7 грудня 2022 року не виконував, будь-яких заходів для повернення на службу та продовження несення відповідних обов'язків у зазначений період часу не вживав. Дії С. кваліфіковано за ч. 5 ст. 407 КК України, оскільки він, будучи військовослужбовцем, не з'явився зі звільнення вчасно на службу без поважних причин в умовах воєнного стану.

Під час призначення покарання суд, ураховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу обвинуваченого (відсутність судимості й неперебування на обліку в нарко- та психдиспансерах, наявність позитивної характеристики, утримання малолітньої дитини й особи похилого віку, участь у бойових діях, повне визнання вини, активне сприяння розкриттю вчиненого, щире каяття та відсутність обставин, що обтяжують покарання), вирішив застосувати положення ст. 69 КК України та перейти до іншого, більш м'якого покарання, не зазначеного в санкції ч. 5 ст. 407 КК України, а саме: у виді арешту, який повинен відбувати як військовослужбовець на гауптвахті на строк 4 місяці[1].

Стосовно покарання у вигляді позбавлення волі слід зазначити, що в санкціях за вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби є чотири варіанти, які передбачають позбавлення волі: до трьох років (ч. 1, 2 ст. 407 КК України), від двох до п'яти років (ч. 3 ст. 407); від трьох до семи років (ч. 4 ст. 407); від п'яти до десяти років (ч. 5 ст. 407 КК України). Попри постійні й серйозні дискусії в науковій літературі про зниження попереджувального впливу покарання завдяки схожій побудові санкцій, аргументаціям щодо необхідності такої побудови санкцій, коли вища її межа за простий злочин має бути одночасно нижчою межею за

[1] Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 17 січ. 2023 р. у справі № 591/317/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108445083.

кваліфікований[1], фактичне встановлення інтервалу між нижчими та верхніми межами покарання у вигляді позбавлення волі не обумовлюється жодними закономірностями, її здійснюють, на жаль, фактично наосліп. Поширеною є думка, що саме на законодавчій класифікації кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України) мають ґрунтуватися побудова санкцій і визначення інтервалу між нижчими та верхніми строками позбавлення волі[2], адже класифікація кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості повинна бути основною під час побудови санкції норми закону. Тому ми поділяємо позицію Т. І. Слуцької щодо взяття за основу під час побудови санкцій Особливої частини КК України положень ст. 12[3].

Пропозиції щодо необхідності запровадження в законодавстві України так званих типових санкцій, які передбачали б не лише типові покарання, а і їх поєднання з іншими основними видами покарання, стають дедалі популярнішими в наукових дебатах: для позбавлення волі на певний строк пропонується встановити шість ступенів санкцій: від 1 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 8 років, від 8 до 10 років, від 10 до 13 років, від 13 до 15 років[4].

Крім того, слід акцентувати на змісті ч. 1 ст. 58 КК України, за яким «покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК, а також у випадках, коли суд, ураховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк». Вважаємо, що це

[1] Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. С. 201.

[2] Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. С. 177.

[3] Там само.

[4] Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография. Одесса : Юрид. лит., 2011. С. 584.

положення КК України дає підстави для зменшення покарання у вигляді позбавлення волі в санкції ч. 1 і 2 ст. 407 КК України, передбачивши максимальний строк не три роки, а два. Така необхідність обумовлена можливістю заміни покарання у вигляді позбавлення волі до 2 років покаранням у вигляді службового обмеження. Тому пропонується санкції викласти в такому вигляді «або позбавлення волі на строк до двох років».

Практика засвідчує, що до військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення, не завжди слід застосовувати позбавлення волі. Нерідко виправлення винних може бути досягнуто без ізоляції в кримінально-виконавчих установах, за збереження їх у лавах військових формувань. Саме тому на момент її озвучення закономірною виглядала пропозиція М. М. Сенька щодо необхідності введення в санкцію ч. 3 ст. 407 КК України альтернативних, більш м'яких видів покарань, які передбачали б можливість їх застосування до різних категорій військовослужбовців, оскільки покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років не завжди відповідає суспільній небезпечності цього кримінального правопорушення. Такими видами покарань, на його думку, могли б бути тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців на строк до двох років і службові обмеження для військовослужбовців на строк до двох років, що дало б змогу ефективніше досягати мети покарання і застосовувати альтернативні покарання до всіх категорій військовослужбовців[1]. За загальної позитивної тенденції ця пропозиція нині втрачає сутність через фактичне зрівняння санкцій ч. 2 ст. 407 КК України (основний склад кримінального правопорушення) та ч. 3 ст. 407 КК (кваліфікований склад кримінального правопорушення), адже не може в різних за ступенем суспільної небезпечності кримінальних правопорушеннях бути передбачено покарання в однакових розмірах.

Зазначене засвідчують і результати опрацювання вироків за кримінальними провадженнями, завдяки чому встановлено, що в більшості випадків засудження особи до конкретного

[1] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. С. 148.

терміну покарання у вигляді позбавлення волі суди на підставі положень ст. 75, 76 КК України приймають рішення про звільнення таких засуджених від відбування покарання з випробуванням і встановленням іспитового строку. Зокрема, *вироком Калинівського районного суду Вінницької області від 27 березня 2019 року у справі № 132/886/19 встановлено, що Н. вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 407 КК України. Н. був призваний до лав ЗСУ, 16 травня 2016 року уклав контракт про проходження громадянами України військової служби в ЗСУ. Відповідно до наказу від 10 листопада 2017 року № 251, старший солдат Н. був направлений до постійного місця проходження служби, але з метою незаконно ухилитися від військової служби без поважних причин, в умовах особливого періоду, маючи об'єктивну можливість прибути вчасно на військову службу, не з'явився 13 листопада 2017 року до військової частини. Його дії було кваліфіковано як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 407 КК України. Н. призначено покарання у виді позбавлення волі на строк два роки шість місяців. На підставі ст. 75, 76 КК України прийнято рішення про звільнення Н. від відбування покарання, призначеного за цим вироком з випробуванням, якщо він протягом іспитового строку терміном один рік не вчинить нового правопорушення та виконає покладені на нього судом обов'язки: періодично з'являтися для реєстрації до органу з питань пробації, повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи*[1].

Під час аналізу покарання в чинній редакції ст. 407 КК України слід зауважити про проєкт нового КК України, у якому самовільне залишення місця служби (ст. 10.2.3 проєкту) є злочином 3-го ступеня, що передбачає покарання у вигляді ув'язнення на строк від трьох до чотирьох років[2]. Пропонована

[1] Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 27 берез. 2019 р. у справі № 132/886/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80825269.

[2] Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2023). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

санкція, як і власне склад, суттєво відрізняються від змісту й сутності наявної ст. 407 КК.

Увагу слід зосередити на покаранні, яке, відповідно до ч. 2 ст. 52 КК України, є додатковим: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Цей вид покарання призначають тільки тим особам, які мають ці звання в разі вчинення ними тяжкого або особливо тяжкого злочину. Діяння, зазначені в ч. 4 ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану) і в ч. 5 ст. 407 КК України (самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин військовослужбовцем, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці) є відповідно тяжким та особливо тяжким злочином, зазначений вид покарання підлягає аналізу.

Специфічними рисами позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу є такі:

– це єдиний вид покарання, що взагалі не передбачений у санкціях статей Особливої частини КК України, тому суд у кожному конкретному провадженні має розглядати питання про доцільність його призначення[1];

– може бути призначений як додаткове покарання лише за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Причому закон не вказує, додатково до якого основного виду покарання може бути призначено аналізований вид покарання;

– є безстроковим, оскільки час його застосування не має будь-яких меж;

– призначення цього виду покарання є не обов'язком, а правом суду, під час призначення якого необхідно враховувати соціально-особисту характеристику винної особи, що полягає в ставленні до виконання своїх службових обов'язків, їх тривалості, наявності або відсутності доган чи інших стягнень, поведінці особи в побуті, відносинах з колегами, наявності

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 247.

фактів про використання звання в особистих інтересах. С. О. Харитонов до таких чинників додає ще особливості соціально-демографічної характеристики винного (стать, вік, сімейний стан, стан здоров'я, наявність постійного місця роботи і проживання), його кримінально-правову характеристику (факт притягнення до кримінальної відповідальності, наявність судимості) та кримінально-виконавчу характеристику (відбуття покарання, поведінку під час відбуття покарання, наявність заохочень і доган)[1];

– має безпосередній вплив на обмеження та припинення можливості займатися професійною діяльністю в подальшому, тобто, стосується професійних обмежень особи, оскільки внаслідок цього вона може втратити роботу або право на подальшу роботу, на доплати до зарплатні, професійну пенсію, пільги й переваги, що законодавчо встановлені для цієї категорії осіб. Саме в таких моментах реалізується каральний вплив покарання.

Покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу можуть призначати лише у випадках, якщо військове звання сприяло вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину чи було істотною умовою для його вчинення, тобто лише в разі використання або військового звання, або службового становища, коли саме військове звання або службове становище є або обов'язковою ознакою суб'єкта правопорушення, або суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння.

На підтвердження викладеного вище слід навести аргументацію щодо змісту ст. 55 КК України, у якій зазначено, що позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (а позбавлення військового звання за своїм змістом унеможливлює здатність особи обіймати військові посади чи займатися діяльністю у сфері військової служби) як додаткове покарання може бути призначено й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що, з огляду на характер

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 248.

правопорушення, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого й інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю[1].

На підставі зазначеного доходимо висновку, що верхні та нижні межі санкцій кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, належно не врегульовано. Для подальшої уніфікації кримінально-правових санкцій слід використовувати правило, за яким вища межа санкцій за просте кримінальне правопорушення повинна бути одночасно нижчою межею за кваліфіковане.

[1] Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 258.

ВИСНОВКИ

У висновках на підставі аналізу сучасних досягнень теорії кримінального права здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано розв'язання наукової проблеми, що полягає в розробленні пропозицій з удосконалення кримінального законодавства України. У процесі монографічного дослідження було досягнуто поставленої мети, сформульовано нові концептуальні положення, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби, що відповідає конституційним гарантіям захисту прав людини, свобод громадян й інтересів суспільства.

У роботі виокремлено п'ять періодів розвитку кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби: 1) формування передумов і встановлення кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в його сучасному розумінні як кримінально караного діяння (XVI–XIX ст.); 2) консолідація норм щодо кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби (XIX – початок XX ст.); 3) соціалістичний період кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби (1922–1991); 4) становлення і розвиток відповідальності за діяння, передбачене ст. 407 КК України, у незалежній Україні (1991–2001); 5) нормативне вдосконалення кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби (з 2001 року й донині).

За результатами порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в КК України та кримінальному законодавстві зарубіжних країн визначено такі особливості іноземного законодавства: а) наявність різних підстав структуризації нормативно-правових актів, про що свідчить встановлення відповідальності за злочини аналізованої групи в межах різних глав і розділів КК; б) схожість законодавства, основу якого становлять злочини проти порядку проходження військової служби та комплектування військ, проти порядку виконання військових обов'язків у воєнний і мирний час (у законодавстві англо-американської сім'ї права);

б) наявність самостійних нормативно-правових актів, що передбачають відповідальність за військові злочини (у законодавстві континентальної (романо-германської) сім'ї права); в) визнання норм про військові злочини частиною національних кримінальних кодексів (у законодавстві країн далекосхідної правової сім'ї); г) широке коло суб'єктів, порівняно з іншими правовими сім'ями, встановлення суворих покарань, що є підґрунтям для сильної армії та суворої дисципліни (КНР); д) відсутність визначень традиційних категорій, понять, інститутів, системи Особливої частини КК (Республіка Корея); е) поєднання систем континентального і загального права, надмірна лаконічність, архаїзм юридичної мови (Японія).

Родовим об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби слід вважати порядок проходження та порядок несення військової служби. Доведено органічний взаємозв'язок понять «порядок проходження військової служби» та «порядок несення військової служби». Аргументовано, що встановлений порядок несення та проходження військової служби як родовий об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби – це сукупність правовідносин, що виникають на підставі низки нормативно-правових актів у сфері життєдіяльності Збройних Сил України, що встановлюють такий порядок несення та проходження військової служби, який може бути порушений виключно військовослужбовцями.

Видовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є порядок перебування на військовій службі, яким можна вважати ту частину суспільних відносин щодо порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає відповідальність за недотримання або порушення зобов'язальних приписів національного законодавства у військовій сфері щодо дотримання вимог військової дисципліни як складової військового правопорядку. Обґрунтовано, що порядок перебування на військовій службі охоплений ширшим родовим поняттям – суспільні відносини, що складаються й функціонують під час несення чи проходження військової служби.

Основним безпосереднім об'єктом самовільного залишення військової частини або місця служби слід визнавати

суспільні відносини, що передбачають встановлений порядок проходження військової служби в Збройних Силах України й інших військових формуваннях щодо забезпечення перебування військовослужбовців у військовій частині або місці служби. Додатковим безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ч. 4, 5 ст. 407 КК України, є основи національної безпеки України, її незалежність і територіальна цілісність.

До структури об'єкта самовільного залишення військової частини або місця служби входять: 1) суб'єкти суспільних відносин – держава, яку уособлюють відповідні органи воєнної організації України та військовослужбовець; 2) предмет суспільних відносин – порядок несення чи проходження військової служби; 3) зміст суспільних відносин як соціальний зв'язок – права й обов'язки між суб'єктами відносин, що виникають з приводу встановленого порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби.

Ознаками об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є:

1) діяння, яке виражається у двох формах: а) дії – самовільному залишенні військової частини або місця служби, що наявне у випадках вчинення його без дозволу прямого або безпосереднього начальника; б) бездіяльності – нез'явленні вчасно без поважних причин на службу, тобто неповернення без поважних причин у військову частину чи місце несення служби у встановлений термін, що свідчить про порушення покладених на військовослужбовця обов'язків;

2) спосіб – самовільне залишення військової частини або місця служби, якою є вчинення дій усупереч вимогам нормативно-правових актів без наявності відповідного дозволу;

3) місце – військова частина або місце служби, територія, де військовослужбовець зобов'язаний перебувати за наказом начальника для безпосереднього виконання покладених на нього обов'язків протягом певного часу;

4) час вчинення кримінального правопорушення: а) для військовослужбовця строкової служби – від трьох діб до одного місяця (ч. 1 ст. 407 КК України); б) для військовослужбовця (крім строкової служби) – від десяти діб до одного місяця; від трьох діб до десяти діб, вчинені повторно протягом року (ч. 2 ст. 407 КК України); в) понад один місяць (ч. 3 ст. 407 КК України); г) понад три доби (ч. 4, 5 ст. 407 КК України).

Початком протиправної поведінки, що становить об'єктивну сторону аналізованого діяння, є момент фактичного самовільного залишення військової частини або місця служби під час виконання військовослужбовцем службових обов'язків у першій формі об'єктивної сторони та закінчення встановленої тривалості правомірного перебування поза службою в другій формі.

Самовільне залишення військової частини або місця служби припиняється в конкретний момент, коли військовослужбовець прибув до військової частини чи місця служби, або був затриманий, або з'явився з повинною до відповідного органу влади, а нез'явлення на службу – з моменту повернення у військову частину або місце служби чи затримання особи відповідними органами влади.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, має формальний склад і є закінченим з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби або з моменту нез'явлення особи вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу після закінчення мінімально допустимої тривалості діяння, визначеної в КК України.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, може бути лише спеціальний суб'єкт – військовослужбовець, тобто особа, яка проходить військову службу одного з видів: строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації чи на особливий період, військову службу за контрактом осіб рядового складу, сержантського й старшинського складу, військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів, вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, військову службу за контрактом і за призовом осіб офіцерського складу, а також службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Визначено початок військової служби – наявність юридичного факту, пов'язаного з її стартом, і закінчення служби: виключення зі списків особового складу військової частини та взяття на військовий облік у відповідному державному органі. Факт складання Військової присяги юридичного значення для

визнання особи військовослужбовцем не має і не пов'язаний з набуттям нею статусу військовослужбовця.

Встановлено, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є особа, яка досягла віку 17 років (для кваліфікації за ч. 2–5 ст. 407 КК України) або 18 років (для кваліфікації за ч. 1 ст. 407 КК України). Вік курсантів вищих військових навчальних закладів, вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, може становити 16 років у випадку досягнення такими особами віку 17 років у рік зарахування до навчального закладу.

Осудність як ознака будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення у випадку вчинення діяння, передбаченого ст. 407 КК України, має опосередковане значення та обов'язково визначається під час медичного огляду на встановлення факту придатності особи до проходження військової служби.

Доведено можливість визнання іноземців та осіб без громадянства суб'єктами самовільного залишення військової частини або місця служби в разі добровільного (за контрактом) проходження ними військової служби в Збройних Силах України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, характеризується лише умисною формою вини. Сутність прямого умислу в разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, полягає в усвідомленні винним суспільної небезпечності та фактичних обставин самовільного залишення військової частини або місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу. Усвідомлюючи це, особа бажає вчинити зазначені в ст. 407 КК України дії, а бажання як ознака умислу стосується виключно об'єктивної сторони складу такого діяння.

Усвідомлюючи фактичну сторону суспільно небезпечного діяння, включно з його об'єктивними ознаками, особа автоматично усвідомлює, що її дії порушують охоронювані КК України суспільні відносини. Це в сукупності свідчить про усвідомлення суспільної небезпечності кримінального правопорушення загалом, що підтверджує неможливість застосування необережної форми вини у вигляді кримінально протиправної самовпевненості та кримінально протиправної недбалості у формальних складах кримінальних правопорушень.

Зміст вини у формі прямого умислу як ознаки суб'єктивної сторони складу зазначеного кримінального правопорушення полягає в поєднанні:

1) інтелектуального моменту – усвідомлення ознак самовільності залишення військової частини чи місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу;

2) вольового моменту – бажання вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння – самовільно залишити військову частину чи місце служби або не з'явитися вчасно без поважних причин на службу.

Мотив, мета й емоційний стан є факультативними ознаками суб'єктивної сторони аналізованого кримінального правопорушення, про них безпосередньо не йдеться в диспозиції ст. 407 КК України, вони не випливають з її змісту, не мають конкретизації в тексті розглядуваної кримінально-правової норми, тому можуть бути значущими для кваліфікації тільки в контексті відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Кваліфікуючими й особливо кваліфікуючими ознаками аналізованого діяння є вчинення його в умовах особливого періоду (ч. 4 ст. 407 КК України), воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 5 ст. 407 КК України). Особливий період охоплює період проведення мобілізації (крім цільової), введення воєнного стану та частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Воєнний стан завжди є складовою особливого періоду, водночас особливий період можуть вводити і без оголошення воєнного стану. Бойовою обстановкою слід вважати сукупність факторів й умов, за яких здійснюють підготовку та ведення бою.

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) слід відмежовувати від дезертирства (ст. 408), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409), залишення гинучого військового корабля (ст. 428) та самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю (ст. 429). Відмежувальними ознаками між цими кримінальними правопорушеннями є ознаки об'єктивної сторони (діяння, місце, час, спосіб) і суб'єктивної сторони (мотив, мета діяння). Найвищу складність становить відмежування діянь, передбачених ст. 407 і 408 КК України.

Ключове відмежування між ними здійснюють у змісті суб'єктивної сторони. Для розмежування військових і загальнокримінальних правопорушень використовують мотив, а мета є відмежувальною ознакою між суміжними військовими кримінальними правопорушеннями.

Дезертирство (ст. 408 КК України) має обов'язковою ознакою мету – назавжди ухилитися від військової служби, і це є та вирішальна ознака, за якою дезертирство відрізняється від самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки військовослужбовець має намір зовсім ухилитися від військової служби.

З огляду на законодавчу заборону призначати військовослужбовцям громадські (ст. 56 КК України) і виправні (ст. 57 КК України) роботи, а також обмеження волі (ст. 61 КК України), перелік покарань, що є більш м'яким, ніж позбавлення волі, фактично зводиться до штрафу (ст. 53 КК України) й арешту (ст. 60 КК України), максимальний розмір якого (шість місяців) у рази менший, ніж тримання в дисциплінарному батальйоні.

Через відсутність у діянні, передбаченому ст. 407 КК України, корисливого мотиву висловлено пропозицію про виключення штрафу з кола покарань, зазначених у санкції ч. 2 ст. 407 КК України, з огляду на рекомендації призначення штрафу за вчинення лише корисливих кримінальних правопорушень.

З огляду на викладене, доцільним є збереження в структурі КК України покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Службові обмеження для військовослужбовців фактично визнано спеціальним (модифікованим) видом виправних робіт, що застосовують лише до обмеженого кола суб'єктів кримінальних правопорушень.

Використання позбавлення волі та санкцій ст. 407 КК України потребує дотримання такого принципу побудови санкцій, коли вища її межа за простий злочин стає одночасно нижчою межею за кваліфікований. Лише законодавча класифікація кримінальних правопорушень (ст. 12 КК України) має бути підґрунтям побудови санкцій та визначення інтервалу між нижчими й верхніми строками позбавлення волі.

У зв'язку із зазначеним, запропоновано ст. 407 КК України викласти в такій редакції:

«Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю від трьох діб до одного місяця –

караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, службовим обмеженням на той самий строк або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб або з вогнепальною чи холодною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи пристроями, або тривалістю від трьох до десяти діб, що вчинені повторно протягом року, –

караються позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Дії, зазначені в частинах першій або другій цієї статті, тривалістю понад один місяць, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

4. Дії, зазначені в частинах першій, другій або третій цієї статті, тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

5. Дії, зазначені в частинах першій, другій або третій цієї статті, вчинені в бойовій обстановці, або тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 18 с.
2. Азаров Д. С. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері комп'ютерної інформації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 246 с.
3. Александров В. М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 20 с.
4. Альтернативна служба. *Вікіпедія :* [сайт]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki.
5. Артеменко О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 20 с.
6. Афонін Д. С., Боксгорн А. В. Особливості забезпечення публічної безпеки і порядку Національною поліцією України в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 224–230.
7. Байда А. О., Склезь О. А. Основні проблеми кваліфікації злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Молодий вчений.* 2019. № 4 (68). С. 112–116.
8. Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. *Серия «Юридические науки».* 2013. Т. 25 (64). № 2. С. 180–186.
9. Бодаєвський В. П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
10. Бондаренко М. С. Контекстуальні та спеціальні елементи в складі воєнних злочинів. *Актуальні проблеми кримінального права :* матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.] ;

упоряд.: А. А. Вознюк, О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 20–23.

11. Бондаренко М. С. Учинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як ознака, що кваліфікує злочин. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану :* матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 22–27.

12. Бондарєв В. В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження) : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 272 с.

13. Бондарєв В. В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 19 с.

14. Брич Л. Суміжні склади злочинів: поняття та ознаки. *Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 6. С. 102–109.

15. Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.

16. Бугаєв В. А. Військові злочини і покарання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 190 с.

17. Бурак М. В., Конончук А. О. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 34–39.

18. Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2021. № 1 (15). С. 191–206. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.233611.

19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь, Перун, 2005. 1728 с.

20. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2004. 18 с.

21. Вирок Болградського районного суду Одеської області від 22 груд. 2023 р. у справі № 497/2643/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115884618.

22. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 20 груд. 2023 р. у справі № 650/2428/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115793631.

23. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області у справі № 154/2387/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116090470.

24. Вирок Дзержинського районного суду міста Кривий Ріг Дніпропетровської області від 17 січ. 2023 р. у справі № 210/4379/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108442042.

25. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 17 січ. 2023 р. у справі № 591/317/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108445083.

26. Вирок Калинівського районного суду Вінницької області від 27 берез. 2019 р. у справі № 132/886/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80825269.

27. Вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 18 січ. 2023 р. у справі № 734/14/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108454136.

28. Вирок Костопільського районного суду Рівненської області від 1 берез. 2019 р. у справі № 564/523/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80188603.

29. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 верес. 2024 р. у справі № 303/2143/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121842551.

30. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17 січ. 2023 р. у справі № 308/11100/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108429593.

31. Вирок Харківського міського суду від 17 січ. 2023 р. у справі № 643/3243/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108443681.

32. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України від 6 черв. 2024 р. № 11322 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової

служби під час дії воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902

33. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проєкт Закону України від 25 берез. 2022 р. № 7212 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в умовах воєнного або надзвичайного стану» : URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39288.

34. Військові злочини. Кримінальне право України: особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Ляхова та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 884 с.

35. Військові правопорушення : навч.-практ. посіб. / [І. М. Копотун та ін.]. Київ : Центр навч. літ., 2022. 360 с.

36. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 308–317. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/69.

37. Воробей П. Загальне поняття кримінально-правового ставлення в вину. *Право України.* 1999. № 6. С. 113–115.

38. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 183 с.

39. Ганова Г. Визначення поняття «особливий період» за законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2019. № 2. С. 60–69.

40. Головко Б. І. Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст. *Форум права.* 2022. № 2. С. 94–101. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.6731698.

41. Голубош В. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої (статті 262, 263, 263-1, 264 КК України) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 263 с.

42. Грищук В. К., Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. Львів : ЛДУВС, 2007. 307 с.

43. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.

44. Демидова Л. М. Кримінально-правова оцінка умов воєнного стану та періоду збройного конфлікту при кваліфікації державної зради. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2014. Вип. 28. С. 84–87.

45. Дмитренко Н. А. Дезертирство: кримінально-правовий аналіз і проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2019. № 40. С. 136–138.

46. Дубно Т. В. Взаємозв'язок обстановки та способу вчинення злочину. *Вісник Львівського університету*. *Серія «Юридична».* 2012. Вип. 3. С. 375–383.

47. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 34 с.

48. Дячук С. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України :* у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ : Форум, 2005. Кн. 3. 584 с.

49. Єфремова Н. В., Тищик Б. Й., Марчук В. Т. Суд і судочинство в Українській народній Республіці, Українській державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917–1920 рр.) : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 280 с.

50. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : міжнар. док. від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

51. Житний О. О., Васильєв А. А., Мухамеджанова А. Р. Насильство над населенням у районі воєнних дій: кримінально-правовий аналіз та кваліфікація : монографія. Харків : Константа, 2017. 234 с.

52. Загиней-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 12. С. 339–342. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/84.

53. Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1975-XII. «Про альтернативну (невійськову) службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#top.

54. Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

55. Закон України від 6 жовт. 2015 р. № 716-VIII. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12?find=1&text=%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BC%D0%B0%D0%BD#Text.

56. Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=407#w1 1.

57. Закон України від 30 берез. 2021 р. № 1357-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text.

58. Закон України від 5 лют. 2015 р. № 158-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-19#n64.

59. Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2839-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#Text.

60. Закон України від 12 лют. 2015 р. № 194-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/194-19#Text.

61. Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2113-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо

посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n2.

62. Закон України від 20 серп. 2024 р. № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#n6.

63. Закон України від 25 берез. 2022 р. № 7212 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини в умовах воєнного або надзвичайного стану» : URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39288.

64. Закон України від 13 лип. 2023 р. № 3233-IX. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3233-20#Text.

65. Закон України від 24 берез. 1999 р. № 551-XIV «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text.

66. Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

67. Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

68. Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII «Про оборону» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

69. Закон України від 24 берез. 1999 р. № 548-XIV «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

70. Закон України від 24 берез. 1999 р. № 550-XIV «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text.

71. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. /

[Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін.] ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

72. Зозуля І. В., Довгань О. І. Війна та дезертирство: засади правового регулювання в Україні. *Форум права.* 2022. № 2. С. 60–79. DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.6471065.

73. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін.]. 4-те вид. Львів : Світ, 1992. 702 с.

74. Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 20 с.

75. Кавунська А. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика дезертирства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2023. 20 с.

76. Карпенко М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2018. 420 с.

77. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : Дакор, 2013. 470 с.

78. Карпенко М. І. Військові злочини: питання теорії, законодавства і практики : монографія. Київ : Нац. акад. упр., 2019. 457 с.

79. Карпенко М. І. До питання правового визначення особливого періоду за законодавством України. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* 2019. № 3. С. 172–175.

80. Карпенко М. І. Законотворча діяльність щодо військових правопорушень потребує наукового супроводу та його врахування. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 373–377.

81. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 232 с.

82. Карпенко М. І. Правове регулювання військових злочинів в Україні: перспективи законодавчого вдосконалення. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2011. № 2. С. 61–65.

83. Карпенко М. І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 39 с.

84. Касько Т. Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2015. 18 с.

85. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Академії правових наук України.* 2013. № 4 (75). С. 191–198.

86. Колодяжний М. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 109–117.

87. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 579–584. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/100.pdf.

88. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія : у 2 т. Київ–Острог ; Віпол, 2011. Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. 2011. 448 с.

89. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1991 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

90. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.

91. Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. *Юридична практика :* [сайт]. 2022. URL: https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/.

92. Кримінальне право Німеччини. URL: http://zen.in.ua/n/n%D1%96mechchina-federativna-respubl%D1%96ka-n%D1%96mechchina/krim%D1%96nalne-pavo.

93. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

94. Кримінальний кодекс України: проект № 1029 від 12 трав. 1998 р., підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. Київ : Укр. правнича фундація, 1994. 152 с.

95. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

96. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.

97. Купар Д. Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 18 с.

98. Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків : Ксілон, 1999. 204 с.

99. Лаврьонов Р. П. Сучасна проблематика кримінального права та ключові ознаки військового злочину. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 294–302. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.45.

100. Ленда О. В. Військовослужбовець і особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу: питання співвідношення. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених :* зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. акад. прав. наук України (Київ, 18 трав. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. С. 993–995.

101. Ленда О. В. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 6. С. 72–75. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v6.2022.14.

102. Ленда О. В. Вік кримінальної відповідальності у ст. 407 КК. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* : зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 28 квіт. 2023 р.). Тернопіль : ЗУНУ. 2023. С. 267–269.

103. Ленда О. В. Встановлений порядок несення та проходження військової служби як родовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XIII Всеукр. наук.-теорет. конф.,

присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 244–245.

104. Ленда О. В. Деякі військові кримінальні правопорушення у проекті нового Кримінального кодексу України. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки (Київ, 23 трав. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України. 2023. С. 67–68.

105. Ленда О. В. Іноземці та особи без громадянства як суб'єкти кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 16 берез. 2023 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2023. С. 158–160.

106. Ленда О. В. Об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання) :* зб. тез Всеукр. наук. конф. здобувачів вищої освіти (Львів, 18 листоп. 2022 р.) / упоряд. Ю. М. Шевців. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 202–205.

107. Ленда О. В. Об'єкт самовільного залишення військової частини або місця служби: доктринальні проблеми та шляхи їх вирішення: *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 593–597. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-593-597.

108. Ленда О. В. Особливості кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в правових сім'ях світу. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph* / Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. С. 407–421. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-18.

109. Ленда О. В. Проблемні питання нормативного визначення об'єкту самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 105–109. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.51.

110. Лобко М. М., Семененко В. М., Фучко А. Й. Деякі аспекти правового режиму воєнного стану в Україні: порядок введення та припинення дії. *Збірник наукових праць Центру*

воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. 2019. № 2. С. 6–13.

111. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 174 с.

112. Матюшенко О. І. Деякі питання щодо покарань військовослужбовців. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 1. С. 80–86. DOI: https://doi.org/10.59226/2786-6920.1.2024.80-86.

113. Матюшенко О. І. Особливий період, воєнний стан, бойова обстановка: проблеми співвідношення. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 лют. 2024 р.). / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 553–555.

114. Матюшенко О. І. Службові обмеження для військовослужбовців: сутність і специфіка. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів ІІІ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки (Київ, 23 трав. 2023 р.). Київ : ДНДІ МВС України. 2023. С. 254–256.

115. Матюшенко О. І., Данілова В. М. Воєнний стан як кваліфікуюча ознака деяких складів кримінальних правопорушень. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри крим. процесу (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 114–116.

116. Матюшенко О. І., Зайцева А. Р. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака самовільного залишення військової частини або місця служби. *Актуальні проблеми теорії та практики службово-бойової діяльності складових сектору безпеки та оборони в сучасних умовах :* матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ : Київ. ін-т Нац. гвардії України, 2023. С. 125–128.

117. Медицький І. Б. Відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: сучасні реалії: *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків, 2013. С. 681–685.

118. Міщук І. П., Слюсарчук Є. А. Особливості визначення безпосереднього об’єкта складу самовільного залишення

військової частини або місця служби (ст. 407 КК України). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 130–134.

119. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.52.

120. Мозоль В. Воєнний та військовий злочин: поняття, відмінність, відповідальність. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ–Львів–Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). Київ–Львів–Дніпро, 2022. С. 33–35.

121. Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник асоціації кримінального права*. 2024. Вип. 1 (21). С. 37–50. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.21.306228.

122. Мота А. Ф. Адміністративна відповідальність військовослужбовців за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Хмельницький, 2001. 205 с.

123. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

124. Навроцький В. О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ–Львів–Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). Київ–Львів–Дніпро, 2022. С. 36–41.

125. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання ; КОО, 2000. 771 с.

126. Наказ Міністерства оборони України від 4 черв. 2021 р. № 155 «Про затвердження Порядку відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1124-21#Text.

127. Наказ Міністерства оборони України від 14 серп. 2008 р. № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text.

128. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

129. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.] ; за ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. 936 с.

130. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

131. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. 1288 с.

132. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Спеціальний випуск (за станом законодавства та Постановами Пленуму Верховного Суду України на 25.05.1994). Київ : Юрінком, 1994. 799 с.

133. Ніколаєнко Т., Осінський О. Актуальні питання забезпечення військової дисципліни у разі самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 222–229. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-222-229.

134. Обиход О. В. Об’єктивна сторона самовільного залишення військової частини або місця служби як відмежувальна ознака суміжних кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану* : тези II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14 берез. 2024 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2024. С. 374–377.

135. Обиход О. В. Особливості суб’єктивної сторони самовільного залишення військової частини або місця служби. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 лют. 2024 р.) / упоряд. У. О. Цмоць. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 632–635.

136. Обиход О. В. Штраф як вид покарання за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XIV Всеукр. наук.-

теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 129–131.

137. Ониськів А. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака військових злочинів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 185–195.

138. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография. Одесса : Юрид. лит., 2011. 624 с.

139. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515.

140. Остапчук Л. Г., Кондратенко Н. В., Кримінально-правова характеристика військових злочинів. Чернігів : АДПтС України, 2021. 80 с.

141. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.

142. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми боротьби зі злочинністю.* 2009. № 100. С. 291–304.

143. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 201 с.

144. Пелецький В. О. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики самовільного залишення частини або місця служби. *Проблеми законності.* 2011. Вип. 117. С. 249–256.

145. Полегенька О. Р. Суб'єкт військових злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2019. 20 с.

146. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листоп. 1999 р. № 2066 «Про затвердження Переліку релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-%D0%BF#top.

147. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text.

148. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 груд. 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні» : URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/v0015700-96#Text.

149. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» : URL: https://w1.c1.rada.gov.ua.

150. Проект Кримінального кодексу України. Підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і законності авторським колективом на чолі з професором В. М. Смітієнком, внесений народним депутатом О. Б. Маяковським на розгляд Верховної Ради України в першому читанні. *Іменем Закону.* 1997. № 20 (4946). 16 с.

151. Проект нового Кримінального кодексу України (станом на 30.01.2023). URL: https://newcriminalcode.org.ua /upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf.

152. Прохоренко М. М. Правове забезпечення військ (сил), як вид забезпечення Збройних Сил України та інших складових сил оборони. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи* : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 28 берез. 2019 р.). Київ : Нац. ун-т оборони України ім. І. Черняховського ; НАПН України, 2019. С. 37–40.

153. Прохоренко М. М., Хлань В. М. Сутність та зміст особливого періоду в Україні. *Юридичний вісник.* 2020. № 2 (55). С. 62–67.

154. Пузиревський Є. Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 22 с.

155. Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. 234 с.

156. Руснак Ю. І. Відповідальність за військові злочини : практ. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2016. 264 с.

157. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів

Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.

158. Сарнавський О. Воєнна безпека як соціальне благо (кримінально-правовий аспект). *Право України*. 2016. № 5. С. 137–142.

159. Сарнавський О. М. Теоретичні та прикладні проблеми призначення та виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. *Теоретичні та практичні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). Луганськ, 2012. С. 459–462.

160. Сарнавський О. М. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців як вид покарання. *Право України.* 2012. № 3–4. С. 446–451.

161. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 217 с.

162. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 246 с.

163. Сокоринський Ю. В. Спеціальні військово-виправні установи. *Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф*. (Бровари, 11–12 лют. 2010 р.). Бровари, 2010. С. 64–65.

164. Сокоринський Ю. В. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 174–178.

165. Сокоринський Ю. В. Покарання у виді тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні є ефективним засобом виправлення засуджених військовослужбовців. *Влада. Людина. Закон*. 2009. № 7. С. 40–43.

166. Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 9 листоп. 2023 р. у справі № 129/2428/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114784712.

167. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 січ. 2019 р. у справі № 303/420/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79539023.

168. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 19 жовт. 2023 р. у справі № 344/14681/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114285171.

169. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 4 лют. 2019 р. у справі № 490/927/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79610891.

170. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 20 жовт. 2023 р. у справі № 335/5050/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114305655.

171. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 22 груд. 2023 р. у справі № 953/11461/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115867168.

172. Статистичні дані офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika.

173. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2011. 944 с.

174. Ткаченко П. І. Кваліфікуючі ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби як основа кримінально-правової характеристики злочину. *Актуальні проблеми кримінального права :* матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 274–277.

175. Ткаченко П. І. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак самовільного залишення військової частини або місця служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 436–442. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-1-436-442.

176. Ткаченко П. І. Посилення відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби у світлі актуальних кримінально-правових проблем. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 189–200. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.48.

177. Ткачук О. С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців : монографія. Київ : КНТ, 2007. 172 с.

178. Топольніцький В. В., Остапенко А. І. Особливості регулювання військових правовідносин в умовах особливого періоду, воєнного стану та в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 231–235.

179. Топольніцький В. В., Тична Б. М. Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час». *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 8–15.

180. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

181. Туркот М. С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 201 с.

182. Указ виконувача обов'язків Президента України від 17 берез. 2014 р. № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» : URL: https://www.president.gov.ua/documents/3032014-16358.

183. Указ Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008 «Про затвердження Положення «Про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» : URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/sp:max50:nav7:font2#Text.

184. Указ Президента України від 26 листоп. 2018 р. № 390/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні» : URL: https://www.president.gov.ua/documents/3902018-25574; від 24 лют. 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» : URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

185. Укази Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в України» № 133/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1332022-41737; № 259/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2592022-42237; № 341/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3412022-42617; № 573/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5732022-43633; № 757/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/7572022-44873; № 58/2023. URL: https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757.

186. Фесенко Є. В. Злочини проти громадської безпеки та проти здоров'я населення: питання розмежування. *Новий Кримінальний кодекс України*: *питання застосування та вивчення :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / [редкол. : В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.]. Київ–Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 184–186.

187. Фесенко Є. В. Специфічні ознаки суміжних складів злочинів. *Сучасні проблеми держави і права* / упоряд. :

В. Г. Гончаренко, Л. К. Воронова, Я. І. Безугла. Київ : Либідь, 1990. С. 134–139.

188. Хавронюк М. І. Військові злочини : навч. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 156 с.

189. Хавронюк М. І. Деякі проблеми встановлення вини. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 2. С. 79–86.

190. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

191. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 225 с.

192. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 24 с.

193. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 552 с.

194. Хавронюк М. І., Дячук С. І., Мельник М. І. Військові злочини : комент. законодавства. Київ : А.С.К., 2003. 272 с.

195. Харитонов С. Зміцнення військового правопорядку та окремі питання вдосконалення кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 198–210.

196. Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Право і безпека.* 2018. № 1. С. 25–30.

197. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 40 с.

198. Харитонов С. О. Військовослужбовець як суб'єкт військового злочину. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8–9 жовт. 2015 р.) / [редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. Харків : Право, 2015. С. 378–380.

199. Харитонов С. О. Значення суб'єктивної сторони для кваліфікації військових злочинів. *Теорія і практика*

правознавства. 2018. Вип. 2 (14). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_2_17.

200. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

201. Харитонов С. О. Об'єкт і система військових злочинів. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. № 3 (86). С. 243–253.

202. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2007. 304 с.

203. Шершенькова В. А. Кримінальна відповідальність військових в Україні у XVIII–XIX ст.ст. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 176–179.

204. Шершенькова В. А. Особливості розвитку законодавства про військові злочини в УРСР в період з 1921 по 1924 роки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 325–331.

205. Шершенькова В. А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в Радянській Україні (1919–1991 рр.) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2014. 20 с.

206. Шершеньова В. А. Система військових злочинів та покарань відповідно до законодавства СРСР та УРСР у 50–60-х рр. XX ст. *Митна справа.* 2011. № 2 (74), ч. 2. С. 87–92.

207. Шкробот Н. М. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за ухилення від військової служби. *Митна справа*. 2011. № 3 (75), ч. 2. С. 136–143.

208. Щербак С. В. Воєнні злочини в міжнародному кримінальному та гуманітарному праві й у кримінальному праві України: теоретико-практичний аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3 (102). С. 227–238. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.3.45.

209. Юріков О. О. Методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за умисне пошкодження ліній зв'язку. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 28 трав. 2020 р.) : у 2 ч. Київ, 2020. Ч. 1. С. 265–270.

210. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : в 3 т. Львів : Світ, 1990. Т. 1. 319 с.

211. Ясиновський П. Особливий період (ст. 114-1 КК України). *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 1. С. 141–144.

212. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби», реєстр. № 13260 від 05.05.2025 р. URL : https://itd.rada.gov.ua /billInfo/Bills/Card/56341.

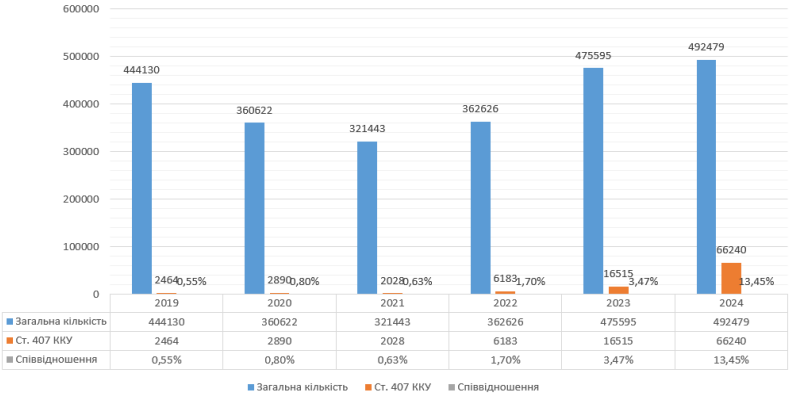
213. Щотижневий аналіз 06–12 травня 2025 року. URL : https://pravo.org.ua/analytical-materials/analytical-materials-shhotyzhnevyj-analiz-06-12-travnya-2025-roku/#link2.

214. Lenda O. Features of the objective side of voluntary leaving a military unit or place of corps. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2023. No. 3. P. 45–53. DOI: https://doi.org/10.30525/2592-8813-2023-3-6.

ДОДАТКИ

Додаток А

Статистичні дані щодо поширеності вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України «Самовільне залишення військової частини або місця служби»

	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Загальна кількість	444130	360622	321443	362626	475595	492479
Ст. 407 ККУ	2464	2890	2028	6183	16515	66240
Співвідношення	0,55%	0,80%	0,63%	1,70%	3,47%	13,45%

Додаток Б

Пропозиції про внесення змін до положень Кримінального кодексу України

Зміст чинної ст. 407 КК	Пропонований зміст ст. 407 КК
Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби 1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, – караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років.	Стаття 407. Самовільне залишення військової частини або місця служби 1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу в разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю від трьох діб до одного місяця – караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, службовим обмеженням на той самий строк або позбавленням волі на той самий строк.
2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, – караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.	2. Ті самі дії, вчинені групою осіб або з вогнепальною чи холодною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи пристроями, або тривалістю від трьох до десяти діб, що вчинені повторно протягом року, – караються позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.	3. Дії, зазначені в частинах першій або другій цієї статті, тривалістю понад один місяць – караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.
4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.	4. Дії, зазначені в частинах першій, другій або третій цієї статті, тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.
5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.	5. Дії, зазначені в частинах першій, другій або третій цієї статті, вчинені в бойовій обстановці або тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Наукове видання

ОБИХОД Олена Вячеславівна,
МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Монографія

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
Дк № 4155 від 13.09.2011.
Підписано до друку 23.12.2025. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 13,75. Ум. друк. арк. 12,79.
Тираж 100 прим.